

על ספר

כתב־עת לביבליוגרפיה ולחקר הספר העברי

צבי גרונר

רשימת תשובות רב האי גאון

הוצאת אוניברסיטת בר־אילן

עלי ספר

כתב-עת לביבליוגרפיה ולחקר הספר העברי

יג

בעריכת

שלמה זלמן הבלין

הוצאת אוניברסיטת בר-אילן • רמת-גן, תשמ"ז

על ספר

כתב-עת לביבליוגרפיה ולחקר הספר העברי
יוצא לאור על ידי המחלקה ללימודים ביבליוגרפיים ולספרנות

עורך:
שלמה זלמן הבלין

מערכת:
יצחק ד' גילת
משה חלמיש
יעקב שפיגל
דניאל שפרבר
יוסף תבורי

מזכיר המערכת:
יצחק רון

כתובת המערכת:
המחלקה ללימודים ביבליוגרפיים ולספרנות,
אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן 52100

ISSN 0334-4754

(C)

כל הזכויות שמורות
ALL RIGHTS RESERVED

נדפס בישראל תשמ"ו
בדפוס "אחזה", ירושלים

ALei SEFER

A JOURNAL OF HEBREW BIBLIOGRAPHY AND BOOKLORE

TSVI GRONER

A LIST OF HAI GAON'S RESPONSA

13

BAR-ILAN UNIVERSITY PRESS

ALẖEṢEFER

A JOURNAL OF HEBREW BIBLIOGRAPHY AND BOOKLORE

XIII

EDITED BY

SHLOMO ZALMAN HAVLIN

BAR-ILAN UNIVERSITY PRESS
RAMAT GAN, 1986

alei sefer

A JOURNAL OF HEBREW BIBLIOGRAPHY AND BOOKLORE

PUBLISHED BY THE
DEPARTMENT OF BIBLIOGRAPHY AND LIBRARIANSHIP

Editor:

S.Z. Havlin

Editorial

Board:

I.D. Gilat

M. Hallamish

J. Spiegel

D. Sperber

J. Tavory

Editorial Secretary:

Itzhak Ron

Address of Editorial Board:

Department of Bibliography and Librarianship,
Bar-Ilan University, Ramat Gan, ISRAEL, 52100

ISSN 0334-4754

©

Copyright Bar-Ilan University, Ramat-Gan

Printed in Israel 1986

Ahva Press, Jerusalem

A LIST OF RAV HAI GAON'S RESPONSA

TSVI GRONER

רשימת תשובות רב האי גאון

צבי גרונר

חוברת זו יוצאת בסיוע
הקתדרה על שם ג'ורג' ופלורנס ויז
למדעי היהדות באוניברסיטת חיפה

תוכן העניינים

5	הקדמה
7	מבוא
11	רשימת התשובות : אורח חיים
25	רשימת התשובות : יורה דעה
36	רשימת התשובות : אבן העזר
43	רשימת התשובות : חושן משפט
58	פירושים — מקרא
59	פירושים — תלמוד בבלי
75	פירושי מלים שאינם נוגעים למקום אחד בלבד
75	מקורות רבניים מחוץ לתלמוד
77	עניינים שונים
79	ייחוסן של תשובות שונות :
79	א. 'גאון' סתם ברי"ף, בר"ח וברמב"ן
80	ב. קונטרסים
86	ג. קבוצות
86	קונטרסים וקבוצות (מסופקים, מיוחסים בטעות או ללא יסוד)
91	נספח 1 : ספרים
91	ספרים בהלכה
93	ספרים שאינם בענייני הלכה
94	נספח 2 : פירושים
106	נספח 3 : תשובות המיוחסות לרה"ג ואינן לו

רשימת קיצורים

- אגמאתי = ר' זכריה אגמאתי, ספר הנר לג' בבות, הוצאת לוי, לונדון 1961
אהל דוד = קטלוג לאוסף ששון
אוצה"ג = אוצר הגאונים (הציונים הם למסכת ולסימן)
א"ח = ארחות חיים לר' אהרן הכהן
במרכזים = ש' אברמסון, במרכזים ובתפוצות
גנ"ק = גנזי קדם
גנ"ש = גנזי שכטר
גאניקה = L. Ginzberg'Geonica, New York 1909
דביר = מאסף בעריכת י"נ אפשטיין
הגה"מ = הגהות מיימוניות
ה"ג = הלכות גדולות
ה"פ = הלכות פסוקות
ה"פ מילר = הלכות פסוקות מן הגאונים, הוצאת מילר קרקא תרמ"ח
הילדסהיימר = E. E. Hildesheimer, Die Komposition der Sammlungen von Responson der Gaonen, Frankfurt a. M., 1928
החילוקים = החילוקים שבין אנשי מזרח ובני ארץ ישראל, ירושלים תרצ"ח
כבוד חכמים = קובץ לכבוד האדמו"ר מליובאביטש
מזו"מ = מזרח ומערב, שו"ת, מהדורת מילר, ברלין תרמ"ח
מספרות = ש' אסף, מספרות הגאונים
מכתם לדוד = ספר לכב' ד"ר דוד אוקס
מרמורשטיין = תשובות גאונים, נספח ל"אוצר החיים", ד (תרפ"ח)
סש"ר = ספרן של ראשונים
עניינות = ש' אברמסון, עניינות בספרות הגאונים
שע"צ = שערי צדק
שע"ת = שערי תשובה
תקופת = ש' אסף, תקופת הגאונים וספרותה
תג"א = תשובות גאונים, מהדורת אסף (א, ב, ג)
תג"ה = תשובות גאונים, מהדורת א"א הרכבי
תג"ק = תשובות גאונים קדמונים
תוש"ר = תורתן של ראשונים
תה"ג קיש = תשובות הגאונים מהדורת ח' קיש, בדאפשט 1912 Gaoni Responsumok

הקדמה

הרינו מגישים בזה את רשימת תשובותיו של רב האי גאון (ראש ישיבת פומבדיתא, 1004–1038). חשיבות יתרה לרשימה זו, שהרי מתוך תשובות הגאונים שבעליהן ידועים, מספר תשובותיו הוא הרב ביותר. מטרתנו אינה רק הגשת הרשימה, כי אם גם הצגת הדרך אשר הלכנו בה כדי לקבוע אלו הן תשובותיו של רב האי גאון (והיא לדעתנו הדרך הישרה בזיהוי משיבים בכלל). ברור שכאשר מובאת תשובה בשמו (או בשם חכם אחר), אין בדרך כלל קושי רב בקביעת הבעלות. ברם, לגבי תשובות ששם המשיב אינו נקרא עליהן בפירוש (אנונימיות), ולגבי מובאות שלא נאמר עליהן אם מתשובה הן או ממקור אחר, הבעיות הן רבות. את קני-המידה לזיהוי הסברנו במבוא לרשימה. בגלל רצוננו להציע בפני המעיינים את כל דרכי קביעת זהות המשיב, כללנו גם פרק על קונטרסים שהם מרב האי, או שהם ספק מרב האי. וכן, הואיל ורצינו גם להעמיק את הברור בשאילה מתי יש להניח שמובאה היא מתשובה (ולא מחיבור אחר), הרחבנו את הדיון בחיבורים אחרים של רב האי גאון (פירושים לתלמוד וחיבורים בהלכה) והראינו אלו מובאות עשויות לדעתנו להיות מחיבורים אלה, ושעל כן לא הכנסנו אותן לרשימת התשובות.

ייחדנו פרק שלם לתשובות המיוחסות לרב האי גאון ואינן שלו. בפרק זה ניסינו לעמוד על הסיבות השכיחות לייחוסים לא-מדויקים בבעלות של תשובה, מתקופת הראשונים ועד לזמננו, כדי להראות אלו הם המכשולים בקביעת זהותו של משיב בכלל. ממילא, אם ימצא המעיין דברים המיוחסים לרב האי ואינם ברשימתנו, לפני שיחליט ששכחה היא מלפנינו, ישאל שמא גרמה סיבה אחרת לאי-הכנסתם לרשימה: אם אמנם מתשובה הם, ואם לא יוחסו לרב האי בטעות. עם כל זאת, בגלל היקף העבודה, ועקב התפשטותם הרחבה והמהירה של דברי רב האי כבר בימי חייו, לא נתפלא אם נעלמו מאתנו מובאות על שם רב האי, ואף כאלה שיסודן בתשובה. נבקש, אפוא, מכל המעיינים להשלים את הרשימה ולהודיענו על כך, למען האדרת התורה והחכמה.

ככתוב במבוא, חילקנו את רשימת התשובות לשני חלקים עיקריים. החלק הראשון סודר לפי סימני ה'שולחן ערוך'. כללנו בו שאלות שנשאלו להלכה, בין הלכה למעשה ובין הלכות לעיון; בין שאלות שנתעוררו עקב מעשה שהיה או מצב שנוצר, ובין שאלות בהלכה שנשאלו אגב עיון בסוגיה תלמודית (או בחיבור רבני אחר). בחלק השני של הרשימה סידרנו — על-פי סדר התלמוד המקובל — את התשובות הבאות לפרש קטעים מן התלמוד (מלים, מימרות, סוגיות וכו'). התלבטנו רבות בנוגע לכמה וכמה תשובות שנשאלו באופן ברור אגב הסוגיה, ודרשו פירוש סוגיה, וגם היה בהן צד של הלכה: האם יש לסדרן לפי סדר ה'שולחן ערוך' בגלל ההלכה שבהן, או לפי סדר התלמוד הואיל ובעיקרן נשאלו אגב הסוגיה? ניסינו בכל

מקרה להכניס את התשובה למקום המתאים ביותר לפי שיקול דעתנו, אך ברור שאי-אפשר לפעול כאן לפי כללים קבועים; ודיעות הרבה יש לכל אחד ואחד.

הואיל ורשימת תשובות לפנינו, כל תשובה נרשמה פעם אחת בלבד, במקום שם היא מתאימה ביותר לפי שיקול דעתנו (רק לעיתים רחוקות הפנינו ממקום למקום). כבר הזכרנו את התלבטויותינו לגבי השאלות להלכה אגב הסוגיה, באיזה חלק של הרשימה להכלילן. כמובן היו לנו התלבטויות בעניין תשובות השייכות בבירור לאחד החלקים, אך אין זה ברור איזהו מקומן; למשל, פירושים למקומות מקבילים או דומים. ומה שקשה עוד יותר — בחלק המסודר לפי ה'שולחן ערוך' — הרי ישנם עניינים הנוגעים להלכות שונות, הבאות במקומות מרוחקים זה מזה, בחלקים שונים של ה'שולחן ערוך'. ישנן אפילו תשובות של גאונים שכבר דנו בהן הראשונים (וכל-שכן אחרונים ואחרונים אחרונים) אגב הלכות שונות. גם כאן קשה היה לקבוע מסמרות, לכלול כללים ולהעמיד קני-מידה עקביים. הכריע שיקול-הדעת של רגע הכרעה (ותפילחנו תמיד לסייעתא דשמיא). כאמור, רק לעיתים רחוקות הפנינו ממקום אחד לחבירו (ראה, למשל, יו"ד, רבית). לרוב יצטרך המעיין להעלות על דעתו את האפשרויות השונות, היכן עשויה להימצא תשובה זו ברשימתנו, לחפשה ולמוצאה אף כאשר שיקול-דעתו של המעיין היה קובע לה מקום שונה (ואולי לא פחות ראוי).

אני מודה לחכמים שעיינו ברשימה והעירו הערות חשובות ומועילות, ובמיוחד לפרופ' שרגא אברמסון, פרופ' דניאל שפרבר, ד"ר שלמה זלמן הבלין, מר אהרן גפן, ד"ר אליאב שוחטמן, ד"ר גדעון לייבזון, וחברים של המכון למשפט העברי. ברכותי ורגשי תודה להורי היקרים, שתמיכתם מלווה אותי בכל שלבי לימודי ומחקרי עד היום הזה. יאריך ה' את שנותיהם בבריאות ובאושר, ויהי רצון שיראו נחת אמיתית מכל יוצאי-חלציהם. תודתי מעומק הלב לקתדרה על שם ג'ורג' ופלורנס וייז למדעי היהדות באוניברסיטת חיפה (ולנדיבים, אוהבי התורה היקרים, שעל שמם היא נקראת); לולא סיועם האדיב, לא היה מחקר זה יוצא לאור בצורה זו.

בימי ההגבלה תשמ"ה, ירושלים עיה"ק תובב"א

צ.ג.

מבוא

כללים שעל-פיהם קבענו אלו הן תשובות רב האי גאון
כל מובאה על שם רב האי גאון (להלן: רה"ג) הנחנו שהיא מתשובה, אלא אם כן היו במובאה
אחד או יותר מן הדברים הבאים:

- א. נאמר עליה במפורש שהיא מפירוש, חיבור או יצירה אחרת שאינה תשובה.
- ב. זיהינו שהיא מפירוש או מחיבור אחר.
- ג. ניכר עליה שהיא מובאה משיר או מפיוט.
- ד. אין לה אופי של תשובה, ובמיוחד:
 1. היא עוסקת בנושא הכלול באחד מחיבוריו (ראה נספח 1).
 2. אופיה הוא של פירוש למסכת, וידוע לנו כי רה"ג פירש אותה המסכת (או אפשר שפירשה; ראה נספח 2).

המושג 'תשובה' ברשימה זו מכון רק לתשובה על שאלה בעניין מסוים ומצומצם, כגון
פסק-הלכה בבעיה שנתעוררה, פירוש קטע בגמרא, הכרעה במחלוקת שלא נפסקה בתלמוד
או הסבר של השקפה באמונות ודיעות. אותן התשובות שהן חיבורים שלמים שחוברו לבקשת
הפונים, כגון פירושים למסכתות שלימות, וכגון איגרת רב שרירא גאון, לא החשבנו אותן
כתשובות ברשימה זו.

קבענו את בעלותו של רה"ג על תשובות בשתי דרכים עיקריות:

- א. עדות מפורשת (תשובות אלו לא סומנו ברשימה בסימון מיוחד, ואין בצידן
הוכחה):
 1. של אחד ה'ראשונים' (בעדות ממין זה אין לפקפק, כמובן, ללא יסוד איתן).
 2. של כותרת מקורית בתוך קובץ (הנחנו שהיא מדויקת, כל עוד לא מצאנו
מקום להטיל ספק בכך).
- ב. השתייכות לקונטרס או לקבוצת תשובות שכולן לרה"ג (תשובות אלו סומנו
ברשימה באות [ק] או [קב]).

על הקונטרסים נדון להלן במפורט, ואף נברר טיבם של כמה מהם. קבוצות אחרות, שלא
עסקנו בהן ושייחסנו את התשובות שבהן לרה"ג — כל המעייין יבחין מיד שהן קבוצות
ושייחוסן לרה"ג הנו מפורש ומפורט.¹

קביעת הבעלות על שאר התשובות שברשימה, שאין עליהן עדות מפורשת ושאינן שייכות לקונטרס או לקבוצה, הזיקה הוכחות מפורטות. ההוכחה מופיעה אחרי הרישום.
קל להיכשל ולייחס כותרת הנמצאת על תשובה מסוימת גם לתשובות הבאות אחריה.² קשה להרגיש בכל פעם איזו היא קבוצה ואלו הן תשובות בודדות. הוא הדין בפתיחתו של קונטרס או בחתימתו. לא תמיד הקונטרס מקורי, וממילא אין אנו רשאים לקבוע בעלות לכל התשובות שרק נראות כמשתייכות לקונטרס (ראה דיונו בקונטרסים). גם כאשר כתוב לפני תשובה 'עוד לו' (או 'לה איצ'א'), והיא באה אחרי תשובה שבעליה ידועים, הרי אם אין הקובץ מקורי או מועתק מקובץ מקורי אי־אפשר לקבוע דבר, שכן אין אנו יודעים מה היה לפני הכותרת במקור.³ השתדלנו שלא להיכשל בכגון אלה. ייחדנו מדור מיוחד למסופקות ולמיוחסות בטעות, הן בודדות והן קבוצות או קונטרסים.
ידוע כי ישנן תשובות שנכתבו במשותף על־ידי רב שרירא ורב האי. תשובות אלו נכללו אף הן ברשימתנו ובעבודתנו (השתתפות רה"ג נקבעה על־פי הכללים הנ"ל). אולם יש להדגיש שלפעמים מובאת תשובה משותפת אצל ראשונים או מסדרי הקבצים על שמו של אחד מהם בלבד, ועל־כן ייתכן שתימצא ברשימתנו תשובה (ולא כל־שכן שאילה) המיוחסת באחד המקורות לרב שרירא בלבד.
בכל מקרה קבענו בעלות רק כאשר אין חשש לזיוף.

חלוקת הרשימה

הרשימה מחולקת לשני חלקים עיקריים:

החלק הראשון — תשובות שהן בעיקרן פסקי־הלכה לשאלות שנשאלו להלכה או הלכה למעשה, בין מפאת מעשה שהיה ובין אגב עיון בסוגיה. אלו מסודרות בדרך כלל לפי סדר ה'שולחן ערוך' שנתקבל על־ידי כלל ישראל. תשובות בודדות בעניינים שאינם מתקשרים בבירור למקום מסוים ב'שולחן ערוך' סודרו על־פי סדר אלפביתי.
החלק השני — תשובות שהן בעיקרן פירושי סוגיות, מימרות או מלים מן התלמוד הבבלי נסדרו לפי סדר המסכתות כמקובל. נוספו עליהן תשובות הבאות לפרש מקרא או ספרים אחרים.

דרך הרישום

רשמנו מלים ספורות מעניין כל שאלה או תשובה, כדי לתת למעיין מושג במה עוסקות השו"ת.

ציינו בדרך כלל למקום האחרון שבו נדפסה התשובה, או למקום שבו פורסמה על־פי יותר ממקור אחד או שיש בו ציון למספר רב של מקורות כאלה (כגון ב'אוצר הגאונים'). לא ניסינו

2 ראה, למשל, אוצה"ג, גיטין חט, ובשו"ת שערי צדק שציון שם, ואוצה"ג, שבת רפ, ושו"ת שערי תשובה שציון שם. בשני מקומות אלה ציין לוין שהיא תשובת רב האי גאון, בגלל הכותרת שעל הסימן הקודם לה בקובץ.

3 ראה, למשל, בהערות י"מ חזן, איי היס לשע"ת נד, קנא, כה—כו, טז—יח, ובהערות לשו"ת הגאונים ליק, סי' טו, בהם ציינו שאע"פ שכתוב שם 'עוד לו' אין זה מוסב על רה"ג.

לציין לכל מקום שבו מוזכרת כל תשובה; כמובן, בכל מקום שמקורות שונים משלימים זה את זה הזכרנו את כולם. מלבד זה ציינו בדרך כלל למקורות קדומים (כגון הראשונים הקדומים ביותר), עצמאיים (כגון חכמים מתחומי תרבות שונים או קבצים בלתי-תלויים) ושלימים ביותר.

כאשר חכם מאוחר מבהיר שדברי הגאון מוכרים לו ממקור קדום לו, הבאנו (בדרך כלל) רק את הקדום. ברם, פעמים שחכם מאוחר מזכיר כמה מקורות קדומים, שבהם הובאו דברי הגאון, וציינו דווקא למאוחר, אף-על-פי שאין הוא מקורי, בתור מאסף למחנה. ברשימה זו הסתמכנו על ההנחה כי בכל פעם שנציין לספר או מאמר, יציין הקורא במבואותיהם ובהערותיהם (ובמראי-המקומות) של המהדירים והמחברים (ועל-כן לא תמיד נחזור על הנאמר בהם, ואפילו באותם המקומות שבהם הזיהוי הודאי נלמד מהמבואות, ההערות ומה"מ הללו).

רשימת התשובות: אורח חיים

ציצית

- 1 מהו להטיל ציצית של פשתן לסדין של (צמר) (פשתן). האשכול, ח"א, עמ' 208; גנזי קדם, ה, עמ' 97; האגור, הל' ציצית, ח (על שם רב נטרונאי). עי' היטב הערות אלבק לאשכול, ח"א, עמ' 207 הע' יב, ועמ' 208 הע' יג; ועי' מה שכתב ש' אברמסון, סיני, ס (תשכ"ז), עמ' קנא.
- 2 מותר להשוות הציצית ולמעטן לאחר שקשרן. שבלי הלקט, קצא ע"א.
- 3 עשיית הציצית כריכות. שו"ת הרמב"ם, קלח (בשאלה).

תפילין

- 4 עשיית גויל, קלף ודוכסוסטוס. אוצה"ג, שבת רמח; מכתם לדוד (אוקס'), עמ' 177.
- 5 קלף ודוכסוסטוס. שם, עמ' 180; אוצה"ג, שם רמט.
- 6 סדר הפרשיות, היות להודי. אוצה"ג, סנהדרין א עא—עג; ו—ז; פא.¹

ברכות השחר

- 7 מברך מתיר אסורים כשיתעסק בידיו. אוצה"ג, ברכות שסא.²

הראוי לירד לפני התיבה

- 8 שליח צבור שעשה תשובה. אוצה"ג, תענית נו—נח.

קדיש

- 9 עשרה דמקצתהון לא גרסו, אם קראו פסוק, עונים קדיש. אוצה"ג, מגילה קנ (ועי' המנהיג, שבת, מג).
- 10 חייב לומר ויתקלס. שבלי הלקט ח, עמ' 8 (גנזי שכטר, 163 סי' 32).

- 1 למרות הסתירה לעדות הרמב"ם (שם א' פא) ולהלכות תפילין של רה"ג (גנזי קדם, ג, עמ' 75), הרי שקשה לבטל מכול וכול את מסורת אשכנז. ע"כ נראה להניח שהדברים האלה מקורם בתשובה (ואולי בתשובה משותפת, עי' אוצה"ג, שם א' עז והע' 65, 68).
- 2 מכאן שהנמסר בשם רב האי בתש"ר' אברהם בן הרמב"ם פג אינו מדויק (ועיי"ש הערה 3).
- 3 אפשר שבעל שבלי הלקט שאב את הדברים מהתשובה שנדפסה בגנזי שכטר, עמ' 163 סי' 2. עיי"ש עמ' 162 ובמאמרי הביקורת של אסף (קריית ספר, ו [תרפ"ט—תר"ץ], עמ' 332) ולויין (JQR, 22 [1931–1932], עמ' 40).

ק"ש וברכותיה

- 11 ראוי שש"ץ יעסוק בשמע עם הנץ החמה. אוצה"ג, ברכות מב.
- 12 אומרים אהבת עולם. אוצה"ג, שם נג; ר"א אלשבילי לברכות, עמ' רפד.
- 13 טעם שמתזין המלה תזכרו. אוצה"ג, ברכות, חלק הפי', סו; תניא רבתי ד.

בעל קרי

- 14 זב מותר להכנס לבית הכנסת בזמן תפילה. גאוניקה 38.
- 15 בין באונס בין שלא באונס ט' קבין. שער י תשובה סי' קנ⁴.
- 16 מי שראה קרי בלילי שבת או בלילי יו"ט. אוצה"ג, ברכות קמד; החילופים, עמ' 24 סי' ו.
- 17 אין טובלין מן הקרי אבל רוחצין. סיני, עה (תשל"ד), עמ' יט [ק].

תפילה

- 18 אם יכול להחזיר פניו כנגד ביהכ"נ וכנגד א"י מוטב. שו"ת הראב"י אב"ד, יב.
- 19 המחירא ישב במקומו ויתפלל. אוצה"ג, יומא סא.
- 20 אינו צריך ליתן ריוח בין הדבקים בתפילה. אוצה"ג, ברכות, חלק הפי', סז.
- 21 אסור לישב בצד ארבע אמות סמוך למתפלל. אוצה"ג, סנהדרין שמה, ברכות קצ.
- 22 תפילת חובה ורשות, וחדוש שיחדש. אוצה"ג, ברכות, עמ' 141; מרמורשטיין, עמ' יג; ס' הנר לברכות, עמ' 38.
- 23 שואלים צרכי צבור בג' ראשונות ואחרונות. הפרדס, עמ' רל (אוצה"ג, ברכות, חלק הפי', קמ).
- 24 כריעה. אוצה"ג, ברכות סז.
- 25 טעם ג' פסיעות לאחר תפילה. אוצה"ג, יומא נט.
- 26 ש"צ אינו צריך לחזור להתפלל בלחש. אוצה"ג, ברכות קנ אות ו (= החילופים, עמ' 88 אות ו).
- 27 ברבים אין חוששין לאמן יתומה. אוצה"ג, שם שיא.
- 28 אם טעה באחת הברכות האמצעיות יחזור למקום שטעה. עלי ספר, ח (תש"ס), עמ' 13-15.
- 29 ש"צ שאומר או"א ברכנו אין מנהג לענות אמן אחר כל פסוק. אוצה"ג, ברכות ריח (= אוצה"ג, סוטה צד, וע"ש צג). ועי' ש' אברמסקין, במרכזים ובתפוצות, עמ' 127 הע' 10.

נשיאת כפים

- 30 כוהן שנשתמד אינו נושא את כפיו. מהר"מ חלאוה, פסחים ג ע"ב, ד"ה ומצאו.
- 31 כוהן שלקח גרושה וחללה אין נוהגים בו קדושה. אוצה"ג, גיטין של.

נפילת אפים

- 32 הנופל על פניו יהא מוטה על צדו השמאלי. אוצה"ג, ברכות רלב; מחזור ויטרי שבאוהל דוד, עמ' 307; 'מנהגי ר"ח פלטיאל', קרית ספר, כג (תש"ו), עמ' 325; מנהגי ר"א קלוזנר, ג ע"ב; רבינו בחיי, במדבר טז: כב; סיני, פא (תשל"ז), עמ' קסב.
- 33 אין מדביקין פנים בקרקע, וענין הטאה. אוצה"ג, שם רכט; סיני, פא (תשל"ז), עמ' קסא [ק].
- 34 אין היחיד רשאי לאמור י"ג מדות. ארחות חיים, מה שמוסיפים בשני ובחמישי: ב; סיני, פא (תשל"ז), עמ' קסג.

ובא לציון וסיום התפילה

- 35 (ח"ג). במה מסיימים. אוצה"ג, שבת שכ (ח"ג). ועי' להלן, הלי' יו"ט וסוף הלי' ר"ה.

קריאת ספר התורה

- 36 כוהן קטן לקרות בתורה ראשון. אוצה"ג, גיטין שכב; תג"א, תש"ב, עמ' 145-146 והמשכה בעמ' 104.
- 37 שני כוהנים שיעלו לספר תורה יקרא אחד מהם ואחריו לוי וישראל, ואחר כך השני. אוצה"ג, שם שיח; סיני, עט (תשל"ו), עמ' רמא ושם, עמ' רלב; ועי' בסעיפים הבאים.
- 38 חתן כוהן היאך קורא. תג"א, תש"ב, עמ' 110; סיני, שם, עמ' רמ.
- 39-40 חתן כוהן היאך תהיה קריאתו. אוצה"ג, סוטה קכו; סיני, שם, עמ' רלב, וראה שם, עמ' רכט ואילך; ועי' בסעיפים הקודמים.
- 41 המתרגם פסוק כצורתו והמוסיף עליו. אוצה"ג, שם רצו.
- בחזרתם על שאלת השואלים מזכירים הגאונים תשובה זו שלהם ('אשר אמרנו'), שבדודאי הזכירוהו השואלים (ועי' ש' אברמסון, רב נסים גאון, מבוא, עמ' יט הע' 17).
- 42 חוזר המתרגם ואומר את השמות עטרות ודיבון. אוצה"ג, ברכות לה.
- 43 מתרגמן על המפטיר. אוצה"ג, מגילה קלה.
- 44 מעלת תרגום של תורה וחובת קריאתו ולמה נגנו של כתובים. גנוי שכטר ב, עמ' 84-88 (= אוצה"ג, שם ז, קו).
- 45 מהו לתרגמי תרי על חד זה אחר זה. אוצה"ג, שם קד.
- 46 התרגום הוא מצוה. אוצה"ג, ברכות לג.
- 47 תרגום א"י משום מאן אתמר. אוצה"ג, קידושין רצו (ועי"ש רצה) [ק].

- 5 בדברי השואלים (אוצה"ג, עמ' 264) נזכרו תשובות נוספות בעניין זה. אחת מהן היא בודאי זו שנרשמה בסימן הקודם (ועי"ש הע' 1 ובאשכול המצוין שם במבוא לקטע).

- 14 רשימת תשובות רב האי גאון
- 48 אין הציבור רשאים לצאת עד שינטל ספר תורה. אוצה"ג, סוטה קיב.
- 49 כיוון שנפתח ס"ת אסור למיגרס אלא אם תורתו אמנותו. מוריה, יא, ז-ח (תמוז תשמ"ב), עמ' ב.

בית הכנסת

- 50 מותר לשים עטרה של ס"ת לכבוד קריאת התורה אבל לא לכבוד חתן. אוצה"ג, מגילה קעה-ו.

נטילת ידיים

- 51 מברך עובר לעשייתה אפילו בטינוף (שאינ מעכב את התפילה). אוצה"ג, פסחים כג.
- 52 אין לו מים ליטול ידיו, לטבול, ולתפלה. הא שכול, ח"א, עמ' 107.

בציעת הפת

- 53 חייב לבצוע בשתי ידיו. אוצה"ג, ברכות, חלק הפי', רלג.

כוס של ברכה

- 54 פגימת הכוס. אוצה"ג, פסחים רעד.

ברכת הפירות והיין

- 55 חמרא דמערב ביה כוברא או שכרא מברכין בורא פרי הגפן. אוצה"ג, שם שא.
- 56 יין צמוקים דכמישו מברכין בורא פרי הגפן. אוצה"ג, שם רלא.
- 57 צמוקין שנתערב (בהם) כל דבר חוץ מן היין אין מברכין בורא פרי הגפן. אוצה"ג, שם רלג.
- 58 אכל ענבים או תאנים ושתה יין חותם על העץ... ועל הגפן. הלכות הנגיד, סי' יא (אוצה"ג, ברכות רעז, מה ששייך לאות ה); ושוב בס' המנהגות, ספרן של ראשונים, עמ' 170.

תפילת מנחה

- 59 ציבורא דאיכעבא להו תפילת המנחה, אוצה"ג, ר"ה קלד.
- 60 ציבור דדחיקא להו שעתא בבי שמשי. שם קלג.
- 61 ציבור שאיחרו תפלת המנחה ביום ששי. הא שכול, ח"א, עמ' 105.

קריאת שמע ותפילה של ערבית

- 62 זמן תפילת ערבית. אוצה"ג, ברכות קעג.
- 63 ק"ש בעונתה עדיף מלמסמך גאולה לתפילה. אוצה"ג, שם ב; ס' המנוחה, עמ' ט.
- 64 מה טעם כל ישראל מצלו ערבית. אוצה"ג, שם קעו; רשב"א, ברכות כז ע"ב בשם הגאון.

שבת

- 65 גנות ופרדסים מהו להשקותן ע"י אריסים גויים. אוצה"ג, שבת כו (ועי' מספרות, עמ' 224 סי' מ).
- 66 מהו להשכיר פונדקי, פורני ומרחצא לגוי. תורתן של ראשונים, ח"ב, עמ' 57 סימן ה ח"א; מזרח ומערב, נה ח"א; הלכות פסוקות, בתוך סי' קכט.
- 67 מותר להשכיר לעכו"מ פונדק, חנות, חצר וספינה. ר' ברוך, המובא בריקנטי, קו, ובאו"ז, ערב שבת, ב (ד); ר"ח בשם גאון (או"ז, ע"ז, קמב).
- הערת ר"ש אברמסון: אפשר שחפשו את מקור דברי הגאון ולא מצאוהו; הוא נמצא בר"ח לע"ז, יט ע"ב, ועל-פיו אפשר לתקן את ההעתקה שבאור זרוע.
- 68 פורני ורחים וכיו"ב השכירם לגוי לזמן מועט אסור, לכל השנה שרי. כפתור ופרח, פ"י (כח ע"א); רמב"ן ע"ז כא ע"א; ר"ן לרי"ף, שבת סופט"ז וע"ז סופ"א; השלמה ע"ז סופ"א; ארחות חיים, שבת, שו; ר' ירוחם, יב, יב (פב ע"ב); טור או"ח רמג.
- 69 אין לעבור בספינה גזרה שמא יעשה כלי של מלחין. ארחות חיים, שבת שנו; בית הבחירה לשבת, קלט ע"ב (עמ' 548 והע' 74).
- 70 אסור לישב בספינות הנהרות בשבת. אוצה"ג, שבת מו.
- 71 כלי שנעשה בו מלאכה בשבת או ביו"ט אסור. ארחות חיים, שבת שיב.
- 72 תוספת מחול על הקודש שיעור הנראה לעינים שעדיין הוא יום. אוצה"ג, יומא, חלק הפי', רו.
- 73 הברכה להדליק נר של שבת. אוצה"ג, שבת פה.
- 74 צמר גפן מותר להדליק בו בשבת. אוצה"ג, שם צב; ס' הנר לברכות, עמ' 81.
- 75 אין מדליקים באבוקה של שעוה בע"ש. אוצה"ג, שבת נו; ארחות חיים, פי' במה מדליקין.
- 76 קידוש והבדלה דש"צ בדליכא אורחים. אוצה"ג, פסחים רמג ועמ' 156; שו"ת הרשב"א (ר"מ), סי' תכ (= גנזי שכטר 123); אגור השלם, שעא; שו"ת הריב"ש, ש, מ.
- 77 קדושא דבי שמישי בשתייה. אוצה"ג, ברכות רעא.
- 78 קדיש ליה יומא ועדיין יתיב בסעודתא. שערי תשובה, נג.
- 79 קידש ולא שתה רביעית לא יצא. אוצה"ג, פסחים רצה.
- 80 קדיש ואשתלי ולא טעים ושתי ליה אחרינא, ולעניין קידוש במקום סעודה. אוצה"ג, שם רנח-ט; ליקוטים ממגילת סתרים, סי' מ. ראה להלן מס' 84.
- 81 מי שנשבע שלא ישתה יין, לעניין קידוש והבדלה. אוצה"ג, ברכות רח, הפרדס עמ' קיג.
- 82 טורחים להביא יין לקידוש. אוצה"ג, פסחים רלה; שבלי הלקט, עמ' 408.
- 83 כשמקדשין על הפת מברכים על הפת תחילה. אוצה"ג, ברכות שלג; טור או"ח רעב.
- 84 קידוש במקום סעודה. אוצה"ג, פסחים רמט; ראה לעיל מס' 80.

רשימת תשובות רב האי גאון	16
קידוש אינו תלוי בנר אלא בסעודה. אוצה"ג, שם רנד.	85
87–86 שנים בעניין אחד מותר לקרוא לאור הנר. אוצה"ג, שבת יז. ⁶	
בשבת ישנים יותר בשחרית. אוצה"ג, שם שמ.	88
כשקוראים בתורה, מהו שיקראו אחרים אותם פסוקים כשצריך להוסיף בגברי. אוצה"ג, מגילה קיט.	89
מנהג מפטיר והפטרה. אוצה"ג, שם קלו, סוטה קיא.	90
טעמא דלא קרינן מוסף שבת בס"ת. אוצה"ג, מגילה רנ.	91
לא מצאו הפטרה ראויה. אוצה"ג, שם קפו.	92
לא נהגו לומר פעמיים ולהיות לכם. אוצה"ג, שם קמג, יומא קכג (ועי' תג"א, תש"ב, עמ' 89 סי' פה). וע"ע המנהיג, שבת מג, ואוצה"ג, מגילה קמד והע' י.	93
תענית בשבת ויו"ט. אוצה"ג, יו"ט מג.	94
באיזה מקום מן התפילה אומר עננו ומקבל תענית בשבת. אוצה"ג, תענית מה (והיא השאלה שנרשמה במספרות הגאונים, עמ' 229 סי' ז ⁷).	95
הפטרה בשבת במנחה. אוצה"ג, שבת עט ובמילואים.	96
למשוך באמירת ברוך ה' המבורך באפוקי שבת. אוצה"ג, שם, עמ' 107 הע' ט.	97
המתפלל של מוצאי שבת בשבת מבדיל במוצ"ש וכן בקידוש. אוצה"ג, ברכות קסט.	98
הבדלה אריפתא, הבדלת ש"צ, והאוכל וחשיכה לו במוצ"ש ואין אלא כוס אחת. אוצה"ג, שם של.	99
חובת ברכת האור, אוצה"ג, שם שמב.	100
ברכת האור כי לא מתרמי כוס בליל ט' באב, ולסומא. אוצה"ג, שם שמד-ה;	101
המאורות למס' תענית עמ' שו; טור או"ח רצח.	
אלכסלא ⁸ מותר לצאת בה. גנוזי קדם, עמ' 91.	102
לא ימסור בהמתו לרועה גוי בשבת. אוצה"ג, שבת לט-מ.	103
אסור למסור בהמה לרועה גוי. אוצה"ג, שם מב.	104
אסור להכריז בשבת אפילו על נכסי יתומים והקדש. אוצה"ג, כתובות תשפה.	105
מותר להאכיל את תולעת המשי בשבת. אוצה"ג, שבת תעג; ב"י או"ח שכד, ד"ה מצאתי.	106
המוציא קורות גגו אל רה"ר או כרמלית ועושה בית הכסא. שערי תשובה, רכו.	107
אמת המים שעוברת בחצר. אוצה"ג, עירובין קעד.	108
בין ערבו ובין לא ערבו מותר להוציא כלים ששבתו בחצר לחצר אחרת. אוצה"ג, שם קפב; העיטור, ח"ג, מח ע"ג (בשיבוש).	109
בור שבין שתי חצירות. אוצה"ג, שם קעא.	110
6 בשאלה מוזכר 'ראינו לאדונינו במקצת תשובות', ואפשר שהכוונה לתשובה אחת (בעצ'). הפסק המוזכר ע"י השואלים הוסבר בהרחבה ע"י הגאון בתשובתו. יוצא, אפוא, כי בתוך שו"ת זו ישנה ידיעה ומובאה מלפחות שו"ת אחת נוספת באותו עניין.	
7 אלא שבמקום [לזם] = [שנתחייב] יש להשלים [ראם], [ראד], [רעב] או כדומה (= [רצה]).	
8 אולי 'אלח'סלא', ופירושו (הכשיט) שטיבו פשוט חול; ועל-כן מותר לצאת בה, היות ואין חשש שתשלוף.	

111 אמר שביחתי במקומי או במקום פלוני. אוצה"ג, שם קיב, עניינות בספרות הגאונים, עמ' 214 סי' טו [ק].

112 הוציא והו חוץ לתחום וחזר לדעת והוצרך לנקביו. אוצה"ג, שם צה.

ראש חודש

113 אין נופלין על פנינו במעלי שלראש חדש. תג"א, תש"ב, עמ' 89 סי' פד; תורתן של ראשונים, ח"ב, עמ' 42 סי' ט.

114–115 יחיד גומר את ההלל. אוצה"ג, תענית צב-ג.

סדר הפרשיות

116 חלוקת פרשת האזינו. אוצה"ג, ר"ה פה.

117 הפטרת ר"ח אב שחל להיות בשבת. אוצה"ג, מגילה רמב. [ק].

פסח והגעלת כלים

118 לא ישיח אחרי ברכת בייעור עד שיגמור הבדיקה. אוצה"ג, פסחים יט.

119 שורה הרואה פני המרתף צריכה בדיקה. אוצה"ג, שם ב, רק מה ששייך לאות ז;

ויסוד הדברים בדברי ר' שרירא ור' האי בכ"י אלמנצי, ח"א, קלד; אפשר

שהתשובה נרשמה בסי' א באוצה"ג, שם.

120 אין מצניעין מורים בפסח. אוצה"ג, שם קלג.

121–122 ארבעה עשר שחל להיות בשבת. אוצה"ג, שם קסד, אות ט; העיטור, ח"ג,

קכב ע"א.

123 חבית של שמן שנפל בה חמץ. אוצה"ג, שם נב.

124 גרגירי חטים שנמצאו ביין צמוקים. אוצה"ג, שם נה והע' י.

125 ישראל שאמר לנכרי בימי פסח קנה לך חטה רשאי לקנות ממנה לאחר פסח.

אוצה"ג, שם מז.

126 חנות של נכרי ופועלים ישראל נכנסין, חמץ שנמצא שם הולכים אחר בעל החנות.

שערי שמחה, ח"ב, עמ' פג, והמצוין בהע' קד; ריטב"א, פסחים לא; אוצה"ג,

שם, חלק הפי', מב.

127 כלי עץ המצופין בסמנים מעורבין בלובן ביצה וסיד לא מהניא בהו הגעלה. אוצה"ג,

שם, חלק התשו', פ.

128 עריבה של חרס היין אסור בפסח. אוצה"ג, שם פא.

129 הגעלת יורות וקדרות. אוצה"ג, שם סד (ועי"ג סו).

130 עכשיו אין לותחין. אוצה"ג, שם קיד.

131 החלוטה ברותחין ודאי מצה. אוצה"ג, שם קה.

132 עיסה שלשה גוי וישראל שומרו מותרת, ומצה ששמרה ישראל וגויים נתעסקו בה

יוצאים בה ידי חובה. גנוזי קדם ה, עמ' 69 (נראה שסוף התשובה הוא היסוד

לאוצה"ג, פסחים קכ).

על התשובה רשום 'להמא איצ'א' (לשניהם גם כן); התשובה הקודמת לזו אכן נמצאת בתשובות הגאונים הרכבי, ל, בתוך קונטרס לרש"ג ורה"ג (ראה להלן: קונטרסים).

- 133 מי פירות אין מחמיצין כלל. עלי ספר, ח (תש"ם), עמ' ט-יא.
- 134 מטמון שעורים של עניים שנכנסו בהם מים. אוצה"ג, שם יד.
- 135 אין מברכין בלילי פסחים לגמור את ההלל. אוצה"ג, שם שמח; האשכול, ח"ב, עמ' 92; אבודרהם השלם עמ' רלא (וע"ע אוצה"ג, שם שמד, ועניינות בספרות הגאונים, עמ' 216 סי' יז).
- 136 ארבע כוסות כל אחד טעון ברכה לפניו אבל לא לאחריו. אוצה"ג, שם שח.
- 137 מצה ומרור או מצה וחסא טיבול שני מיקרו. אוצה"ג, שם שלד.
- 138 אין מניחין לומר להודות לשבח עד לקלס. ערוגת הבושם, ח"א, 151.
- 139 כוס חמישית. אוצה"ג, שם שנה.
- 140 אם אין לו אלא כזית מצה שמורה. אוצה"ג, שם שם; תג"א, תש"ב, עמ' 44-45. לזיהוי עי' ש' אסף, תג"א, תש"ב, במבוא לקטע זה (שם, עמ' 38). לייחוסה של תשובה זו אנו נשענים על דיעות החוקרים שייחסוה לרה"ג. עי' ש' אסף, שם, ובקריית ספר, כט (תשי"ג-י"ד), עמ' 64; שיי"ר במבואו לתג"ק, עמ' יב; א' עפשטיין במקדמוניות היהודים, עמ' שעט-שפ; ב"מ לוין באוצה"ג, פסחים שם הע' ה; ס' ששון, במבואו לס' הלכות פסוקות, עמ' 24 הע' 57.
- 141 הפטרת יום ראשון של פסח. אוצה"ג, מגילה רכב.

ספירת העומר

- 142 במוצ"ש שסופרין... העם יושבין. אוצה"ג, חגיגה עמ' 34 כד וסוף כה; האשכול, ח"ב, עמ' 93 (בסתם).
- 143 מי ששכח ולא ספר. החילופים, מד, ה.

תפילת חולו של מועד

- 144 אין מזכירין ביום מקרא קודש בברכת עבודה. אוצה"ג, שם כו, עמ' 35.
- 145 (ח"ג). במוצאי יו"ט לחוש"מ חתמי המבדיל בין קודש לחול. אוצה"ג, יומא ק ח"ג (ועי' להלן ה' יוה"כ, ויו"ד ברכת הטבילה, 315).

ימי העומר

- 146 מקדשין בין פסח לעצרת אבל אין כונסים. אוצה"ג, יבמות שכו.
- 147 נהגו שלא לעשות מלאכה מפסח ועד עצרת משקיעת החמה עד שחרית. אוצה"ג, שם שכח.

יום טוב

- 148 ליתן בהמה לרועה כל ימי החג. אוצה"ג, שבת מד.

- 149 אסור לגמר. אוצה"ג, יו"ט סב.
 150 אסור להביא מוגמראות ביום הספר. אוצה"ג, שם סג.
 151 אסור לעבור בספינה. אוצה"ג, עירובין צג.
 152 הלוואת יו"ט ניתנה ליתבע. ר"ח, שבת קמח ע"ב.
 153 [[35(ב)]] קדיש על המת ביו"ט שני. אוצה"ג, שבת שכ, ח"ב; שערי שמחה, ח"ב, עמ' נט; גאוניקה, עמ' 43 (עי' לעיל הל' ובא לציון וסיום התפלה ולהלן סוף הל' ר"ה).
 154 אסור להביא כלים מבית האומן ביו"ט. תרביץ, יח (תש"ז), עמ' 206.

חול המועד

- 154 חייבים בית דין לגזור שלא יעשה אדם מלאכה בחוש"מ. החילופים, לט, ג.
 155 הבא ממדינת הים אפילו יצא להרויחא מותר להתגלח במועד. אוצה"ג, משקין קפה (ועי' גנזי קדם, ה, עמ' 95). הויהוי על-פי נוהגו של הר"ח לכנות את רה"ג בשם 'גאון' בסתם.
 156 ליקח משיירות של חוגגים ולמכור מן השוק מותר בחוש"מ. אוצה"ג, שם יג.
 157 מותר לכתוב חשבון. אוצה"ג, שם נט; תרביץ, יב (תש"א), עמ' 38 (ותרגומו בעמ' 40).
 158 סעודת אירוסין שעושה אבי הארוסה לארוס, אסורה. אוצה"ג, שם נו.
 159 הקרובין קורעין וחולצין בחוש"מ. אוצה"ג, שם קל.

תשעה באב ושאר תעניות

- 160 כוס של ברכה של חופה או מילה ביום תענית. אוצה"ג, עירובין פד.
 161 לבישת בגדים מגוהצים בשבוע שחל בו ת"ב, ובשר ויין לפני ת"ב. אוצה"ג, תענית צה [ק].
 162 נידה ומי שנטנפו כליו מכבסין בשבת שחל ת"ב בתוכה. אוצה"ג, שם עה.
 163 במקום שנהגו לפרוש מבשר ויין מר"ח יעשו כמנהגם בערב ת"ב שחל בשבת. המנהיג, ט' באב, כא.
 164 שני תבשילים האסורים בערב ת"ב. אוצה"ג, שם קד.
 165 לאחר בהמ"ז דסעודה המפסקת שותין מים כל זמן שיש שהות ביום. האשכול, ח"א, עמ' 126.
 166 רחיצה, סיכה, נעילת הסנדל ותשמיש המיטה אסורים כל היום. אוצה"ג, שם קיא-ב; מאורות, תענית עמ' שו.
 167 אין נועלין סנדל כל היום כולו. אוצה"ג, שם קי.
 168 היום אסור בנעילת הסנדל עד סופו. אוצה"ג, שם קיג.
 169 לבתר פלגיה דיומא ביום ת"ב שחטין טבחין וזבנין. אוצה"ג, שם צח.
 170 להעביר את הזוהמא מותר. אוצה"ג, שם מא-ב.
 171 במקומנו אין מדליקין נרות בת"ב. שערי שמחה, ח"א, עמ' כב.

- 172 מניחין תפילין בת"ב. שבלי הלקט, רע; תניא, ס; אגור תתמו; קובץ כבוד חכמים, עמ' כו; ס' הזכרון להגר"ח שמואלביץ, ירושלים, עמ' רפ.
173 אם שכח ש"צ רחם יצא. אוצה"ג, שם קכג.
174 כשחל ת"ב בא' בשבת אין אומרים ויהי נועם. אוצה"ג, שם קטו.
175 מנהג להוציא ס"ת בשחרית בלא תיק. אוצה"ג, שם קיד.
176 קריאת התורה בתשעה באב. העתים 270 (אוצה"ג, מגילה קכ).
177 הפטרת ת"ב. המנהיג ת"ב, כט; טור או"ח סו"ס תקנט; אהל דוד, ת"א, 301.

זכר לחורבן

- 178 איזו זמרה אסורה. אוצה"ג, גיטין יח (ומובאות ממנה: שם, טו, יז).
179 (ח"א-ח"ב). איסור זמר. גנזי קדם, ה, עמ' 58 סי' נט ח"א-ח"ב = אוצה"ג, גיטין כב וסוטה קמ; ועיי"ש בהע' ד, וראה קרית ספר, כא (תש"ה), עמ' קצג; וראה להלן, סוטה מח ע"א.

תענית

- 180 עד מתי אוכלין ושותין לפני התענית. אוצה"ג, תענית לד-לו.
181 תענית שמפסיק בה מבעו"י יפסיק כל שהוא סמוך לשקיעת החמה. ספר המאור, תענית יא ע"ב (דפוס — ג סע"א) [ועי' אוצה"ג, שם לו].
182 קריאת התורה ביום תענית. האשכול, ח"א, עמ' 131.
183 בניין ונטיעות, אירוסין ונשואין, של מצוה מותר. אוצה"ג, שם מ.
184 האם מברכים ברכות של תענית ציבור בכל מקום. אוצה"ג, שם נב [ק].
185 ברכות תענית נוהגות בזמן הזה. אוצה"ג, שם נא; האשכול, ח"א, עמ' 134; סיני, נו (תשכ"ה), עמ' שיג והע' 1.

ראש השנה וימי התחנונים

- 186 תחנונים בהני עשרה ימים לחוד. אוצה"ג, ר"ה לב.
187 חל ר"ה להיות בשבת. אוצה"ג, שם עט.
188 עמא מוסיף המלך עושה השלום. שער שמחה, ח"א, עמ' מה.
189 טעה בהמלך הקדוש והמלך המשפט. אוצה"ג, ברכות ע.
190 זכרנו, מי כמוך, כתבינו, ובספר — מנהג הוא. הפרדס, עמ' רל.
191 לומר את יום הזכרון הזה זכרון תרועה. אוצה"ג, עירובין עב, ר"ה עח.
192 חובת הברכות על התקיעות. אוצה"ג, שם קא.
193 לברך לשמוע בקול שופר. אוצה"ג, שם קיא, רק מה ששייך לאות טו (ועי' איי הים לשע"ת המצוין שם ושם קב); רמב"ן לפסחים ז ע"א, ד"ה ובתקיעת.
194 המברך על תקיעת שופר והשיח. אוצה"ג, שם ק.

- 195 יהא התוקע אחר ולא הש"צ. אוצה"ג, שם צו; האשכול, ח"ב, עמ' 60; חיבור התשובה למאירי 287.⁹
- 196 [מבוטל].
- 197 המודר הנאה משופר אסור לתקוע בו. אוצה"ג, שם סד (ולזה, כנראה, מכון 'אמר הגאון' בסי' סג).
- 198 שיתכוונו התוקע והשומע. אוצה"ג, שם עב (ונרמזת בעג).
- 199 שופר שניקב וסתמו פסול. עלי ספר, ח (תש"ס), עמ' 9.
- 200 על התקיעות. אוצה"ג, שם קיז, שערי שמחה, ח"א, עמ' לח-לט; ונרמזת בשאלה באוצה"ג, שם קא, הנ"ל מס' 192 (ועי' להלן 201-202).
- 201 תקיעות החובה הן על סדר ברכות. מוזכר בשאלה ובתשובה שנרשמו בסימן הקודם (מס' 200) — בשאלה, אוצה"ג, שם עמ' 60, ובתשובת הגאון, שם עמ' 67.
- 202 בעניין התרועה. אף שאלה ותשובה זו הובאו בתשובת הגאון שבסימן מס' 200 הנ"ל, אוצה"ג, שם עמ' 63-65; עניינות בספרות הגאונים, עמ' 192-194.
- 203 הפסיעות לש"צ וליחיד בתפילת ר"ה. אוצה"ג, שם קלה.
- 204 אין כל יחיד צריך להתפלל. אוצה"ג, שם קכב.
- 205 תפילת הציבור ושליח ציבור. אוצה"ג, שם קכד.
- 206 יחיד מתפלל בלחש שבע בלבד. אוצה"ג, שם קכו.
- 207 אם להזכיר ראש חדש. ראבי"ה, ח"ב, עמ' 228.
- 208 קרינן לכתובים דברי קדש. אוצה"ג, שם צ.
- 209 פסוקי דכתובים ואח"כ דנביאים. אוצה"ג, שם צא.
- 210 סדר מלכיות. אוצה"ג, שם צה.
- 211 להתריע אחר סיום התפילה. אוצה"ג, שם פב.
- עי' באיי הים לש"ת סה, המציין שם לראשונים המביאים ע"ש רב האי (כולל שערי שמחה המצוין שם).
- 212 שלא להתענות בר"ה ובשבת שובה. אוצה"ג, יו"ט מד, ומוזכר שם מ ומב; ¹⁰ או"ז, ר"ה, רנו; שבלי הלקט, סו"ס רפד; תניא רבתי סו"ס עב.
- 42 [(א)35] לומר צדקתך בר"ה שחל בשבת. אוצה"ג, שבת שכ ח"א ושיט; שם, יומא עמ' 42 הע' ס; המאורות ר"ה עב (ועי' לעיל ה"ל ובא לציון וסיום התפילה והל' יו"ט).
- 213 שני ימים טובים של ר"ה ושבת שבין ר"ה ויוה"כ רגילים בדברי רחמים. מזרח ומערב, קכב (ח"ג); אוצה"ג, ר"ה ל.
- מכיוון ששני העניינים האחרים שחוברו יחדיו בסימן זה הם בוודאי לרה"ג (עי' לעיל ה"ל שבת מס' 93, ולהלן ה"ל הושענא מס' 247), אין לפקפק אף בעניין זה, ויש להניח

9 דבריו: 'וכתב רב האי... מצוה מן המובחר להתקיע אחר שלא יתקע המתפלל עצמו' מכונים לכאן. ובבית הבחירה (ר"ה, עמ' 226) בשם 'קצת גאונים' בלשון הרגילה. וראה עוד לגבי תשובה זו להלן, בתשובות המיוחסות עמ' 112 סעיף 2.

10 עיי"ש סי' מ-מג ובהערות.

שהכותרת במזרח ומערב, 'הכי אמ' רב האי גאון, מוסבת על כל מה שלוקט בסימן זה.

יום הכיפורים

- 214 שוחטין לכפרה. אוצה"ג, יומא רכ.
 [145(א-ב)] וידוי יחיד וש"צ ביוה"כ בערב יוה"כ במנחה. אוצה"ג, שם ק ח"א
 ח"ב (ועי' לעיל תפילת חוש"מ ולהלן יו"ד ברכת טבילה).
 215 וידוי במנחה בערב יוה"כ. אוצה"ג, שם צט.
 216 הרוחץ רוחץ מקום מגעו. מספרות הגאונים, עמ' 175.
 217 בן ט' מחנכין, בן י"א משלימין. סמ"ק רכא; מרדכי שבת תיח; כל בו יוה"כ פרק
 שני; ארחות חיים, יוה"כ, טו (משובש).
 218 נוהגין לברך שהחיינו לאחר תפילת ערבית. אוצה"ג, עירובין פא; רא"ש סוף יומא
 (ועי' ג'ס' היובל לוולפסון, עמ' זוהע' 8).
 219 נוסח כל נדרי. שבלי הלקט, שיו (קמח ע"א); אוצה"ג, נדרים סח.¹¹
 220 האומר אבל אנחנו חטאנו. אוצה"ג, יומא קט.
 221 אנא השם ולא בשם. אוצה"ג, שם לט.
 222 כוס של מילה ביוה"כ. אוצה"ג, עירובין פו (ועי' לעיל מס' 160).
 223 העיקר סדר העבודה במוסף. אוצה"ג, יומא קכא (ועמ' 40 הע' יא).
 224 תוקעין במוצאי יוה"כ. אוצה"ג, שם קכח.

סוכה

- 225 העושה מן העשוי בסכך. אוצה"ג, סוכה לד.
 226 להכנס לסוכה בין מפתחה בין מדופן פתוחה. אוצה"ג, שם נג (עמ' 26).
 227 פתח מן דופן, ופתח לבית הכבוד. אוצה"ג, שם נד (עמ' 27).
 228 סוכה (קטנה) הסמוכה לבית. אוצה"ג, שם מט (עמ' 32).
 229 אם יש בין דופן לסכך. אוצה"ג, שם מה.
 230 סוכה בבתי כנסיות ומדרשות. אוצה"ג, שם נא (עמ' 33).
 231 כל ידי חובתו לא יצא בסוכת בית הכנסת. אוצה"ג, שם נג (עמ' 34).
 232 סוכה של שותפים. אוצה"ג, שם סה (עמ' 30).
 233 הנכנס לסוכת חבירו לבקרו. אוצה"ג, שם קעח.

11 לפי נוסח שבלי הלקט השלם (שיו, קמח ע"א, המצוין באוצה"ג שם): 'זולתי נוסחת רב האי גאון ז"ל והכי איתא בסדר (!) רב האי גאון כל...', הרי שמדובר בנוסח כל נדרי הידוע מסדר (!) רה"ג. נראה שהכוונה לסדר התפילה של הגאון עצמו לאותו הלילה, כפי שהוא מופר מתשובה (או מסורת). אף גינצבורג (גאונים, א, עמ' 175) לא הביא ראיה של ממש לקיומו של חיבור בסדר תפילות מאת רה"ג, ואילו י' אפרת (השילוח, ל [תרע"ד], עמ' 558) לא דייק בציוניו לקטלוג נויבאואר.

לולב וד' מינים

- 234 לולב עקום. אוצה"ג, שם נט (עמ' 37).¹²
- 235 לולב שעלה בהוצא אחד. אוצה"ג, שם ס (שם).¹³
- 236 נחלקה התיומת. אוצה"ג, שם סו (עמ' 38).¹³
- 237 נטלו פטמתו, עוקצו וכוונתו (של אתרוג). אוצה"ג, שם צח.
- 238 אתרוג שנקבוהו עכברים. אוצה"ג, שם קג.
- 239 ח"א. שיעור אתרוג הגדול. אוצה"ג, שם צו.
- ח"ב. ניענוע. אוצה"ג, שם קד-קח.
- 240 נטלו לצאת בו מברך. האשכול, ח"ב, עמ' 103.
- 241 העבות שבלולב. אוצה"ג, שם פח; תניא רבתי, 184 ע"א.
- 242 אגודה של הדס. כ"י אלמנצי, ח"א, קצג (הילדסהיימר, עמ' 41); האשכול, ח"ב, עמ' 104 (בסתם).
- 243 שותפות בלולב ומתנה על מנת להחזיר. אוצה"ג, שם קלד, קידושין יח (מתנה ע"מ להחזיר) [ק].

קריאת התורה בסוכות

- 244 קריאת החג וחוש"מ. אוצה"ג, מגילה רא-רב (הזיהוי על-פי נוהגם של הר"ח והרי"ף לכנות את רה"ג בשם 'גאון' סתם).

היקף הבימה והושענא

- 245 בכל יום מקיפים את התיבה. אוצה"ג, סוכה קנא.
- 246 הקפת ארון. אוצה"ג, שם קנב.
- 247 אסור לומר הושענא בשבת. אוצה"ג, שם קנד.
- 248 אין ש"צ חותם בא"י האל המושיע. אוצה"ג, שם קמד.
- 249 מכוער הדבר עלה אחד בכד אחד. אוצה"ג, שם קסה.

שמיני עצרת ושמחת תורה

- 250 קריאה ביום השמיני. אוצה"ג, מגילה רל.
- 251 בדין היה לקרות בשמיני ביום השביעי וביום השמיני. האשכול, ח"א, 178, אוצה"ג, שם רלא (עיי"ש!); הלכות הנגיד, סי' ט עמ' 102 שורה 108 (עיי"ש בהערה!).
- 252 לעשות עטרה ביום שמחת התורה. אוצה"ג, שם קעז.
- 253 להוציא ספר תורה מתיקו בשעת סיום. אוצה"ג, שם רנו.

12 ייתכן כי מובאה זו, יחד עם זאת שבסי' ס מס' 235 (ואולי אף זאת שבסי' סו מס' 236), הן חלקים מחשובה אחת לשאלה על פירוש דברי הגמרא בסוכה לב ע"א.

13 עיי' בהע' 12 למס' 234.

חנוכה

- 254 אי איכא זיקא או מיטרא מניח את הנר על שולחנו. 'פי' ר' פרחיה ב"ר נסים, קרית ספר, כג (תש"ו), עמ' 233.
- 255 לאדלוקי דחנוכה ברישא והדר לאדלוקי של שבת. אוצה"ג, שבת עב (בשם תשובות הגאונים); על שם רב האי בר' פרחיה, קרית ספר, שם, עמ' 234.

מגילה ופורים

- 256 קורא ופושט כאיגרת. אוצה"ג, מגילה פה.
- 257 מגילה קורין אותה ביחיד. אוצה"ג, שם כב (וע"ע שם כג).
- 258 מגילת אסתר מטמאה את הידים. אוצה"ג, שם לו.
- 259 מי שנשבע להתענות בפורים. אוצה"ג, שם כח.

רשימת התשובות: יורה דעה

שחיטה

- 260 חגבים מתים מותרים. רב נסים גאון, עמ' 239; גאוניקה, עמ' 45; הפלס, ב, עמ' 74, סי' יא, וראה הפסגה, ה, עמ' 52.
- 261 בהמה מסוכנת שממהרין לשחטה, ולא היה בה אחד מי"ח טריפות, ופשטה וכפפה יד ורגל, מותרת. פי' לרי"ף חולין, עמ' יא.
- 262–263 השוחט משיפוי כובע ולמטה, כשירה. הל' שחיטה לר"ש ש' גמע, 95א, 98ב.
- 264 השוחט בשנים ושלשה מקומות, אף בשני בני אדם, כשר. תג"ה, שצו.¹⁴
- 265 אם הכה צואר הבהמה או העוף בסייף או בסכין, הנשחט אסור. פי' לרי"ף חולין, עמ' ו.
- 266 (ח"ד). תפש בסימנין ושחט, אפשר לשמוטה שתעשה שחטה. הלכות פסוקות, לו ח"ד.¹⁵

14 באשר לזיהוי המשיבים: מתשובה זו מובא על שם רש"ג (בפי' לרי"ף חולין, עמ' ב–ג; תמים דעים, קלה; והאשכול, ג, עמ' 10) שהשוחט בשנים וג' מקומות שחיטתו כשירה, ועוד הלכות הקשורות לפסק זה. לכאורה, אם-כן, תשובה זו היא של רש"ג גרידא. אלא שהראב"ה כותב: 'דשחיטה העשויה כקולמוס או כמסרק כשירה. וכן מצאתי שפסק רבינו היי ואביו ר' שרירא גאון' (תתפרו, חולין עמ' לו). והנה (בניגוד לדברי אפסוביצר במבוא לספר הראב"ה, עמ' 225) שני העניינים נזכרים בתשובתנו, 'מסרק' (בעמ' 192): 'שחיטה העשויה כמסרק (!) לאו מפורעת היא... ואינה נמשכת... כשרה היא'. ואילו בעמ' 193 שורה 8: 'דבר דמיתוקמא בשחיטה העשויה (שורה 9) כמסרק שהתחיל למטה ושיפוע וסיים למעלה'. הרי לפנינו טעות סופרים. המלה הראשונה בשורה 9 צ"ל: 'כקולמוס', שהרי בהמשך אין פירוש למסרק שפירש הגאון (כמובא לעיל), אבל הוא פירוש מקובל לשחיטה העשויה כקולמוס. ועוד, לא מצאנו אח ורע לגירסה כזאת בגמרא. מכאן מסתמן שתשובתנו היא תשובה משותפת לרש"ג ולרה"ג.

בוא וראה שאמנם כן הוא. הנה בבית-מדרשו של הראב"ן (ראב"ן חולין רטו, עיי"ש ובהערות המהדיר) מובאת מסורת הפוכה בדברי רש"ג ורה"ג, 'דהשוחט בב' או בג' מקומות... שחיטתו פסולה'. קשה לקבל מסורת זו, משני טעמים. האחד, שהיא מנוגדת למה שראינו אצל ראשונים אחרים. ועוד, שזו דווקא מתאימה למסורת סורא כפי שהיא מובאת בהלכות גדולות, ברלין, עמ' 518: 'שדרו ממתיבתא דסורא... וכשמואל עבדין'. ואמנם כן סבורים רב שר שלום גאון סורא (תמים דעים, שם), רב עמרם גאון סורא (פי' לרי"ף חולין, עמ' ב' והמכריע, סי' ד), ור' שמואל בר חפני גאון סורא (ראב"ן שם). על-כן, נראה שבמסורת בית-מדרשו של הראב"ן נשתרבה הדיעה המוכרת בשאלה (תג"ה, שצו, הנ"ל) בדעת המשיבים. עכ"פ, מכאן אנו למדים שהיתה להם מסורת על תשובת רש"ג ורה"ג בנושא זה. ומכאן, אפוא, שאף רה"ג השתתף בתשובה זו (וכן סבורים ש' אסף בתקופת, עמ' קס' והע' 10 ועמ' רלו סימן מג, וש' אברמסקין בבמרכוזים ובתפוצות, עמ' 51 והע' 22).

טריפות

- 267 שיעור פסוקת הגרגרת. הלכות פסוקות לח.
- 268 יתרת דאשתכחא בריאה. הא שכול, ח"ב, עמ' 108; רמב"ן ומאירי, חולין מז ע"א.
- 269 סירכא דריאה אין אוסרין אלא מה שאסרו במפורש. הא שכול, ח"ב, עמ' 109.
- 270 נמצא נקב בבועות או באבעבועות. פי' לרי"ף חולין, עמ' כג.
- 271 ריאה שנפחה וחזרה למראה כשר. רמב"ן, חולין מז ע"ב; רא"ש, חולין ג:יט, יג; מגיד משנה, הל' שחיטה ז:יח; ר' ירוחם טו.
- 272 סריך אומא לאונא כשר. הל' שחיטה לר"ש נ' גמע, 126ב; פי' לרי"ף חולין, יט.
- 273 תרי אוני דסמיכי להדדי, ובשורה עומדין, כשר. שו"ת הרי"ף, כ"י גסטר, רצט (ע"פ העתקת "תבורי, עלי ספר, ג [תשל"ז], עמ' 17); שערי תשובה, לו; העיטור, ח"ג, לח ע"ד; ח"י הרמב"ן, חולין מז ע"ב (ד"ה ופר"ח); ח"י הרשב"א שם (ד"ה הני); תורת הבית, ב:ג; רא"ש, חולין ג:יד; שלטי הגבורים לרי"ף, חולין יע"ב.
- 274 ריאה דמסרכא לדופן או לטרפשא או לתרבא, טריפה. הלכות פסוקות, ל"ד; פי' לרי"ף חולין, כא.
- 275 ריאה שנקבה ודופן סותמתה אע"ג דלא סביך בבשרא כשר. הל' שחיטה לר"ש נ' גמע, 124א (המובאה הראשונה בעמוד).
- 276 בהמה בעלת ג' או ד' כליות. שם, 149.
- 277 כוליא שהקטינה משערין בפול בינונית. העיטור, ח"ג, לה ע"ב.
- [266א] כרס הפנימית שניקבה בגדולה טפח בקטנה ברובה. הלכות פסוקות, לו ח"א (ראה לעיל הל' שחיטה 266ד) ולהלן).
- 278 שמוטת גף בעוף תיבדק. רשב"א, חולין נו.
- [266ב] נשתברו צלעות ונעקרו צלעות. הלכות פסוקות, לו ח"ב (וראה לעיל, ולהלן, ולעיל הל' שחיטה 266ד).
- 279 נשתברה הרגל למעלה מן הארכובה טריפה. ראב"ן, רסט; ראבי"ה, תתרפט (חולין עמ' עט); השואלים לרא"ש כ:טז; הא שכול, ח"ג, עמ' 56.
- [266ג] דרוסה שאמרו צריכה בדיקה. הלכות פסוקות, לו ח"ג (וראה לעיל, ולעיל בהל' שחיטה 266ד).

מתנות כהונה

- 280 מי שאינו נותן זרוע ולחיים חייב נידוי. ראבי"ה, א, קכה (חולין עמ' קנד); שו"ת רדב"ז, ח"ב, תרנט.

חלב ודם

- 281 גיד הנשה נוהג בשליל. ראב"ן, חולין רעח.

מליחה

- 282 כל מידי דכי שדית מיא עלויה דייב, שרי לממלח עלויה. ארחות חיים, ח"ב, 357.
 283 מקום שלא נמצא מלח, היכי עבדינן. ראב"ן, חולין רפא; ראבי"ה, תתריצא (חולין, עמ' קיא-יב); או"ז, תעז.
 284 כנתא לא יבשלו בקדירה. תורתן של ראשונים, ח"ב, עמ' 41ד; ב"י, יו"ד עה.

בשר בחלב

- 285 טיפת חלב שנפלה על חתיכת בשר. הלכות פסוקות, נ.

תערובות

- 286 ח' שרצים שנפל אחד מהם באחד מן המשקים. המכריע, לו; תוס' רי"ד, ע"ז מהד' קמא סז ע"א.
 287 עכבר שנפל לשמן ונמוח משערים בששים. רמב"ן (ד"ה ונמצא); רשב"א וריטב"א לחולין צט סע"ב; רא"ש חולין ז:לה; ר"ן לרי"ף חולין ספ"ז; תורת הבית, ד:א (28 ע"א); ר' ירוחם, טו:ה:כט (קלט ע"ב); ארחות חיים, ח"ב, 291; האשכול, ח"ג, עמ' 102; שו"ת תשב"ץ, ח"ב, מ"ט; ב"י ליו"ד קד ואו"ח קנד.
 288 תנור של גוי שמוכן לצלות בו בשר, בשר ישראל דמטויי אחרסו אסור. אוצה"ג, פסחים רח, ועי' מילואים.

מאכלי עובדי כוכבים

- 289 בישולי גויים אינם יוצאים מאיסורם ע"י בישול ישראל. שערי תשובה, קיב.
 290 כשאין דבר טמא בעדרו של גוי, חלבו מותר. תג"א, תרפ"ט, עמ' 125 סי' רי; פי' ר"י אלמדארי לרי"ף, ע"ז ז ע"א, ד"ה יושב; קרית ספר, כג (תש"ו), עמ' 236; פרדס עמ' סח.
 291 למה נהגו שלא לשתות מים בשעת התקופה. אוצה"ג, פסחים שיח-שכא (ראה רב נסים גאון, עמ' 213).
 292 ישראל ששלח גבינה לחבירו ע"י גוי, אם הלה מכיר החותם שאינה מזויפת, מותרת. תג"ה, ה; ארחות חיים, ח"ב, עמ' 342.

הכשר כלים

- 293 כלי אבנים לא שרו בהגעלה. טור יו"ד קכא.

יין נסך וכלי היין

- 294 יין שהרתח נעשה מבושל. שערי שמחה, ח"א, עמ' ג; רמב"ן ע"ז ל ע"א (השלם, עמ' נו); ר"ן לרי"ף שם; העיטור, ח"ג, קלב ע"ד; המנהיג, פסח, נג; ארחות חיים, ח"ב, 247.
 295 יין צימוקים שמיטלין בו דבש יצא מתורת יין ומותר. חמדה גנוזה, קסד.

- 296 חותם של עץ בזפת הרי זה חותם בתוך חותם. הלכות פסוקות, יד; שערי תשובה, רנ"ח א.
- 297 ח"א. כדים שנעלמו מן העין ולהם חותם בתוך חותם, מותרים. האשכול, ח"ב, עמ' 73.
- ח"ב. הכשרת קנקנים של גוי. שם, עמ' 75.

עבודת כוכבים

- 298 פרקמטיה אבדה מוכרה ביריד. רמב"ן ע"ז יג ע"א (ד"ה ודתניא, מהר' הרש"ל עמ' טז); ריטב"א, שם (ד"ה מוטיב); רא"ש, שם א: יב; המיוחס לרשב"א ע"ז עמ' ו, טו, טז; יז; טור יו"ד קמט.
- 299 איסורין מותר להתרפא בהן חוץ מע"ז. אוצה"ג, פסחים מא; ריטב"א, פסחים מה ע"ב.

רבית

- 300 גויים שאוסרים רבית בדתם, אסור להלוותם ברבית. ר' זכריה אגמא תי, 118א.
- 301 לוין סאה בסאה ופורעין סתם על שער שבשוק. רמב"ן, ב"מ ע"ה ע"א; רשב"א, ר"ן, נימוקי יוסף, שט"מ ק, שם; ר' ירוחם, מישרים ח: ב (כ ע"א).
- 302 המוכר והובים לזמן מסוים ומתנה שאם אין הקונה פורע בזמן, עליו להחזיר והובים ששויין יותר מן המחיר שנתחייב עכשיו, זהו רבית ואסור. שע"צ ד ב ד, ע"פ כ"י הלב"רשטם (הילדסהיימר, עמ' 88).
- 303 המוליך חבילה ממקום [הזול] למקום [היוקר, כדי ליהנות מהמעות], אם ברשות מוכר הוא עד זמן נתינת הדמים מותר, ואם ברשות לוקח אסור. ר' זכריה אגמא תי, 120א.
- 304 היכא דאוסף בדמיה משום אגר נטר לי, לא בטלה זביני. רמב"ן, ב"מ סה ע"א; רא"ש, ב"מ פ"ה סי' יט; שו"ת רשב"ש, יט. ור' א' שוחטמן, מעשה הבא בעבירה, עמ' 106 הע' 9.
- 305 מי שנחן מעות פחות משער שבשוק לא קנסין היתרא אטו איסורא. כל הנ"ל.

עיסקא

- 306 האי עיסקא, אם מת, עומד ברשותו לשלומי כגנבה. גנזי קדם, ה, עמ' 101.
- 307 המקבל עיסקא לאו כשומר חנם לכל דבריו ולא כשומר שכר לכל דבריו. גנזי קדם, שם, בתשובה אחרת.
- 308 השותף שנותן שכר טירחו ועמלו צריך שיהא השכר בשני שליש הריוח. השואלים בשע"צ ד ח ו (ועי' בסימן הבא).
- 309 שיעור שכר וריוח למקבל עיסקא להתעסק בו. שע"צ ד ח ו (ראה הסימן הקודם).

לא ילבש גבר

- 310 מעבירין שער בית השחי ובית הערוה. אוצה"ג, נזיר רא; 'פי' ר"י אלמדארי לרי"ף מכות', קרית ספר, כג (תש"ו), עמ' 236. וראה סיני, נד (תשכ"ד), עמ' כח.

נידה

- 311 בעל בעילת מצוה וראתה דם, יגמור ביאתו ופורש ונוהגת בנדה. החילופים, ו:ג [ק]; בעלי הנפש, עמ' כט.
- 312 הנושא בתולה בועל בעילה ראשונה ופורש עד שתספור ז' נקיים. החילופים, שם ז.
- 313 ח"א. המקשה לילד וראתה דם, נידה הויא.
- ח"ב. י"א יום שבין נדה לנדה.
- שערי תשובה, קע"ב; הלכות פסוקות פב.
- 314 היכא דאיכא סכנה, שרי למיטבל ביממא. תג"א, תרפ"ט, עמ' 125 סי' ריא.

ברכת הטבילה

- [315] אע"פ שלא בירך הטובל, עלתה לו טבילה. אוצה"ג, יומא סו"ס ק (ח"ד של או"ח, 145, תפילת חוש"מ).
- 316 טבילה לבעלי קריים ובעלי נידות מברך עליהן עובר לעשייתן. אוצה"ג, פסחים כה, וראה מילואים אחרונים; שם, סוכה קיח; המנהיג, ברכת טבילת הנדה: קכא; ראבי"ה, ח"ב, 396; המנוחה, שנט.

מקואות

- 317 אין זבה צריכה מים חיים. תורתן של ראשונים, ח"ב, עמ' 51 סי' ג.
- 318 כולה שאובה בהמשכה כשר. כפתור ופרח, פט"ז (עדלמן סז ע"א, לונץ עמ' תכ).
- 319 לעשות קרקעיתו טבילה של מתכת שאין לה לזכו ולהסיק תחתיה. מ' בן-ששון, קירואן 800 – 1057, ח"א, עמ' 132.

נדרים

- 320 במקום שאמרו אין פותחין בחרטה, אי פתח איהו לנפשיה, שרי. אוצה"ג, נדרים מו.
- 321 הנודר מהיין — אם בדיבור של המקום יין סתם הוא של ענבים — אינו אסור אלא בשל ענבים. אוצה"ג, שם קכב.
- 322 הנשבע שלא יתפלל בכנסת פלונית, רשאי לפתוח מקומו לכנסת, ולהתפלל. אוצה"ג, שם קכו.
- 323 הנשבע שלא לדבר עם חבירו מותר לכתוב. אוצה"ג, שם כה; שבלי הלקט, ח"ב, סי' מח; הסגולה (תרצ"ו), עמ' 99.
- 324 הנשבע שלא לדב' עם חבירו, מדבר עם אחרים וחבירו מדבר עמו. אוצה"ג, שם כו. וראה כג-כה, [קב].
- 325 בנדרים פותחים בחרטה, ובשבועות נחלקו. אוצה"ג, שם מז.

- 326 עכשיו אין פותחים בחרטה ואין נזקקין למי שנשבע, אלא בדבר שמוכת. אוצה"ג, שם נא, וראה ההערות לס"י נג.
- 327 אין נדר על דעת רבים נדר, עד שיהא על דעת רבים וברבים. רמב"ן (השלם עמ' פב) וריטב"א למכות טז ע"א; שו"ת רשב"ש, ש, תשו' קע והפתח הג'.
- 328 א. יחיד שנדר על דעת רבים — כגון שאמר לרבים הריני נודר על דעתכם — אין לו שאלה עולמית. אוצה"ג, גיטין קעו ועמ' 105; בית האוצר (לשד"ל), ח"א, נח ב; ר"ן לרי"ף, גיטין לו ע"א; מאירי למכות עמ' פז; ב"י, יו"ד רכת, ד"ה ומה שכתב שיפרוט.
- ב. רבים שקיבלו על עצמם יכולים לשנות ולהתיר. אוצה"ג, ג, שם; ריטב"א, שבועות לו, סוד"ה ארור.
- 329 שבועה בספר תחנונים ותפלות וסליחות ושאר כתבי הקודש, כשבועת ספר תורה ואין לה היתר. תשו' מהר"ם (קרימונה יח, פראג קכ, בשו"ת רשב"א, ח"א, תתנד). וראה גאוניקה, עמ' 153 סי' תקעג; תורתן של ראשונים, ח"א, יח; ריטב"א לנדרים (דפוס ראם, עמ' 14, סוד"ה כתב רבינו), האשכול, ח"ב, עמ' 153 (וממנו לארחות חיים, ח"ב, עמ' 482).
- 330 הנשבע בספר תורה שאשה פלונית לא תהיה אשתו, אין כח לאדם להפר או להתיר. מהר"ם הנ"ל (פראג קכא); אוצה"ג, כתובות תקעה.
- 331 הנשבע בע"פ בשם או בתורה המונח בארון אין להתירה. מהר"ם הנ"ל (פראג קכב); טור יו"ד רל.
- 332 הנשבע בנקיטת חפץ אין לו הפרה. ראבי"ה, שצב (ח"א 449, וממנו לשבלי הלקט, ח"ב, עמ' 96); תשב"ץ הקצר, תיא; ארחות חיים, ח"ב, עמ' 498.
- 333 נדרי זרוזין, הבאי, שגגות, ואונסין, אין צריכין שאלה לחכם. ח"י' הרשב"א לנדרים כא ע"א, ד"ה א"ר אסי.
- 334 נדרי הבאי, אף אם אפשר דהוי, אם לא נתכוון לזה, מותר. אוצה"ג, ג, נדרים ע.
- 335 מותר לנדר ולהישבע לכל אנס כדי להינצל. אוצה"ג, שם צג [ק].
- 336 ששה חדשים שבין נערו לבגרות. אוצה"ג, כתובות רצט [ק]. ראה במרכזים ובתפוצות, עמ' 53.

שבועות

- 337 הנשבע לגוי ב"אללה" שבועה חמורה היא. תה"ג ליק, מ; שו"ת תשב"ץ, ח"ג, טו.
- 338 הנשבע שלא תהא לו אשתו לאשה, והתחרט, ואמר שאין לו שיעור כתובה. אוצה"ג, שם תקעד [ק].
- 339 הנשבע שלא תהא לו אשתו לאשה, ואין לו שיעור כתובה, יחזור לאשתו. אוצה"ג, נדרים מ [ק]; שו"ת הרשב"א, ח"א, א' רנד.
- 340 נשבע שיוציאנה לאשתו אינה שבועה כאילו נשבע שלא יפר את בעל חובו. שו"ת הרשב"א, א' תשלד.

- 341 נשבע שלא ליהנות מאשתו (וכל שמחייבין אותו להוציאה) ולית ליה לשלומי כתובה. אוצה"ג, כתובות תקע-תקעא (שהם המשך אחד); האשכול, ח"ב, עמ' 150 והע' י; שבלי הלקט, ח"ב, סי' מח עמ' 94; איי הים לשערי תשובה, קלו.
342 הנשבע לעבור על המצוה על זדונה חייב מכות על שגגתה פטור. אוצה"ג, שם כח; שבלי הלקט, ח"ב, מח עמ' 99.

כבוד אב ואם

- 343 בן התובע לאב. שו"ת רשב"א, ח"ז, תנה; תג"ה, ה, רו; תשובות הגאונים הקצרות, ש; שע"צ דה"כ; סמ"ג ריט.

כבוד תלמיד חכם

- 344 אחד שאמר אותו גאון חשוב לפני כבהמה חייב נידוי ומלקות וקנס. כפתור ופרח, פמ"ד (עדלמאן, צו ע"א).

מלמדים

- 345 אגב לימוד תורה מותר ללמוד כתב ערבי וחשבונות. העתים, 256.

תלמוד תורה

- 346 בני רב פפא שמזכירים בסיום. האשכול, ח"א, 159.

צדקה

- 347 החי יכול לזכות את המת. אוצה"ג, חגיגה כב.
348 המשיא את היתומה ואין בכיס חמישים זוז. אוצה"ג, כתובות תקז.
349 יש לו ואינו רוצה להתפרנס אין נזקים לו. אוצה"ג, שם תקנ.
350 מי שבחזקת נאמן ואמר נתתי לעניים אין מחשבין עמו. האשכול, ח"ב, 168; תג"א, תרפ"ז, ס; גנזי קדם, א, עמ' 77.
351 מי שיש לו פיקדון אצל חבריו והקדישו — קדוש. אוצה"ג, ב"מ לו, ב"ק פ.
352 צדקה מחייב עליה לאלתר, אבל אין לבי"ד לעניים עליו עסק דברים. אוצה"ג, שם פג.
353 אין גבאים יכולים לשנות מה ששלחו מעיר אחרת אלא אם כן שלחו על דעתם. האשכול, ח"ב, 164; תג"א, תרפ"ז, נט; גנזי קדם, א, עמ' 75.

מילה

- 354 נולד כשהוא מהול צריך להטיף דם ברית. אוצה"ג, שבת שפח; שו"ת רשב"א, ח"א, שכט; רא"ש שבת יט:ה; אבודרהם, שנה; פסקי רי"ד, שבת תעז; מאורות, עמ' קעז.
355 קטן שמת פחות משמונה ימים לא מחתכין ערלתו. אוצה"ג, סנהדרין א' רנ.

356 מושך המוהל את הערלה ומפסיק הקליפה התחתונה. שע"צ, ג ה ו.

(ברכות המילה)

357 ברכת 'להכניסו בבריתו' לא שנא בירך לה בתחילה או בסוף. שו"ת הרמב"ם, שלב; אוצה"ג, שבת תיב (ראה הסימן הבא).

358 אחרי ברכת 'להכניסו בבריתו' עונין אמן ואח"כ 'כשם שהכנסתו'. אוצה"ג, שם תיד (העיטור, ח"ג, נג ע"א; וראה בסימן הקודם ובתג"א, תש"ב, עמ' 184 סי' נה).

359 [בברכת אשר קידש ידיד, הנוסח] ציוה ולא צוה. אוצה"ג, שם תח (העיטור, שם); סידור ר"ש מסגלמאסה, כ"י אוקספורד, קכט ע"ב.

360 מילה אינה דוחה יו"ט אלא בזמנה. רב נסים גאון, עמ' 527–528. ועיי"ש עמ' 14 והע' 25.

361 מלים בני קראים בשבת. אוצה"ג, שם שצט (שו"ת הרמב"ם, בלאו תמט); בדק הבית (ד"ו שסו), יט ע"ב; ש"ך יו"ד רסו ס"ק יז.

362 מותר למול בנו של משומד בשבת. אוצה"ג, שם שצח [ק].

עבדים

363 שחרור עבד בתנאי שישמשנו כל ימי חייו. ס' השטרות לברצלוני, עמ' 126.

364 גיטי נשים ושחרורי עבדים פסולים בגויים. אוצה"ג, גיטין לד.

גרים

365 מל כשהיה עכו"ם צריך להטיף דם ברית כשנתגייר. אוצה"ג, שבת עמ' 164 (מילואים לעמ' 127!).

ספר תורה

365א אורך השיטה. נוסח א, כתיבה גסה לפי הנוי. תוס', מנחות ל ע"א, ד"ה כגון; רא"ש הלכות קטנות ס"ת ט; פסקי רא"ש לרי"ף, ה"ק ריש הל' ס"ת ד"ה תנו. נוסח ב, טפח. סמ"ג, עשה כה (קז סע"ב); הגה"מ, הל' ס"ת ז:ב.

366 א. צריך מ"ב שיטות בכל דף ודף.

ב. ספר תורה שאין לו תגין מותר לקרוא בו. האשכול, ח"א, 149–150 (ובהערות).

367 ספר תורה המנוקד אין קורין בו בציבור. האשכול, עמ' 186 והע' ה.¹⁶

368 אין תולין [את השם]. האשכול, עמ' 165.

369 שמות שאין נמחקין. האשכול, עמ' 164.

370 אין לכתוב חומשים קרא ופתרון ערבית. האשכול, עמ' 156.

371 פסוקים צריכים שרטוט או ניקוד. ש ע ר י ת ש ו ב ה , ל ט ; ת ה " ג ל י ק , מ ו .

מזוזה

- 372 ז' אותיות צריכות ג' ג' זיונין במזוזה. הא ש כ ו ל , ח " א , ע מ ' 150 .
373 אם מצטרך לאותה מזוזה במקום אחר נוטלה ויוצא. המיוחס לריטב"א, ב"מ קב
רע"א; א ש כ ו ל (אורבאך), ח"ב, עמ' 78.

ערלה

- 374 מותר לשותות יין כי אין חותכין הזמורה עד שינקה ג' שנים מזקנה. מושב זקנים,
עמ' שנה.

כלאים

- 375 או שוע או טווי או נז מדרבנן אסור, ופירושם. הא ש כ ו ל , ח " א , ע מ ' 215 , ח " ב , ע מ ' 40 .
וראה להלן פי' כלאים ט:ח.

פדיון בכור

- 376 סדר פדיון הבן, פדיון הבן כיצד. או צ ה " ג , ק י ד ו ש ין ק ע ת , פ ס ח ים ש ס ב (וראה שם
שסא); כ ל ב ו , צ ד .

חלה

- 377 חיוב חלה על האיש או על האשה. או צ ה " ג , פ ס ח ים ק נ ג ו מ י ל ו א ים ע מ ' 153 ; ת ג " א ,
תש"ב, עמ' 181 ס' יח והע' 15 [ק].
378 בחו"ל קטני כוהנים מותרין לאכול חלה בטומאה. או צ ה " ג , ש מ ק ל ט .
379 חמשת רבעים קמח [החייבים בחלה] הם שבע מאות ויותר מכספים של בבל.
או צ ה " ג , ש מ ק נ .
380 מטבע ברכת חלה אקב"ו על התרומה. הפרדס, עמ' רח.

נידוי וחרם

- 381 ג' דשמתי אתו ג' אחרינו ושרו, כששוין לראשונים. או צ ה " ג , מ ש ק ין ל ט - מ ;
הא ש כ ו ל , ח " ב , 185 .
382 משמתינן למי שאינו מציית לבית דין. מזרח ומערב, מב.

קריעה

- 383 מי שהחליף בגדיו תוך ז' אינו קורע את כולן. או צ ה " ג , ש מ ק ד - ק ה ; ר " נ מ ו " ק כ ד .
384 על כולן קרע אחד ועל אביו ואמו קרע אחד, בין זה תחת זה בין זה בצד זה. או צ ה " ג ,
שם קמב.
385 שתי קריעות על ספר תורה כשנשרף בזרוע בעזות מצח. הא ש כ ו ל , ח " א , 186 .

אבילות

(הספד)

- 386 עניין הספד לאדם חשוב וספר תורה מונח לפניו. אוצה"ג, ב"ק נ; תשובות חכמי פרובינציה, חו"מ מב; שלטי הגבורים, מגילה (ט ע"א בדפי הרי"ף).
387 אין בבבל אמירת צידוק הדין. החילופים, יב:ב-ג; אוצה"ג, משקין קנו.
388 קטן אומרים עליו צידוק הדין וקדיש ועומדין בשורה. אוצה"ג, שם קטו.
389 כשניטל בעל תורה צריכים להתכנס ששים רבוא או מאי דאפשר. אוצה"ג, כתובות קסו.

(פינוי המת ועצמות)

- 390 אסור להעביר עצמות מתים מכוכין למערות ומקברות. שערי שמחה, ח"ב, עמ' עב; (וממנו לתורת האדם); כפתור ופרח (לונץ), עמ' רט; טור יו"ד שסג. ראה תקופת הגאונים וספרותה, עמ' רנג סי' יב.
391 לעניין העתקת המת ואמירת 'ואני זאת בריתי'. אוצה"ג, משקין קמ.
392 נשיא שמת, רוב מטמאין לו ואוכלים פסחים בטומאה ולא חגיגה. אוצה"ג, פסחים קצו; רב נסים גאון, עמ' 549.
393 הרוגי מלכות במדינה אחרת מונים משנתיאשו לשאול. אוצה"ג, משקין פז.

(מנחמים)

- 394 לא נהגו בבבל לקנח ידיהם בעפר אחרי קבורת מת. שערי שמחה, ח"ב, עמ' מב; שבלי הלקט, שמחות יד (קעג ע"א).
395 ברכת רחבה, מעמד ומושב. אוצה"ג, כתובות קי (וראה קט), משקין קכח; מאורות, מו"ק, עמ' צו.
396 מנהג המנחמים. אוצה"ג, ברכות חלק הפי' כב.

(דברים שהאבל אסור בהם וחייב בהם)

- 397 תוך ל' לאב ואם מתמהמה לעסוק במלאכתו וממעט בסחורה. אוצה"ג, משקין קצט.
398 עטיפה היא למעלה מן החוטם. אוצה"ג, שם קג; מאורות, מו"ק עמ' מו.
399 כל המטות צריך לכפותן. אוצה"ג, שם קמח; תג"א, תש"ב, עמ' 181 סי' י.
400 האיסור ללבוש בגדים מגוהצים. אוצה"ג, שם צח; ריטב"א תענית עמ' קפו; טור יו"ד שפט.
401 מותר לעשות אירוסין ונישואין תוך י"ב חודש לאב ואם. אוצה"ג, שם פח; האשכול, ח"ב, עמ' 187; מאורות, מו"ק עמ' פא; נימוקי יוסף, מו"ק (יד ע"ב) לכב ע"ב. וראה שטמ"ק, כתובות ד ע"א, ד"ה ותלמידי.
402 לעניין יציאה לביה"כ בשבת ראשונה. אוצה"ג, שם צו; החילופים, יד:ד; שערי שמחה, ח"ב, עמ' נב; טור שם שצג.

(יום ז')

- 403 סכין את האבל ביום הז'. אוצה"ג, שם סו.
 404 חל ז' בט' באב, יכול לפסוק לאחר שחרית או בערב. אוצה"ג, שם, סו ועמ' 89.

(אבילות ברגל)

- 405 הנקבר שעה קודם לרגל בטלה גזירת אבילות. אוצה"ג, שם עג.
 406 מת ביו"ט או במועד, חבירו הולכין אצל האבל. אוצה"ג, סוכה קלו; האשכול, שם 104.
 407 מותר לגלח בערב שבת למי שחל שמיני של אביו ואמו בשבת ערב הרגל. אוצה"ג, משקין סד; הגהות הרמ"ך, אבל י:ה; שיטת ריב"ב (לרי"ף א' רטו).
 408 יו"ט שני דיו"ט אחרון נוהג אבילות. שערי שמחה, ח"ב, עמ' נו.

(אבילות בשבת)

- 409 פריעת הראש בשבת. שערי שמחה, עמ' ס.

(שמועה רחוקה)

- 410 שמועת יום ל' כלאחריו. אוצה"ג, שם עו.
 411 דיני שמועה רחוקה וקריעה עליה במועד. אוצה"ג, שם עט.

רשימת התשובות: אבן העזר

איסורי קהל

- 412 הלך בעלה למדה"י ואמרה שנאנסה במרחץ, הוולד ממזר ואסורה לבעלה. אוצה"ג, כתובות קיב.
413 שני סוגי שתוקי — שתוקי ובדוקי. אוצה"ג, שם קמח.
414 פנויה שזינתה. תג"ה, רכח. [קב]. ראה אוצה"ג, שם קנ-נד.

אישות

- 415 גרושה שזינתה מותרת לבעלה שגירשה. אוצה"ג, יבמות, פיר"ח ח.
416 גרושה מותר להחזירה ביומה. שו"ת שבסוף כל בו (לבוב, קח ע"ב).
417 אדם חשוב שבא על שפחתו, ודאי שיחררה והבנים כשרים. תג"א, תש"ב, עמ' 61 ס' נז [ק]. ראה סיני, ס' יובל, עמ' תעז; ולהלן, ייבום, 511.
418 מעוברת שילדה אף שלא היניקה ממתינה כ"ד חודש. השואלים בשו"ת הריב"ש תסג.
419 אין בודקין עדי נשים בדרישה וחקירה. העיטור, ח"א, סא ע"ב.
420 לעניין האוחז באמתו. אוצה"ג, שבת שלח; עץ חיים, ח"ב, רעב.

קידושין

- 421 שיעור כסף קידושין. אוצה"ג, קידושין נז (רה"ג כתב תשובה זו בהיותו אב"ד).
422 פירוש ברכת אירוסין וגירסתה. אוצה"ג, כתובות ע.
423 חתימת ברכת אירוסין. שם עא; רשב"א, כתובות עמ' כ.
424 קטנה שהשיאוה אמה או אחיה קידושין שלה נתנו לטיבועין. אוצה"ג, קידושין רפב [ק].
425 נתן לבנו רשות לקדש בתו, ואח"כ קידש מעצמו. אוצה"ג, שם רמג; גנזי שכטר, ב, עמ' VI 65 [ק].
426 קטנה או נערה שקידשה עצמה אין קידושה קידושין. אוצה"ג, שם רסט.
427 'על מנת' ו'עכשיו' אין צריכים תנאי כפול. אוצה"ג, גיטין שצט-תד, תח; פי"ר"י אלמדרי לרי"ף, קידושין (סא ע"א).
428 המקדש בפסולי דרבנן חוששין לקידושין כשהיא מודה. REJ, 15 (1887), עמ' 87-88; תשו' חכמי פרובינציא, עמ' 65 ושם עמ' 112, 58, 42; מכתם (ניר-יורק), עמ' רמה; מאירי לסנהדרין עמ' 101. מאכן, כנראה, הלשון המעומעמת בעיטור, ח"א, נט ע"א. ראה לעיל חו"מ עדות, ולהלן ראש הלי' כתובות.

- 429 אין לחוש שהנושא אשה שינה ממנהג המקום. אוצה"ג, קידושין, חלק הפי', פה.
 430 המגרש אשה קודם שישאנה, בגדים וטבעות ששלח לה חוזרים. חמדה גנוזה, קסב.
 431 כוהן שנשא גרושה קידושין ניתנו לטיבועין ואינן חוזרין. שע"צ, ג ג ג; תג"ה,
 יז [ק].
 432 אב שהתנה שהנדוניה ניתנה בהשאלה. תג"ה, קצו-ח.

(אם יש כתובה לארוסה)

- 433 המקדש את האשה וכתב כתובה ונכנס אצלה בלא חופה אין לה אלא כ"ה של תורה.
 אוצה"ג, כתובות שסג.
 434 המאסר את האשה וכתב לה כתובה וגירשה אין לה אלא כ"ה. אוצה"ג, שם תכ.
 435 קידש אשה וקודם שישאנה מגרשה, אם כתב כתובה, גובה עיקר כתובה. אוצה"ג,
 שם שצו [ק].

(חופה זו' ברכות)

- 436 לנידה אסור לעשות חופה זו' ברכות. אוצה"ג, שם סג.
 437 שבע ברכות כולן ארוכות, חוץ מ'שהכל ברא לכבודו' ו'יוצר האדם'. אוצה"ג, שם
 צו.
 438 אין מברכין זו' ברכות אלא לאחר כניסה לחופה. שם סא; שטמ"ק, כתובות ז ע"ב
 ד"ה בבית.
 439 המחזיר גרושתו מברכין ברכת אירוסין ומקדש, ולא זו' ברכות. אוצה"ג, שם נה-ו.
 440 מברכים שהשמחה במעונו מדמתחילין לתקן סעודת חופה. שם צד; עניינות
 בספרות הגאונים, עמ' 238-239.

כתובות

- 441 אין לקדש אשה אלא בשעת כתובה או שטר אירוסין. אוצה"ג, כתובות ס; ראה
 לעיל הל' קידושין (בפסולי עדות, 428).
 442 כתובה וברכת אירוסין בשעת אירוסין. אוצה"ג, שם נט. ראה עניינות בספרות
 הגאונים, עמ' 202 הע' 3.
 443 בשעת נישואין לא בעי קנין במאי דיהיב. אוצה"ג, שם תא; טור אבה"ע סו.
 444 אין יורדין לנכסים לזון בניו ובנותיו. אוצה"ג, שם שלא, ועמ' 377.
 445 אין מוציאין את האשה מנה רעה לנוה יפה. אוצה"ג, שם תתלו.
 446 בזמן סכנה אין כופין את האשה לעלות לארץ ישראל. אוצה"ג, שם תתלו.
 447 יש לאשה למנוע בעלה מלפרוש יותר מהשיעור שאמרו חז"ל, אבל לא לחייבו לכתוב
 גט. אוצה"ג, שם תסג.
 448 (א, ג). מגרשין מורדת שתובעת גט לאלתר ואין לה תוספת; משמתים מי שלא עומד
 במה שחייב בעונה. תג"ה, רל [ק]; וראה להלן סוף הל' גיטין.
 449 מורדת מפסידה אפילו מתנה שלאחר נישואין. אוצה"ג, כתובות תפד; רשב"א

- כתובות עמ' קצג, קצה; כפתור ופרח, פ"י (עדלמן, עמ' 30; לונץ, עמ' קפ).
 מורדת התובעת גט כותב גט לאלתר, ויש לה נכסי צאן ברזל ומנה מאתיים.
 אוצה"ג, שם תעח-ט; תשו' חכמי פרובינציא, עמ' 258 [ק].
 מעשה ידי האשה והעדפה שע"י הדחק לבעלה. אוצה"ג, שם תצו-ז; רשב"א, שם
 רב.
 נטלה בן להניק לא תניק בנה עמו, ואם תוכל יותר משפסקו אוכלת משלה. אוצה"ג,
 שם תנ.
 מורד במלאכה, דאמר איני זן ואיני מפרנס, מוסיפין על כתובתה. העיטור, ח"ב, סח
 ע"א (והע' ט); שטמ"ק, כתובות סג ע"א ד"ה ורבינו יהוסף. וראה אוצה"ג, שם
 עמ' 170 הע' ד.
 מעוברת שנתגרשה אין לה מזונות, וכשתלד נוטלת שכר מניקה. גאוניקה, 230
 [ק]; העיטור, שם לו סע"א (הובא בשו"ת תשב"ץ, ח"ג, רכ).
 בשתה ופגמה של אשת איש: בסתר לה שני חלקים ולו אחד, בגלוי לו שני חלקים ולה
 אחד. רי"ף כתובות רפ"ו (רצד); רשב"א שם.
 הנותן מתנה לאשתו, מכרה ונתנה ומתה, הבעל מוציא מיד לקוחות. רמב"ן, ב"ב נא
 ע"ב סוד"ה במתנה.
 היה במדינת הים ומתה אשתו, ב"ד מוכרין מנכסיו לקבורתה, בלא אזכרה. אוצה"ג,
 כתובות, חלק הפי', קלא; ב"י לטור אבה"ע פט.
 האשה שמכרה בנכסי מלוג שלה בחיי בעלה ומתה, הבעל מוציא מיד הלקוחות בדמים
 אם הם בעין. אוצה"ג, כתובות שמד, תקפא; והשווה בלקוטי ר"ח נ.
 לא תמכור האשה בנכסים הידועים לבעל. אוצה"ג, שם תקפג [ק].
 אלמנה שלא תבעה כתובתה קודם נישואין שניים, שוב אין לה כתובה. אוצה"ג, שם
 תשסו.
 רצו יורשין לתת לאלמנה כתובתה ולפוטרה, עושים כמנהג הקבוע במקום, ואם אין
 מנהג, נזונת כל ימי אלמנותה. אוצה"ג, שם שפו.
 מוחלת כתובתה לבעלה קיימת. אוצה"ג, שם תה-תז.
 אלמנה שמכרה בנכסים, על היתומים להביא ראייה שמיכרה בטל. אוצה"ג, שם
 תשסב [ק]; וראה שם תקע-עא.
 אשת איש תישבע וחטול¹⁷ כתובתה. פיה"מ לרמב"ם, גיטין ד, ג, וראה ש'
 אברמסון, תרביץ, יח (תש"ז), עמ' 203 והע' 9.
 אלמנה גובה חלק בלי שבועה, אלא בחרם או נדר. אוצה"ג, שם תרפב. וראה
 תרביץ, שם.
 כתובה ששנים משלושת עדיה קרובים, ונשבעה האלמנה מחוץ לבי"ד, ומכרה מנכסי
 בעלה, ומתה, ויורשיה ויורשי בעלה תובעים כתובתה. מזרח ומערב, ג; ר"ח, ר"י
 מגאש, ור"ן לשבועות מח ע"ב. ראה להלן, חו"מ הע' 22.

- 467 נאמנות שהאמין בעל לאשתו אינה חלה על מה שיש עדות וראיה שהניח בביתה, וכיו"ב. אוצה"ג, שם תרס [קב].
- 468 לא רגילים להאמין לנשים בשטר כתובה עד שיפרש הבעל. אוצה"ג, שם תרסו. ראה רב נסים גאון, מבוא, עמ' יט הע' 16.
- 469 עדות שכתב שדה במתנה לבנו ולכתובת אשתו. תג"ה, מ; גאוניקה, עמ' 288–289 [ק].
- 470 אשה שאבדה כתובתה כיצד גובה. אוצה"ג, שם קסא.¹⁸
- 471 כתיבת כתובה של המחזיר גרושתו שלא גבתה כתובתה. אוצה"ג, שם תרי.
- 472 כשאין דין קדימה, גביית בעל חוב קודמת לכתובה. אוצה"ג, שם תרמד–מה; ע"פ כ"י הלברשטם (ראה הילדסהיימר 89).
- 473 אמר תטול אשתי כתובתה מסחורה פלונית. שע"צ, ד ד פא.
- 474 שכיב מרע שחילק לבנותיו ואמר השאר לאשתו דבריו קיימים. ב"י אבה"ע סו"ס קז וחור"מ רמז: יא. וראה להלן חו"מ נחלות (718) והמצוין שם.
- 475 [713(ג)] עשה אשתו אפוסטרופוס לא פקעה כתובתה. רמב"ן, ב"ב קלב (וסיעתו — רשב"א, שטמ"ק, ד"ה במאי; ריטב"א [קלא], ד"ה דכתב; נימוקי יוסף בשמו; ר"ן, 432). וראה לעיל חו"מ סוף הלי' מתנה והמצוין שם.
- (כתובת בנין דכרין)
- 475 אין לבטל כתובת בנין דכרין. אוצה"ג, כתובות שנג–נד; טור אבה"ע קיא (שו"ת תשב"ץ, ח"ב קסה).
- 476 אם ברור דאיכא שיעור שתי כתובות ומותר, מגבינן כתובת בנין דכרין. אוצה"ג, שם שנוב, ועמ' 377.
- 477 לא שמענו מי שנתן כתובת בנין דכרין כשאשת אביהן קיימת. אוצה"ג, שם תשו, (והמשכה) שנה.
- 478 אין נותנים מזונות לארוסה. אוצה"ג, שם שעב.

18 באשר לזיהוי המשיב, אפשר ללמוד מהראב"י¹⁸, תתקנו (מבוא, עמ' 228–229) שלרה"ג לפחות חלק בה. הוא כותב: 'ושדרו רבנן דמתיבתא הך תשובה דרב צמח לקמיה דרב האיי גאון זצ"ל, ופליג ואמר כל היכא דליכא לקמן (את) הכתובה חיישינן לפרעון'. ברור שהדברים לקוחים מתשובתו (עמ' 52 ש' 2–3), ובה אכן שאלו על תשובת ר' צמח (עמ' 51 ש' 3–4). קרוב לוודאי שלפסיקה מתשובה זו (עמ' 52 ש' 3) מתכוונים אף השואלים לר"י מגאש: 'ראינו בתשובה לרבינו האיי גאון ז"ל... גובה כתובתה... כשחייב מודה' (אוצה"ג, שם, תתה, וע' הע' ב). עוד נראה שתשובה זו נרמזה אף בדברי העיטור (ח"א, מא ע"א): 'הוכין חזינא לרבוותא קמאי לרבינו שריא ולרבינו האי בתשובות'. הדברים מוסכים על מה שאחריהם (בעיטור): 'אשה שאיבדה כתובתה ונתאלמן' או נתגרשה לא מיבעיא מאתיים זוז דחזו לה מדאמר' דגביא אלא אפי' תוספת גביא וכיצד עושין מוציאין שתיים ושלש כתובות מקרובין ומגבין לה בפחת מהן ובשבועה'. אע"פ שלכאורה סותרים הדברים את דברי רה"ג הנ"ל, האמת היא שאין כאן מסורת הפוכה. מה שאירע כאן הוא שהעיטור הביא רק מן השאלה ובכך גרם לסתירה המדומה, הואיל והמובאה מייצגת את דעת ר' צמח (וכבר הבחין בכך ב"מ לוי' במתיבות, עמ' 29). וראה עוד אוצה"ג, שם, עמ' 50 הע' ז.

(מזונות הבנות ועישור נכסים)

- 479 מי שמת והניח בנים ובנות ומטלטלין מועטין, ניוונין מהן אלו ואלו. רי"ף ב"ב רפ"ט (תתפד).
- 480 בזמן הזה, יתומים שמכרו בנכסים, הבנות ניוונות מן הדמים. תג"א, תש"ב, עמ' 86 סי' עט; העיטור, ח"ב, לג ע"ד; רמב"ן, ב"ב קמ ע"א; רא"ש, ב"ב ט:א; טור אבה"ע קיב; ר"ן, ב"ב עמ' 458.
- 481 נכסים מרובין שעדיין לא נפרעו חובם הם מרובין ויש לבנים מזונות. ר' זכריה אגמא תי, 304ב.
- 482 בת ארוסה שגירשה, יש לה עישור נכסים. אוצה"ג, כתובות שעו.
- 483 מת האב בלא נכס, ומת אבי האב ונפלו לאחים נכסים, אין הבת נוטלת עישור נכסים. אוצה"ג, שם תקכ"ד; מאורות וס' הזכות לכתובות צו ע"א (עמ' 112).
- 484 עיקר הדין שהבת נוטלת עישור נכסים ממקרקעי. אוצה"ג, שם תקלב-ג; העיטור, ח"א, סח ע"א.
- 485 בת שנפטרה לפני שלקחה עישור נכסים לא ירשה כלום ולא קנתה כלום. אוצה"ג, שם תקיג [ק].
- 486 מלבושים וצרכי הנישואין בכלל המזונות. ב"י אבה"ע סו"ס קיד ד"ה כתב הרשב"א. השווה שו"ת מהרי"ק החדשות, עמ' 20 ובהערה.

(היוצאת שלא בכתובה)

- 487 אם נשבעת ולא מקיימת יוצאת שלא בכתובה. אוצה"ג, שם תקנא [ק].
- 488 הקולנית, שיוצאת בלא כתובה, היא המספרת על עסקי תשמיש, שלא בלחש. אוצה"ג, שם תקנג [ק].
- 489 זינתה לא הפסידה בלאות. אוצה"ג, שם תשפח [ק].

גיטין

- 490 גוסס שאמר כתבו גט לאשתו, יכתבו ויתנו לה. תג"ה, תכ. ראה תרביץ, יח (תש"ז), עמ' 203.
- 491 מי שגזז מקלף הגט לאחר כתיבה. אוצה"ג, גיטין צג.
- 492 דקדוק כתיבת 'ודן', 'אגרת', 'יוד' וכו'. אוצה"ג, שם תנט; שו"ת הרא"ש, מה:יט.
- 493 נכתב ביום ונחתם בלילה כשר. אוצה"ג, שם עא.
- 494 כתיבת שם אמו בגט. שערי תשובה, יט; תה"ג ליק, יב. ראה תג"ה, תמא.
- 495 כותבין גט וכתובה פרסית. תג"ה, רנד [ק].
- 496 שני גיטין כותבין על יריעה אחת. אוצה"ג, שם תפ-פא. ראה עלי ספר, ב (תשל"ו), עמ' 11-12.
- 497 גט שכתבו עברית ועדיו יוונית, יוונית ועדיו עברית. אוצה"ג, שם תפה. וראה עלי ספר, שם.

- 498 גט שמעידים עליו שלא נכתב אלא מצער השלטון. אוצה"ג, כתובות רג [ק].¹⁹
- 499 ביטול מודעא בגט אין צריך קניין. תג"ה, כ; שע"צ, ג ב ה [ק].
- 500 אשה עושה שליח לקבל לה גיטה מיד שליח בעלה. אוצה"ג, גיטין שמה; הגהות מיימוניות, הל' גירושין פ"ו אות ג; עץ חיים, ח"ב, קעט; ארחות חיים, ח"ב, 161.
- 501 קטנה המאורסה מתגרשת רק על ידי אביה. אוצה"ג, ג, קידושין רסה—סו; רשב"א ור"ן לרי"ף, גיטין סד ע"ב; טור וב"י אבה"ע קמא.
- 502 בקטנה — צרור וזרקתו, אגוז ונטלתו, מתגרשת בקידושי אביה. אוצה"ג, ג, גיטין עמ' 145 הע' ז.
- 503 נותנים לשליח הולכת הגט רשות למנות עוד שליח וכו'. אוצה"ג, ג, שם קיא—ב.
- 504 בעל אומר לפקדון ושליש אומר לגירושין בעל נאמן. העיטור, ח"א, מז ע"ד. לזה, כנראה, רומז הרי"ף, אוצה"ג, ג, גיטין עמ' 142 הע' ו.
- 505 אין כותבים תנאי בגט. שם תנו; ספר המאור לגיטין פ"ט, פה ע"א (מד ע"א).
- 506 אמר לעדים אם לא באתי... תנו גט לאשתי, ונתיחד עמה. אוצה"ג, ג, שם שצ.
- 507 יש לו בנים, ושהתה עמו עשר שנים ולא ילדה ותובעת גט וכתובה. תג"ה עב [ק].
- 508 היא טוענת שעדיין בתולה והוא טוען בעלתי; הוא טוען לא מצאתי בתולים והיא טוענת מצאתי; טענות אי נתינת עונה ודין עשר שנים. אוצה"ג, ג, יבמות שמו.
- [[448(ב)]] אחר עשר שנים היא נאמנת שמיניה (בגללו) אין ילדים. תג"ה, רל [ק] (אפשר שמכאן אוצה"ג, ג, יבמות שמד). וראה לעיל הל' כתובות.
- 509 פנוי שנשא ואינו יכול לבעול, והיא תובעת כתובה, תוספת ונדוניה. אוצה"ג, ג, שם שמו.

מִיָּאוֹן

- 510 קטנה שלא מיאנה בעלה יורשה. אוצה"ג, ג, שם תקמב.

יִיבוֹם

- 511 בא על שפחתו וילדה ואח"כ שיחררם, הבן אינו פוטר מייבומו. אוצה"ג, ג, שם צה. ראה לעיל הל' אישות (מס' 417).
- 512 האשה שהלך בעלה וצרתה למדינת הים ובאו ואמרו לה מת בעליך, לא תינשא ולא תתייבם. אוצה"ג, ג, שם תקעב; קידושין עמ' 198 (תמ); ספר המאור ומלחמות ה' לקידושין פרק ב (עמ' 42).
- 513 שני אחים שנשתמד אחד והשני מת בלא בנים אין לאשה תקנה עד שיחלוץ לה המשומד. אוצה"ג, ג, יבמות עח, וראה בהערות לס' עז.
- 514 ירושת כתובת שומרת יבם שמתה. תג"ה, פ [ק]; מלחמות ה' ליבמות לח ע"ב (יב ע"א).

- 515 אין כותבין אגרת מרד על שומרת יבם. שו"ת ר"י מגאש קלט (בפרדס עמ' עח — ההיפך, ונראה שיש שם ערבוביה).
- 516 שני אחין נשואין שתי אחיות, גדולה וקטנה; מת בעלה שלגדולה מלמדין הקטנה שתמאן, ומייבם לגדולה. אוצה"ג, שם תקנב.

אונס ומפתה

- 517 המוציא שם רע על הקטנה פטור, והבא על הקטנה חייב. אוצה"ג, כתובות שד [ק].
- 518 בושת ופגם דנערה ובוגרת. אוצה"ג, שם שב-ג; קידושין י.

רשימת התשובות: חושן משפט

דיינים

- 519 חבלות שיש בהן רפואה ושבת וכן גזילות מגבינן בזמן הזה. שע"צ, פרדס, מעשה הגאונים וטור, המצוינים באוצה"ג, ב"ק קפד, ובהוספות בעמ' 167.
- 520 מנדין לחובל עד שמתפייס הנחבל לקבל, עד גבול שמשערים חכמים. אוצה"ג, ב"ק, קפח-ט (קפט — גם אצל ר' זכריה אגמאתי, 37א), שהם למעשה אחד, כפי שיוצא מנימוקי יוסף, ב"ק כח (וע"ב ד"ה אמר).
- 521 כיצד מלקין מי שנחתייב מלקות בזמן הזה. אוצה"ג, עירובין כו.
- 522 מי שיש לו ביד חברו פקדון ותשומת יד וגזל, יכול לתפסו על מה שיש לו. אוצה"ג, ב"מ לד-לה (וראה תוספת ראשונים, ח"ב, עמ' 178, ולהלן סי' 591).
- 523 אין כופין לאדם לילך לפני דין שקטן ממנו. אגרת רב שרירא גאון, מהד' בער גולדברג, עמ' 63; טור חו"מ ז.
- 524 דיינים שממשכנים מטות העניים צריך להעבירם מלדון. שערי תשובה, פו; אוצה"ג, סנהדרין קלו.
- 525 אם קדם התובע ושלא מנחה לדיין, אין הנתבע יכול לפוסלו. שם, קמח.
- 526 במקום הפסד פושרים שלא במושב בית דין אף אחרי שנפסק הדין. שם, קיז.
- 527 הנשבע שלא ישב לפני בית דין שלאותה העיר. שם, שנד; רצד (התשובה מוזכרת בגנזי שכטר, 62 [קב]).
- 528 כופין לנתבע — ולא לתובע — לדון לפני דין שבעירו. שם, תרסד (ראה עניינות בספרות הגאונים, עמ' 209 והע' 31).
- 529 אסור למנוע מן ההוראה מי שראוי להוראה; ויכול להתנות שלא יפרט את פסק הדין; ואין מעכבין את ביצוע הדין עד שיפרט את פסק הדין. גנזי שכטר, ח"ב, 136 סי' יב, והשלמתו בתג"א, תש"ב, עמ' 57 (אוצה"ג, סנהדרין תרסז-תרסט).
- 530 בדין, הדיין הולך אחרי אומדנא. העיטור, מתנת שכ"מ, ח"ב, נח ע"ד; שו"ת תשב"ץ, ח"א, פ; מהר"מ אל אשקר, קיו.
- 531 שלשה שהם ב"ד, שנים אומרים כך ואחד אומר כך. אוצה"ג, סנהדרין צד.
- 532 בעלי דין שקיבלו בקניין קרוב או פסול להעיד, אינם יכולים לחזור. אוצה"ג, שם, שע-שעא (הזיהוי גם על-פי כתב-יד הברשטם [הילדסהיימר, עמ' 90], ועל-פי דברי ר"י אלמנדר, עמ' קצב, מובא באוצה"ג, שם, עמ' קעו סוף הע' 91). שו"ת הרשב"א, ז, תצד (ראה המעין, ניסן תשמ"א, עמ' 58 הע' 36); כבוד חכמים עמ' כו.

- 533 אם קיבל על עצמו עד אחד כשניים אינו יכול לחזור בו. תג"ה, סט = אוצה"ג, שם, שסט [ק].
- 534 כיצד נוהגים לדין כאשר שתי תשובות לשני גאונים חלוקים. תג"ה, שמו; גנזי קדם, ב, עמ' 19 [ק].
- 535 דיין שנשא ונתן ביד ויש להחזיר. אוצה"ג, סנהדרין תרצ.
- 536 מותר לשנים לומר בערכאות שידועים אנו ע"פ בי"ד שפלוגי חייב לפלוגי. תג"א, רלג [ק].
- 537 מותר להעיד בערכאות לבר ישראל על בר ישראל אם אחרת יאבד זכותו. תרביץ, ז (תרצ"ו), עמ' 218.
- 538 מצוה להעיד על ישראל אצל גויים להציל גזול מיד עושק. אוצה"ג, ב"ק רצא.
- 539 המקלל את חבריו בשם לוקה. רי"ף, סופ"ד דשבועות (א' קמב).

עדות

- 540 כותב אדם עדותו על השטר ומעיד עליה אפילו לאחר כמה שנים ואינו חושש שמא נשתנה או נפרע או בטל. אוצה"ג, כתובות ס"ו ס רז (ועיי"ש ריד). מאירי, כתובות עמ' 94; שיטה לר"ן, עמ' סג, וראה רה"ג ודרכו בהלכה, עמ' 15. וראה להלן מס' 555 ח"ב—ח"ג.
- 541 גילוי מילתא סגי כדי שיכירו עדים אשה, ויחתמו על מכירתה או מתנתה. מספרות הגאונים, 139 א.
- 542 שני כיתי עדים המכחישין זו את זו, זו באה בפני עצמה ומעידה. העיטור, ח"א ל"ה ע"א.²⁰
- 543 הכשרין להעיד והפסולין להעיד. אוצה"ג, סנהדרין תקיא; שו"ת מהר"ם אל אשקר, סח [ק] (מקונטרס 'הדר עם נכרי בחצר' — ראה ש' אברמסון, עניינות, עמ' 205–206 [= ס' יובל לוולפסון, עמ' יא] והע' 2. על הקונטרס ראה עלי ספר, ב [תשל"ו], עמ' 14 ואילך).
- 544 פסולי קירבה דאורייתא בין מן האב בין האם. שו"ת רשב"א, ב, רל; ומיוחסות קיא. קנה (=א, אלף קפה). וראה אה"ע קידושין פסולי עדות.
- 545 אין מקבלין עדות עד שיביא שתי שערות. אוצה"ג, סנהדרין תתקמט.
- 546 אוהב ושונא כשרים להעיד. אוצה"ג, סנהדרין תקסה—סו.
- 547 המועלין בשבועות ובוועלין בעבירה פסולים לעדות. אוצה"ג, סנהדרין תסג.
- 548 עדים זוממים ופסולי עדות למפרע נפסלים. שע"צ, ד ז כב.
- 549 מוכסים הנושאים פנים פסולים בעדותם. אוצה"ג, סנהדרין תלה.
- 550 אפילו כל שהוא מספיק להיות במקרא, במשנה ובדרך ארץ ולהיות כשר לעדות. תג"א, תרפ"ז, קיד; אוצה"ג, קידושין רלט.

20 חזר בו ממה שכתב במשפטי שבועות. ראה אסף, הצופה לחכמת ישראל, ז (תרפ"ג), עמ' 278 הע' 2.

- 551 עם הארץ שלא קרא ולא שנה כל עיקר ולא שימש תלמידי חכמים ואין בו דרך ארץ, אין מקבלים ממנו עדות. אוצה"ג, פסחים קסט.
- 552 שלשה עדים ונמצא אחד מהן קרוב או פסול עדותן בטילה אף בדיני ממונות. תג"ה רלו [ק]. ראה גם להלן, מס' 570–574, ומזרח ומערב, ג.
- 553 אין עדים מוזמים צריכים להודות או לשתוק. רב נסים גאון, עמ' 6 והע' 9.

שטרות

- 554 אמר לוה לעדים כתבו וחתמו ותנו ביד המלווה, או שקנו, השטר מוחזק וגובה ממשעבדי. תשוה"ג הקצרות, כח; ראה עניינות, עמ' 209 הערות 24, 26–28.
- 555 (ח"ב) אין הפרש בין שטר מוחזק לעדים בקניין. מזרח ומערב, א, ח"ב; אוצה"ג, כתובות סו"ס תשג. ראה התשובה הבאה ולהלן (גביית מלוה: קד) אחרי מס' 623.
- 555 (ח"ג) שנים שקנו משמעון שחייב לראובן, עליהם לכתוב אף אחר שמת שמעון. מזרח ומערב, א, ח"ג = גנזי קדם, ד, עמ' 39 סי' ו = תג"א, תרפ"ז, מג. ראה לעיל 540 ובתשובה הקודמת.
- 556 לעניין אודיתא, הלכה כמר בר רב אשי (סנהדרין כט ע"ב) שאפילו קיבץ עדים ואמר להם הוו עלי דיינים והודה בפניהם, אין כותבים שטר עד שיהיו ב"ד קבוע. רי"ף, סנהדרין אלף ח; אוצה"ג, סנהדרין תריט–תרכב.²¹
- 557 הבדל בין אודיתא לדברי ר' זביד, 'בין צא תן לו... אין כותבין ונותנין'. אוצה"ג, שם תרכב, ב"מ פז.
- 558 אקניתה בגו זימניה כשטר דמיא וגובה מנכסים משועבדין. העיטור, ח"א, יג ע"ד (וראה אוצה"ג, ב"מ נח).
- 559 שטר שהיה כתוב בו בשבת או בעשרה בתשרי. אוצה"ג, נדרים קלא.
- 560 אין למדין משיטה וחצי אחרונה בשטר. תג"א, תרפ"ז, עמ' קיא.
- 561 שטר שחותמין עמי ארץ שאין עומדים על עניינו. אוצה"ג, גיטין עו (תג"ה, רלח [ק]).
- 562 עדים המרוחקים מן השטר שיעור דשיטה אחת ושני אירין פסול. תג"א, תרפ"ז, עמ' קט; העיטור, ח"א, לא ע"ג; רמב"ן, ר"ן, ורשב"א לב"ב קסג ע"א; מגיד משנה, הל' מלוה ולוה כז:ד.
- 563 שטר מקוים גובים בו. תג"ה, רלא; תג"א, תרפ"ז, צג.
- 564 קיום שטרות צריך שלשה. תג"ה, קפא [ק] (גאוניקה, עמ' 60); אוצה"ג, סנהדרין מב.
- 565 אין סומכים על כל אחד בזיהוי החתימה. אוצה"ג, כתובות רו.
- 566 אם יש עדים שהוא כתב ידם או שכתב ידם יוצא ממקום אחר, אין נאמן לפוסלו. אוצה"ג, שם רפא, גיטין ו-ז (ועי' עניינות, עמ' 210 והע' 34).

21 מסורת זו מתאימה למשפטי שבועות, עמ' מג. ועי' תקופת, עמ' רל–לא בס' כג. המסורת ההפוכה המובאת ע"י חלק מחכמי אשכנז (שם עמ' רלא, וע"ע תשו' מהר"ם, ברלין, סי' ק הע' א) יסודה בשיבוש. וע"ע דברי אברמסון, סיני, עה (תשל"ד), עמ' ז ואילך.

- 567 אין קיום שטרות בעדים קרובים. אוצה"ג, כתובות רנו. ראה סיני, ס' יובל, עמ' תו.
- 568 קיום שטרות כשר בדיין קרוב. אוצה"ג, סנהדרין תקיז.
- 569 בין העדים לאשרתא אפילו שיטה אחת פסול. תג"א, תרפ"ז, עמ' קיג.
- 570 כתובה עם שני עדים כשרים ואחד קרוב, כשירה. תג"ה, מב [ק].²²
- 571 שטר שחתום פסול בראש ואח"כ כשירים, מכשירים. תג"א, תרפ"ז, עמ' קיא–קיב.
- 572 שטר שחתום פסולים וכשירים, אם היו מסורגין השטר פסול. רמב"ן, ב"ב קסב ע"ב, מכות ו ע"א.
- 573 שנים שהעידו בצוואה אחת ונמצא אחד פסול, עדות שניהם בטילה. שו"ת מהר"ם אל אשקר, תשו' טז.
- 574 ג' שהעידו על צוואה ואחד קרוב למקצת היורשים, אין הצוואה בטילה. תשו' חכמי פרובינצ'א, עמ' 326, 341; רמב"ן, מכות ז ע"א (עמ' מט).²²
- 575 שטר שנתקרקע, לא קרע של ב"ד ולא שתי וערב, מגבינן בו. תרומות נז; א; ר"ן (שטמ"ק), ב"ב קסח ע"ב ד"ה היכי; שו"ת דר"ן, ע"ו; מגיד משנה, הל' מלוה ולוה כג: יד.
- 576 שליש נאמן בלא שבועה. אוצה"ג, סנהדרין תרס; תשו' מהר"ם, קרימונה, רל.
- 577 כתב 'אחריות שטרא דנן קבילית עלי כחומר כל שטרא דנהיגין בישראל'. העיטור, ח"א, כד ע"ב; שו"ת ריטב"א, סו"ס יב; מישרים ד; א; ב"י חו"מ סא, עא.
- 578 היכי מכתב שטרא לזבונא שטרא. עלי ספר, ח (תש"ס), עמ' 18 י [ק].
- 579 שטר מכירת קרקע נקנה אגב קרקע ולא שטר אחר. רא"ש ב"מ א: מט.
- 580 שטרות שעולים בערכאות אין צריכים עור דעפיץ ולא שיחזור מעניין של שטר בשיטה האחרונה. תג"ה, רלט (אוצה"ג, גיטין פז) [ק].
- 581 כתב יד דומה לעדות על פה ולא לשטר. אוצה"ג, גיטין תעט.

הלואה

- 582 הוציא עליו כתב ידו והלוה אומר פרעתי. תג"ה, קצו (ומקוצר בטז) [ק]; מזרח ומערב, צח.
- 583 אם צוה לחתום על הודאתו, דינו כשטר. העיטור, ח"ב, יד ע"א; השווה מגיד מש, הל' מלוה ולוה יא: ב, אך עי' ב"י חו"מ סט סוד"ה כתב ר' ירוחם.
- 584 הטוען פרעתיך בפני עדים צריך בירור. העיטור, ח"ב, יט ע"ג.
- 585 תנאה דחרם סתם והדרת הראש לא מהני בנאמנות. חמדה גנוזה, קסה, ומשם לס' המתירות, עמ' 107, והמצוין שם.
- 586 אין נאמנות סתם פוטרת משבועה. אוצה"ג, כתובות סו"ס תרסא.
- 587 המלוה את חברו על המשכון, וטוען כך וכך יש לי עליו, צריך לפרש. גנזי קדם, ד,

- עמ' 49; שלטי הגבורים, סופ"ו דשבועות (עמ' 48). וראה ס' היובל לוולפסון, עמ' יח הע' ד.
588 המלוה את חברו על החצר ונפל. ר' זכריה אגמאתי, 128א. ראה גאוניקה, 62 לט.

טוען ונטען

- 589 טען שמורישו אמר שזה חייב לו, או שראה בפניקסו, מחייב שבועה. העיטור, ח"ב, כ"ב; תרומות, סוף שער לו; טור חו"מ עה (ועי' עניינות, עמ' 229–230).
590 יורשין משביעין בטענת בריא ולא בטענת שמא. שע"צ דהה [קב].
591 מלוה שתפס בחוב שיש לו עליו. תרומות, מט:ד:ו (וראה לעיל 522).
592 שטר היוצא בתוך זמנו אינו גובה אלא בשבועה. תג"ה מג [ק]; ר"ן, ב"ב ה"ע"ב ד"ה והלכתא והע' י; העיטור, ח"א, כג ע"א; ר' זכריה אגמאתי, 171א; תרומות, כא:ז.
593 האומר פרעתין בתוך הזמן — שנקבע בבירור — אינו נאמן, לא שנא מלוה על פה לא שנא מלוה בשטר. ר' זכריה אגמאתי, 171א; רמב"ן, רשב"א, ר"ן, שטמ"ק, ב"ב ה"ע"א.
594 בעניין הוחזק כפרן לממון ולשבועה, הטוען אין לך בידי והטוען להד"ם. אוצה"ג, ב"מ צ (בציון להגהות מיימוניות, שם, צ"ל: טוען ונטען); המיוחס לריטב"א, ב"מ יז ע"א ד"ה וחזר (בקיצור); והיא תשובה מרה"ג לרנ"ג, ראה רב נסים גאון עמ' לא, ואליה כנראה התכוונו השואלים בשו"ת הרי"ף פב (=תג"ה צז, אוצה"ג שם). לתשובה זו של הרי"ף מתכוונים כנראה בס' התרומות, יב:א:ב; טור חו"מ עט; ריקנטי, רסט, וראה להלן 609–610.
595 אינו מוחזק כפרן עד שיכחישוהו עדים. אוצה"ג, ב"מ צב (והרבה ראשונים מביאים בשם הרי"ף); ריטב"א, ב"מ יז ע"א ד"ה והעדים; טור שם.
596 אמר בבי"ד חפץ פלוני אינו שלך אלא של פלוני, אין השני מוציא אלא בראיה. אוצה"ג, סנהדרין תקצא.
597 מי שנתחייב שבועה לחבירו יביא ממונו ואח"כ יישבע. שע"צ, דהיו. שו"ת הרשב"א, ז, תמו; כבוד חכמים, עמ' כה; וראה המעיין, ניסן תשמ"א, עמ' 55.
598 יתומים דמלוה, שהוציאו שטר חוב על הלוה, נשבעים שבועת היורשים וגובים. תג"ה, רלב [ק]; אוצה"ג, כתובות תרעד; גאוניקה, עמ' 231 ש' 5; תרומות, כא:א:ד; ב"י חו"מ פב (ז).
599 המוציא שטר על חברו ואמר פרעתי, חייב הנתבע להישבע כדי להיפטר. אוצה"ג, שם תרעא; העיטור, ח"ב, יב ע"ד. וראה תרומות, כא:א.
600 הפוגם שטרו או עד אחד מעיד שהוא פרוע אפילו בתוך זמנו, לא יפרע אלא בשבועה. טור חו"מ פד.
601 ראובן יש לו ממון על שמעון בשטר, ושמעון על לוי, אין מגבין אם שמעון אינו

- לפנינו. תג"א, חש"ב, עמ' 102–103; סיני, ס' יובל, עמ' תיב ואילך (ועיי"ש תד-תה) [ק].
- 602 טוען ונטען שאינם רוצים להישבע, היש לו לטוען להחרים בחרם סתם, ומה דינו. תג"ה, שלג (2), עמ' 161 [ק].

(ענייני שבועה)

- 603 דיין שהשביע בה' אלקי ישראל חוזר לנקוט לנשבע חפץ. שע"צ, דהז [קב].
- 604 אין ביד רשאיין להשביע אדם בספר תורה. שע"צ, דהב.
- 605 האידנא שבועה דאורייתא סלקוה, ונהגו באלות. אוצה"ג, גיטין קסז.
- 606 באיזו עת משביעים ובאיזו לשון. אוצה"ג, כתובות תרצג.
- 607 מנהג שבועת היסת. חמדה גנוזה, קלז; תג"ה, שמא.
- 608 נתחייב שבועה ואמר נשבעתי, נאמן בהיסת. אוצה"ג, ב"מ צו (בחילוף הערות ז-ח); רא"ש, תוס' רא"ש, מרדכי, ר"ן, רשב"א, תלמידי הרשב"א, שטמ"ק לב"מ יז ע"א; העיטור, סוף מלוה ע"פ; מגיד משנה, הל' טוען ונטען ז:ה; מישורים, ג:ד; טור חו"מ פז; כבוד חכמים, עמ' כו.
- 609 האומר נשבעתי ועדים מעידים שלא נשבע, הוחזק כפרן לאותה שבועה. ר' זכריה אגמאתי, 70ב, וראה הערת המעתיק במשפטי שבועות, שער יב (עמ' פב). ראה בתשובה הבאה ולעיל 594.
- 610 הוחזק כפרן לאותו ממון — מתחייב ממון; לאותה שבועה — מתחייב שבועה. ר' זכריה אגמאתי, שם.
- 611 הטוען כסף ומרגליות והודה במרגליות ואמר הילך, ואמר הטוען אלו לא היו שלי, אין על הנטען שבועה. אוצה"ג, ב"ק עד.
- 612–613 הטוען לקוחין הן בידי מתי נאמן הלוקח. אור זרוע, ב"מ שעב. וראה אוצה"ג, כתובות תרכג; ר"ח, שבועות מו ע"ב; העיטור, ח"ב, כג ע"ב; ר' זכריה אגמאתי, עמ' 219א.
- 614 נטען מודה פתחתי את ביתך, ולקחתי רק מה שאמרת לי לקחת בחשבון שיש לך אצלי. רי"ף, שבועות א' קעב.
- 615 שמעון נתן כספו לבעל מטבע על שם ראובן, בעל המטבע אומר נתתם לראובן, וראובן אומר לא קיבלתי. תה"ג הקצרות, קסה; גנוזי שכטר, עמ' 49 [ק].
- 616 מי שקיבל פרקמטיא בשטרי מלווה ושותפות, זרבתה ביניהם מחלוקת, ושטר השותפות איננו. תג"ה, רלה [ק]. אפשר שמתשובה זו מביאים הראשונים את דעתם של רש"ג ורה"ג על 'איתרע שטר' — רי"ף, רמב"ן, רשב"א, רא"ש, ריטב"א לשבועות מב ע"א; העיטור, ח"ב, יג ע"א; הגה"מ, הל' מלוה ולוה יד:ס; טור חו"מ נח.
- 617 חלקו [השותפין] אין בו זמן אלא בחלוקה בלבד דמחל. העיטור, ח"א, מג ע"א.
- 618 אין מגלגלין שבועה שלא נשתתף עמו, כי אף אם יודה אינו חייב אלא שבועה. תג"א, תרפ"ז, פ; העיטור, ח"ב, כא רע"א.

- 619 ארוס תבע את חמו וחמותו על סבלונות ששלח, מה יתחייבו מן הדין. תג"א, תרפ"ו,
ג; אוצה"ג, ב"ק עמ' 117 וסנהדרין קנה-קנו.
620 הטוען את אשתו בטענת בריא, משביעה. אוצה"ג, כתובות, חלק הפי', רנח.

גביית מלוה

- 621 כל כלי אומנות שיש בהן מחיה לאומנין מיקרו אוכל נפש (ואסור למשכנן). ר'
זכריה אגמאתי, 158א.
622 משמתינן למי שאינו מוחזק במסכנות וטוען שאין לו במה לפרוע חובו. אוצה"ג,
ב"ק רפו (תג"ה, קפב [רשום קפד], עמ' 83) [ק]. ראה מספרות הגאונים, עמ' 58
ש' 346.
623 [בעל חוב מאוחר שקדם וגבה] מה שגבה לא גבה. העיטור, ח"א, טז ע"ב.²³
555(א)]] קדימה בשני מלוין (אחד בע"פ ואחד בשטר). מזרח ומערב, א, ח"א =
אוצה"ג, כתובות תש-תשג.²⁴
624 לזה וקנה וחזר ולזה משתעבד לראשון. חמדה גנוזה, קלח.
625 אין נפרעין מנכסי אדם רחוק שלא עמד בדין. התרומות, טו:א; אוצה"ג, כתובות
תרעח. ראה לעיל 601 ובסעיף הבא.
626 אין מורידין בעל חוב לנכסי הלזה כשהוא במדינת הים עד שמודיעין אותו, ואפילו יש
לו נאמנות. דברי רה"ג שבתשובת הר"ח המובאת בעיטור, ח"ב, יד ע"ד, ובמאה
שערים לרי"ף, כתובות [סימן' כט] (= אוצה"ג, כתובות תרעט; מובאת בשו"ת
הרא"ש, עג:ג). הכוונה כנראה לתג"ה, רלד (אוצה"ג, שם קפט). ראה עוד
בסעיף הקודם.²⁵

- 23 ועי' אוצה"ג, כתובות עמ' 324 (לרש"ג), ורב האי גאון ודרכו בהלכה, עמ' 212.
24 ראה לעיל בדיני שטרות.
25 הרי העתקת הקטע בעיטור, על-פי כ"י ששון, עמ' 248 (בשאר כתבי-היד חסר הקטע; המעתיקים דילגו
— ע"י הדומות — מ'כמו שכתב רבי' האיי' עד 'כמו שכתב רבינו האיי'): 'וכן השיב ר"ח בתשובה הדין
(בשאר כה"י: הכין) כמו שכת' רבי' האיי ואנחנו מעשים בכל יום לפנינו וחתכנו הדין שלא הורדנו ב"ח
בנכסי הלזה כשהוא במדינת הים עד שמודיעין אותו ואפי' יש נאמנות בשטר יש חשש שמא בידו שובר כמו
שכת' רבי' האיי' (המלים האחרונות מוסבות על מה שקדם, כפי שיוצא בכירור ממאה שערים ושו"ת
הרא"ש המצוינים לעיל, ולא כ'פיסוק' בדפוסים וכסידור באוצה"ג). יוצא, אפוא, שרה"ג כתב (בתשובה,
כפי הנראה) שאין מורידים, ואפילו כשיש נאמנות. עיקרי הדברים נמצאים בתשובות רה"ג שבסיני, ספר
יובל (לעיל סימן 601) ובס' התרומות (הסימן הקודם). ברם, בשתי התשובות ההן לא מוזכרת נאמנות.
ברור, אפוא, שאין כוונת הר"ח לתשובה שבסיני ס' יובל, שנחפרסמה בשלימותה. עדיין יכול הטוען
לטעון שהכוונה היא לאותה התשובה שבתרומות, ושהיא כללה גם הזכרת נאמנות. ברם, גם עניין שובר
לא נזכר בתרומות, והעניינים שזכרו בתרומות לא נזכרו בעיטור. על-כן אין לנו להניח אלא שהכוונה
לשתי תשובות שונות. מאידך, עניין נאמנות נזכר בתשובה שבתג"ה, רלד (אוצה"ג, כתובות קפט, והיא
איננה חלק מקונטרס מקורי; ראה בדין על הקונטרסים). אותה תשובה דומה מאוד לתשובה שבסיני, ספר
יובל הני"ל, וקרוב להניח ששתייהן מיד משיב אחד יצאו. נראה, אפוא, שדברי הר"ח שאובים באמת
מתשובה זו; ממילא אנו קובעים שאף תג"ה רלד היא תשובה לרה"ג.

גביית חוב

- 627 כיצד מוציאים מן היורשים בעדות ברורה, בשבועה. שע"צ, דהו [קב].
- 628 תפיסת מטלטלין, בחוב, לאחר מיתה, לא מועילה. שע"צ, דהלא.
- 629 טעם שמלוה על פה גובה מן היורשין. אוצה"ג, קידושין ע.
- 630 בעל חוב שקדם, בין בשטר בין בע"פ, הוא גובה קודם; שותף אינו דומה לבעל חוב. חמדה גנוזה, קלב; תרומות, יד:א; מאירי, ב"ב עמ' 358, והמצוין שם בהע' ו.
- 631 יתומים התובעים מן היתומים — שודא דדיינא. שע"צ, דהד.
- 632 כל דבר המשוקע בידי יתומים, ב"ד מעוכבין מלהיזקק. תרומות יד:א:ב; העיטור, ח"ב, גסע"א, יא ע"ג. עי' עניינות, עמ' 209 הע' 29.
- 633 שני לקוחות שלקחו כאחת, גובה בעל חוב ממי שירצה. אוצה"ג, ב"ק ט; טור חו"מ קיא.
- 634 הקדש ושיחרור מפקיעין מידי שעבוד בזמן שיש נכסים ללוה לפרוע. אוצה"ג, גיטין רט.

(שליחות לגבות חוב)

- 635 מי שכתב או אמר לחבירו לשלוח לו, ושלח, ונאנס או אבד, פטור. אוצה"ג, ב"ק רסא, ומילואים עמ' 168.
- 636 ראובן היה לו אצל שמעון מנה ואמר לו הוליכו ללוי. שע"צ, דו כט; גאוניקה, 285 [ק].

הרשאה

- 637 הרשאה דלא הוה כתיב 'כל מה דמתענית מן דינא עילאי' אינו פוגם. אוצה"ג, ב"ק קנח (ראה שם קנט [=להלן, פי' ב"ק ע"א]).
- 638 [בעל] אינו יכול לדון [בנכסי אשתו] שאין בו פירות, ללא הרשאה. אוצה"ג, גיטין רמב.
- 639 אין כותבים אורכתא על דבר שיש בו מחלוקת. מספרות הגאונים, עמ' 140 ג.
- 640 הרשאה הינה רק להוצאת ממון ולא לשבועה. מספרות הגאונים, עמ' 139 ב.
- 641 יכול לכתוב הקנאה לגוי כמו שכותב לישראל. תג"ה, רלו [ק].
- 642 (מומחה חוזר לממחה אא"כ פטור בפירוש) נתרשל מומחה ולא תבע לאותו שהמחהו אצלו, הממחה פטור. אוצה"ג, גיטין מו; חידושי הרמב"ן, ב"מ קיב א' ושו"ת הרמב"ן, נד. וכל מה שמוכא בעניין זה ע"ש רה"ג (והגאון) בר"ן ונימוקי יוסף לגיטין יד ע"א וב"מ קיב ע"א (גמ' ורי"ף) לקוח, כנראה, מהבנתם את חידושי הרמב"ן.
- 643 המחאה בטעות, אם קנה מידו, צריך הודאת חבירו. אוצה"ג, גיטין נג.
- 644 אם היה הנמחה עכו"ם קנה במעמד שלושתן. אוצה"ג, שם מז.
- 645 מקצת בני המקום שברחו והנותרים שלמו כל המס למלך. תורתן של ראשונים, ח"ב, 58 ז.

חזקת קרקעות

- 646 החזיק בנכסי קטן אחר שהגדיל. אוצה"ג, ב"מ קסב.
 647 החזיק בנכסי קטן, ואחר שהגדיל עברו שני חזקה ולא מיחה. אוצה"ג, שם קסד.

נזקי שכנים

- 648 אינו יכול לעכב על שכנו לעשות שדה אילנו שדה לבן. תג"ה, שיח [ק].
 649 חלון, היכא דאית ביה היוק ראייה, לית ליה חזקה. ר"י מגאש לב"ב ע"פ ר' זכריה אגמאתי, 163א.²⁶
 650 מי שיש לו חלון על חבירו, אם הכותל שלו יכול לסותמו ולהגביהו. העיטור, ח"ב, נב ע"א; מגיד משנה, הל' שכנים ז:ט.

שותפות בקרקע

- 651 כותל המשמש יורש ראובן וגם יורש שמעון, שניהם אינם מעכבין. תג"ה, שכה [ק].
 652 מי שיש לו אמת המים — להשקות שדהו — עובר בתוך שדה חבירו. תג"ה, שכב [ק].

חלוקת שותפים

- 653 שייך בשותפין שנשתתפו גוד או אגוד. טור חו"מ קעא (לה).
 654 בתים שבחצר מתחלקים בית כנגד בית במידה ובשום. תג"ה, נה; העיטור, ח"ב, כה ע"ב; טור שם (כה).
 655 בתים שבחצר, אף שיש בהם דין חלוקה, יחלקו בית כנגד בית. טור שם (כו); העיטור, שם.
 656 היכא שאין בה דין חלוקה ויש יתומים גדולים וקטנים, ביי"ד מעמידין אפטרופוס ודנים גוד או אגוד. העיטור, שם; טור שם (לו).
 657 אחרי שנים אסור לאחד מהאחים שחלקו לסתום דרך המים. תג"ה, מא; גאוניקה, עמ' 139–140 [ק].
 658 חלוקת אחים בחצירות רבות. תג"ה, לח ח"ב; מזרח ומערב, קלד; תורתן של ראשונים, ח"ב, 32 י; גאוניקה, 287 [ק]. וראה להלן הלכות נחלות.
 659 בנים של שני אחים הבאים להתחלק יש לאחים ליטול במקום אחד. תג"ה, שמג; מישרים, כו:ב (ע"ג ע"ד).

מצרנות

- 660 בר מצרא מוציא מלוקח רק במתן דמים. תג"ה, שכא [ק].
 661 אין דין המצר קיים אלא כשהדמים מצויים ושווים למה שנתן לוקח. ר' זכריה אגמאתי, 151ב.

26 בדפוס הר"י מגאש (ב"ב ב ע"ב ד"ה טעמא, ובשטמ"ק): 'לרבינו הרב ז"ל, אולם דעתו של הר"ף קצת שונה, עי' חשבונו שבאור המזרח, כ, סי' ז (עמ' 191) והע"ב (עמ' 192).

- 662 לוקח שעשה הערמה לדחות דינא דבר מצרא מסלקין ליה. תג"א, תרפ"ז, טז (וראה שם הע' 5); ר' זכריה אגמאתי 149א, וראה עוד בסימן הבא.
- 663 שטר מתנה, אם מתגלה שמכירה היא, חוזר. העיטור, ח"ב, סה ע"ג. נראה שריקנטי שפב מכאן. וראה בסימן הקודם.
- 664 אין מעכבים לבר מצרא זמן מרובה. תג"א, תרפ"ט, עמ' 89 לג (קעה. ועי' עמ' 86); שו"ת הרמב"ם, ע, ונראה שאף מהר"ם אלאשקר קיח מכאן.
- 665 משכון ואשה אין בהם דין בר מצרא. תג"א, תש"ב, עמ' 29 סי' כב; ר' זכריה אגמאתי, 150א; וראה רא"ש, ב"מ ט: לא.

שלוחים

- 666 הטוען כתבת אלי לתת לאבי. תג"ה, נט; גאוניקה, עמ' 284 [ק].
- 667 פועלים וסרסורים וכדו' אינם צריכים קניין. שע"צ, דול; חמדה גנוזה, קלה.
- 668 לגבי שכר ספסר לחפץ, עושים כמנהג המקום. ר' זכריה אגמאתי, 100ב.
- 669 ספסר שמכר ולא קיבל דמי המכר. תג"ה, שכז; תג"א, תרפ"ט, עמ' 101, קפט; תה"ג קצרות, קנב [ק].

מקח וממכר

- 670 קניין בכסף, שטר, וחזקה, מועיל גם בלי עדים. תג"א, תש"ב, סי' פא עמ' 87–88 (מוכא בעיטור, ח"א, יג ע"ג). ראה במרכזים ובתפוצות, עמ' 47–49 ובתשובה הבאה.
- 671 מסר שטר בלי עדים, אינו יכול לחזור בו אלא לעניין משטה אני כך או מתנה טמירתא. תג"ה, ע; ראה התשובה הקודמת והמצוין שם.
- 672 חזקה וקניין לא מהני היכא דעייל ונפק אזווי. העיטור, ח"א, טו ע"ג; מלחמות ה' לב"מ עז ע"ב; טור חו"מ קצ (יט). וראה להלן 674.
- 673 הקונה קרקע הינו בחזקת שלא נתן דמים. העיטור, ח"א, טז ע"ד; שם, ח"ב, סו ע"ד.
- 674 חזקה ומשיכה קונים בלא דמים בדלא עייל ונפיק אזווי. אוצה"ג, קידושין קלט וקסה. וראה לעיל 672.
- 675 המוכר בור לחבירו, הראשון חייב עד שימסור הדלי לשני. ר' זכריה אגמאתי, 21א.
- 676 עיקר הקניין במילתא דמקניא היא. מספרות הגאונים, עמ' 20.
- 677 צריך שיחפוס המקנה ג' אצבעות מן הסודר. אוצה"ג, סנהדרין שצו.
- 678 מוכר שקיבל מעות, וחזר בו, חייב באחריותו. שע"צ, ד ב לט; תורתן של ראשונים, ח"ב, 34 יד ח"א; רי"ף ב"מ שסט; ראב"ד, מגיד משנה, הגהות מיימוניות להל' מכירה ז:ג; טור וב"י חו"מ סו"ס קצח.
- 679 זהב כפירות לגבי כסף. תג"ה, עח [ק]. ראה במרכזים ובתפוצות, עמ' 54–55 ולהלן דיני מתנה 707–709.

- 680 קניין בכליו של מקנה לאו כלום הוא. תג"א, תרפ"ז, מד; תג"א, תש"ב, עמ' 104, קב, ור' במבוא לקטע [ק].
- 681 ביטול מודעא באונס. תג"ה, שלה [ק]; ס' השטרות לברצלוני, עמ' 18; טור חו"מ רה.
- 682 מודעא אינה צריכה קניין. שו"ת רשב"א, רמ (ח"ז) קעו.
- 683 'זבין ולא אצרכו ליה זווי הדרי זביני' נאמר רק במקרקעין. תג"ה, שכ [ק].

(אסמכתא)

- 684 'ערבנותו עלי' אסמכתא היא ולא קניא. תג"ה, שנ [ק]. לדעת ש' אסף (הצופה לחכמת ישראל, ז [תרפ"ג], עמ' 279; תג"א, תש"ב, עמ' 151 הע' 3) זו התשובה הנרמזת בסעיף הבא. ראה בסעיפים הבאים.
- 685 לעניין אסמכתא לא קניא אא"כ אמר 'מעכשיו'. תשובות גאונים קדמונים פו, מוזכרת בסעיף הבא. עי' רב נסים גאון, מבוא, עמ' לא (והע' 52 'השתא'), ובסעיף הקודם. ועי' השגות הראב"ד להל' מכירה יא:ד.
- 686 אסמכתא בעלמא לא קניא, ויש שקנה. חמדה גנוזה, קלד; שע"צ, דז כא. ורומז לתשובה הקדמת (עיי"ש, וראה במרכזים, 43 הע' 1).
- 687 לכשימות אבי אירש ואתן לך, אסמכתא היא ולא קניא. תג"א, תש"ב, עמ' 60, נו [ק].
- 688 אסמכתא, אף אם יש בידו, לא קניא. תג"ה, רכו [קב]; ר' זכריה אגמאתי, 120ב; רמב"ן וסיעתו לב"מ קד. וראה להלן לפי ב"מ קד ע"א.
- 689 בית דין חשוב ושאינו חשוב. תג"ה, רמ (אוצה"ג, נדרים עח) [ק].
- 690 אפשר להקנות אילן לעליו או לפירותיו. תג"א, תרפ"ז, קטז.
- 691 מה שאירש מאבא, מה שתעלה מצודתי, מכור לך — אם לא מת אביו ולא העלה כלום, מה דין המעות. תה"ג הקצרות, רא-רב; ר' זכריה אגמאתי, עמ' 70א.²⁷
- 692 מה שתעלה מצודתי מכור, משום כדי חיי יום. אוצה"ג, ב"מ חלק הפי' נ; רא"ש, ב"מ א:מא; מגיד משנה להל' מכירה כב:ו; ר"ן, ב"מ טז ד"ה משום; נימוקי יוסף, שם (עמ' 18) ד"ה מה.
- 693 לזה מאביו ומכר נכסיו ומתו הוא ואביו, בנו — שירש שטר חוב — מוציא מיד לקוחות. טור חו"מ ריא (ג).
- 694 אחריות דעלמא ודמחמתיה. אוצה"ג, ב"מ ע-עא (וע"ע כתובות תשטו).

אונאה ומקח טעות

- 695 ביטול מקח אין להבדיל בין מטלטלין למקרקעין; שיעור זמן שיראה לתגר. תג"ה, עז

- [ק]; ר"ח, ב"מ נ ע"ב; ר' זכריה אגמאתי, 99. וראה במרכזים, עמ' 54 ובסעיפים הבאים.
- 696 יש ביטול מקח לקרקעות. קהלת שלמה, עמ' מו סי' נ. ראה תג"א, תש"ב, עמ' 18–19 ובסעיף הקודם.
- 697 קרקעות יש להן ביטול מקח. קובץ תשובות הרמב"ם. ליפסיא, רא. ראה בסעיפים הקודמים.
- 698 מכר, נודע ששוה יותר ובטל מקח, מכר לשני, וחזר ומחל לראשון. שע"צ, ד ו יט; אוצה"ג, כתובות תרלו.
- 699 יש לתגר אונאה. שע"צ ד ו כו, מיוחס לרה"ג בכ"י הלברשטם. ראה הילדסהיימר, עמ' 90, ומפתח לתשובות הגאונים, עמ' 243 הע' ג, ועמ' 15 בהערה.
- 700 קלף וכתיבה של ספרים יש בהם אונאה. שע"צ, ד א כג.
- 701 כל זמן שמתגלה מום שבסתר יש לקונה לתבוע. רי"ף, ב"מ שעג; שו"ת הרי"ף קנג (ע"פ גנזי קדם, ד, עמ' 45 כג); רא"ש, ב"מ ד:טו.
- 702 הקונה עבד והשביחו ונמצא מום, יד הלוקח על העליונה. סיני, ס' יובל, עמ' תיד ב; תג"ה, תלה; תג"א, תש"ב, עמ' 60 [ק].

(חרש וקטן)

- 703 סומכים על כתבו של חרש לעניין משא ומתן. גאוניקה, עמ' 230 [ד]. ונראה שמכאן לאוצה"ג, גיטין שפג, ואולי אף לשפד [ק].
- 704 הפעושות מתנתן מתנה אף כשיש אפוטרופוס. אוצה"ג, כתובות תקמג–תקמד; פיר"ח קטז; מאירי, ב"ב עמ' 643.
- 705 בודקים למכור בנכסי אביו, הביא שתי שערות וידוע בטיב משא ומתן ממכרו מכר. ס' המאור לב"ב פ"ט קנה ע"א (תתקצז–ח) [ד' 144].

מתנה

- 706 נתן מתנה והתחרט, משזכה המקבל אינו צריך להחזיר. תג"א, תש"ב, עמ' 133, קטז. ראה עניינות, 210 והע' 36.
- 707 הקניית זהובים או זוזים — כמתנה — אגב קרקע שיש לכל אחד בא"י. תג"ה, קצט–ר; רי"ף, ב"מ שנה; או"ז, ב"מ קמא; כפתור ופרח, פ' מ. ראה במרכזים, 54, עניינות, 208 והע' 20, לעיל 679, ובסעיפים הבאים.
- 708 דינרי זהב נקנין בחליפין. תג"ה, שיא [ק], ראה עניינות, 213 י והע' ט, ובסעיף הקודם ובמצוין שם.
- 709 הקניית מתנת זהובים בשטר. תג"א, תש"ב, עמ' 46, מא, והמשכה בגאוניקה, עמ' 291. ראה 707 והמצוין שם.
- 710 מחילה גמורה. ס' השטרות לברצלוני, עמ' 8.

- 711 התנה על עצמו במפורש בעניין מתנה, התנאי קיים ואין הולכים אחר אומדן דעתו. מובא בתג"ה, תקכג.
- 712 אם מקנה מתנה גמר והקנה, קנה המקבל. שע"צ, ד ג נה; שו"ת חכמי פרובינצ'א, חו"מ לט; שו"ת ר"י מגאש, ב"ב מ ע"ב (ד"ה איבעיא גאון); רי"ף ב"ב תשי, ועל פיו הרבה ראשונים.
- 713 (ח"א-ח"ב) האומר (ולא הכותב) כל נכסיו לבנו (או לאשתו), וכן הכותב כך שגילה דעתו להקנות קניין גמור, קנו. רמב"ן, ר"ב קלא ע"ב (וסיעתו) — נימוקי יוסף; ר"ן 430-431; ושטמ"ק בשם הגאונים). ראה בסיני, ס' יובל, עמ' תיא. וראה לעיל הל' כתובות.

מתנת שכיב מרע

- 714 לשון מתנה ולשון ירושה לגבי יורש חדא מילתא היא; מתנת שכיב מרע למי שאינו יורש — אף לזר ולגר — קני. רי"ף, ב"ב קמט ע"א (תתקז) — מובא גם ברמב"ן וברשב"א; ר"ת בספר הישר, חלק התשובות, נא:א; סמ"ג, עשין פב (קסב ע"ד); שו"ת ריטב"א, עמ' צא. וראה תג"ה, תקיט.
- 715 מתנה מחמת שמתיירא ממוות פתאום, אין בזה מצוה מחמת מיתה, אא"כ מת סמוך לדבריו. שו"ת חכמי פרובינצ'א, חו"מ מא; העיטור, ח"ב, סב ע"ד.
- 716 צוואה שלא נתברר שמת מאותו חולי, בטילה. שו"ת חכמי פרובינצ'א, שם לח (ועיי"ש מ).

נחלות

- [[658(א)]] אמר הבן הגדול אני בכור, וכפר הקטן. תג"ה, לח ח"א; מזרח ומערב, קלג; גאוניקה, עמ' 286-287.
- [[658(ג)]] ירושה מן האם שלא בא לידה — אם יש בה ראוי ומוחזק. תג"ה, לח ח"ג; מזרח ומערב, קלה; תורתן של ראשונים, ח"ב, 33 יא. ראה להלן סוף דיני נחלות, ולעיל הל' חלוקת שותפים [ק].
- 717 היש לבכור שני חלקים בפקדון שהפקיד אביו. שע"צ, ד ג כז. ראה רי"ף ב"ב סו"ס תחלט, ותג"ה, תקיט.
- 718 אב שפטר בן אחד במאה כספים והשאר הניח לילדים הנותרים, רשאי. תג"ה שעא. ראה סיני, ס' יובל, עמ' תי, ולהלן 722-724 ולעיל 474.
- 719 להשוות בכור לפשוט צריכים לשון מתנה ברורה. ר"ז אגמאתי, 290א; רשב"א ב"ב קכט ע"א. וראה תג"ה, תקיט.
- 720 שכיב מרע שכתב כל נכסיו לאחד מבניו, מה שעשה עשוי. שע"צ, ד ג יב.²⁸
- 721 בריא שאמר: פלוני — שראוי ליורשו — יירשני (במקום בן), אין עושים מעשה.

28 השווה עניינות, עמ' 182. ברס, בכ"י הברשטס 7V, מב: 'זהכי אמר רב האי גאון ושאלתם ראובן...'. והטעות כבר במפתח תשובות הגאונים, עמ' 14. וראה לנכון הילדסהיימר, עמ' 88.

- רמב"ן, חידושים ומלחמות לב"ב קלא ע"א (בשם ר"ח — ומלחמות, שבת רפ"ה) וממנו לסייעתו — רשב"א, ר"ן, נימוקי יוסף כאן, מגיד משנה להל' זכיה ומתנה יב:ב; רא"ש ב"ב ח:ל; טור חו"מ רפא. וראה תג"ה, תקיט.
- 722 הכותב כל נכסיו במתנה לאחרים והניח את בניו, מה שעשה עשוי. תג"א, תש"ב, נח, עמ' 61. סיני, ס' יובל, עמ' תטו סי' ה, ועיי"ש עמ' תד, תז ואילך. וראה לעיל 718.
- 723 ציוה מחמת מיתה על נכסיו לעניים, דבריו קיימים. תג"ה, רס [ק]. וראה בסימן הקודם.
- 724 הכותב כל נכסיו לאחרים — לא שהניח בניו לגמרי. העיטור, ח"ב, נט ע"ד; ריב"ש, קסח. ראה המצוין לעיל 718.
- 725 יורשי משומדת נוטלין מה שהכניסה לבעלה בנדונייתה. מזרח ומערב, פז; אוצה"ג, כתובות תשפט.
- 726 משומד — הראויים ליורשו ממשפחתו, יורשים אותו. תג"א, תרפ"ז, יט.
- 727 לזה שנשתמד, מגבינן למלוה מירושת אביו. תג"ה, שלב [ק].
- 728 משומד אינו יורש אביו. אוצה"ג, קדושין פב. ראה עניינות, עמ' 124.
- 729 אח קטן טוען: כל מה שבידך מאבינו הוא, והגדול טוען: שלי הוא — מה שבידי הגדול בחזקתו, ומה שבידי הקטן בחזקת אביהם. תורתן של ראשונים, ח"ב, 31 סי' ט, ותג"ה, לו.
- 729 [658ד] תבע הבן הקטן את הגדול על מה ששמע שנצטוה לו. תג"ה, לח ח"ד; מזרח ומערב, קלו. ראה לעיל ראש דיני נחלות.

אפוטרופוס

- 730 ר' ציוה מחמת מיתה שיהא ש' אפוטרופא שלו כדרך האפוטרופוסין. אוצה"ג, גיטין רעה.
- 731 ממון של יתומים נותנים לאדם שיש לו קרקע שכותבים עליה משכון. ר' זכריה אגמאתי, 116 סע"ב.
- 732 עושים מה שטוב ליתומים. תג"ה, שכד [ק].

פקדון

- 733 השולח יד בפקדון — כשעת הוצאה. שע"צ, דב לא (עניינות, עמ' 208).
- 734 המפקיד מעות אצל חנווני — חנווני כשולחני. מספרות הגאונים, עמ' 103 סי' תקסז, ועיי"ש בהמשך הע' 4.
- 735 המפקיד מעות אצל חבריו — אסור להשתמש בהן. שו"ת מהר"ם, פראג, תר; מרדכי ב"ק קכה.
- 736 המפקיד ספר — אסור לכתוב ממנו. ס' המקצועות, סי' נט (אוצה"ג, ב"מ קיח). (ועי' ש' אברמסון, סיני, עה [תשל"ד], עמ' יד).
- 737 מי שהופקד אצלו, ואמר נאבד ממני, ולא נמצא מחתרת וקול גניבה, חייב לשלם. שכלי הלקט, ח"ב, סי' קמא; פרדס, עמ' קיא.

- 738 המפקיד בשטר ואמר החזרתי, חייב שבועה. תג"א, תרפ"ז, ט; ר' זכריה אגמאתי, 94א.
739 שנים שהפקידו אצל אחד, ואינו יודע, אם רוצים — חולקים. ר' זכריה אגמאתי, 85ב.

שוכר

- 740 השכיר חצר ולא הזכיר כמה ידור בה. תג"ה, שכו; תשובות הגאונים הקצרות, קנא; העיטור, ח"א, מט ע"ד; ריב"ש, תעה.

שאלה

- 741 השואל כלי ולא קבע זמן. רי"ף, ב"מ תקלו.

גזילה

- 742 מי שיש על חבריו תביעות — מעמידו בדין כבא מאליו או מוציאין בדין. ר' זכריה אגמאתי, 41ב–42א.
743 גויים שהצילו ומכרו לישראל, מהו להחזיר לבעלים. אוצה"ג, ב"ק שה; שבלי הלקט, ח"ב, סי' קלח.
744 גולן שמכר וחזר ולקח מבעלים, אין מוציאין מלקוחות. רי"ף, ר"ח, או"ז, תוס' רא"ש לב"מ טו ע"ב (אוצה"ג עה).
745 גולן שמכר טורח לקנות כדי לעמוד בנאמנות עד שמתחיל ב"ד להכריז על נכסיו. רי"ף, או"ז (מג), רא"ש לב"מ טז ע"א (אוצה"ג עז).
746 בנה חצר חרבה שלא ברשות ורוצה דמי בניינו. מרמורשטיין, עמ' נד 3; גאוניקה, עמ' 208–209; רי"ף, ב"מ תקכ"ז, ספר המאור, ראב"ד, מלחמות, ור' זכריה אגמאתי (139 סע"א) לרי"ף שם.

נזיקין

- 747 ראובן דורש משמעון לשלם על דבר שהזמין משותפו, לבקשתו, וטבע. שע"צ, ד ב כד; תורתן של ראשונים, ח"ב, עמ' 34 יג.
748 שמעון פשע בשטרות של ראובן. אוצה"ג, ב"ק קלב. וראה בסימן הבא.
749 השורף שטרות של חבריו. אוצה"ג, שם רמ. ראה שם רמב (=להלן, פי' כתובות פו ע"א), ובסימן הקודם. וע"ע עניינות, עמ' 206 והע' 4.

נזקי ממון

- 750 בנגיחה שלישית מיחייב. אוצה"ג, ב"ק, ח"ב, עמ' 113 והע' ד.
751 פרה מעוברת שהזיקה, אם במקום הנפח, בעל הפרה ובעל הוולד חולקים בנזק. ר' זכריה אגמאתי, 17א–ב.

פירושים — מקרא

פירושי פסוקים, מלים, ועניינים

- 752 ויקרא כג: טו-טז, ממחרת השבת. רב נסים גאון, מבוא, עמ' לב-לג.
- 753 דברים יח: ו-ח, חלק כחלק. אוצה"ג, סוכה קצט.
- 754 יהושע כא: לד-לו, ערי בני מררי. תג"ק, עז. נרשמה בתג"ה, שיד, ומספרות הגאונים, עמ' 227 ש' 19-20. וזו התשובה של רב האי אליה מתכוון ר' יחיא ב"ר יוסף הסלח בחלק הדקדוק (כ"י ששון 410), עמ' 49; אהל דוד, ח"א, 488; המסורה, ג, עמ' 70. וראה במרכזים ובתפוצות, עמ' 119 ואילך.
- 755 ישעיהו לח: א-ה, מת אתה ולא תחיה... הנני יוסף על'ימך. קהלת שלמה עמ' עד (התרגום בעמ' ב סי' ג); פי' ר"י נ' בלעם לישעיהו לח, REJ, 22 (1891), עמ' 202; אוצה"ג, יבמות רפח; וייל, בס' אסף, עמ' 261 ואילך, וראה רב נסים גאון, עמ' 199.
- 756 יחזקאל מד: ח, ביזע. תג"א, תרפ"ט, עמ' 106 עד [ק].
- 757 בריחת יונה הנביא. קהלת שלמה, עמ' ז סי' ד; פי' ר"י נ' בלעם ליונה, JQR (N.S.), 15 (1924-1925), עמ' 36. עי' רב נסים גאון, עמ' 277 הע' 211.
- 758 שינויי הטבע שבמקרא, הנחש ודיבורו אל חוה, אתון בלעם, ובעלת אוב. קהלת שלמה עמ' עט (התרגום בעמ' יג); מספרות הגאונים, עמ' 155 סי' תיז (ראה הערת אסף שם, עמ' 159 הע' 2, ותיקונים לנוסח הערבי במיכאל, ה, עמ' רלד); אוצה"ג, סנהדרין תקצט-תר, חגיגה ד-ו (וראה דברי לוי' שם ודברי גינצבורג בגנזי שכטר, א, המצוין שם, ובמבואו לקטע; דברי הראשונים על שם רס"ג ורה"ג מתאימים יותר ללשון פי' רה"ג); מדרש אלציאני (כ"י ששון 80), עמ' 301; אהל דוד, ח"א, עמ' 57.
- 759 פסוקים בתלמוד שאינם במקרא. תג"ק, עח, והמשכו בסי' עט שבדף כג ע"ב. היא אשר נרשמה במספרות הגאונים, עמ' 227, אלדרג' אלתאלת סי' ב; אוצה"ג, ברכות שיח, מגילה יא; נדפס מחדש מכ"י עם הערות, במרכזים ובתפוצות, עמ' 131, ועי"ש 120-121. וראה להלן התשובה לב"ק צד ע"ב.

פירושים — תלמוד בבלי

ברכות²⁹

- 760 ג ע"א, שלושה משמרות הוי הלילה. אוצה"ג, ג; ס' הנר, עמ' 5.
- 761 ג ע"ב—ד ע"א, 'ואחרי אחיתופל יהודע בן בניהו ואביתר... שמופלאין דבריהם, ולמה נ[קרא שמם אורים אורים שמאירין] את דבריהן ותומין שמשלימין את דבריהן'. אוצה"ג, ו-ז.
- 762 ה ע"ב, דין גרמא דעשיראה ביר. גנוזי קדם, ה, עמ' 93; אוצה"ג, חלק הפי', יח.
- 763 יח ע"א, מת תופש ארבע אמות לקריאת שמע. אוצה"ג, קב; תג"א, תש"ב, עמ' 186; ס' היובל לוולפסון, החלק העברי, עמ' ג.
- 764 יט ע"א, דיכמא (!). אוצה"ג, קיג.
- 765 כב ע"א, בטלוח לטבילותא כרבי יהודה בן בתירא. ס' הנר, עמ' 40; עניינות, עמ' 96—99.
- 766 ל ע"ב, ר' אמי ור' אסי... לא הוו מצלי אלא ביני עמודי. תה"ג ליק, קא; ראה אוצה"ג, חלק הפי', עמ' 42 והע' ה.
- 767 לה ע"ב, טרכסמון (!). אוצה"ג, רלו (תג"ה, כד) [ק].
- 768 מ ע"ב, כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות. אוצה"ג, חלק הפי', קעז.
- 769 מא ע"ב—מב ע"א, פת הבאה בכסנין. תג"א, תרפ"ט, עמ' 181 סי' רלה. ראה שם עמ' 180.
- 770 מו ע"א, ברכה הסמוכה לחבירתה. אוצה"ג, רצז; אוצה"ג, כתובות פו.
- 771 נד ע"ב, ארבעה צריכין להודות (סידורן).³⁰ אוצה"ג, שנג; תלמידי ר' יונה; שטמ"ק לב"ק ע"א ד"ה וז"ל תוס' שנג.
- 772 נט ע"א, מאי זוועות... גוהה וכו'. אוצה"ג, שנו.
- 773 סב ע"ב, אכתי לא עיילת לשעיר גמרתה לך מילי דשעיר. אוצה"ג, שם שעה. רשום בגאונים, עמ' 57 ד (ראה *Texts and Studies*, עמ' 604) [ק].

29 לפי סדר התלמוד. במקבילות שאין להכריע לאיזו נשאלה, רשמנו לראשונה.

30 לגוף שאלת השואלים על סידורן של הארבעה שצריכין להודות: א. יורדי הים, ב. הולכי מדברות, ג. מי שהיה חולה ונתרפא, ד. מי שהיה חבוש בבית האסורים ויצא, שמא יש לעיין גם בעניין זה בכלל שכלל ידידי ש"י פרידמן, 'כל הקצר קודם', לשוננו, לה (תשל"א) (וראה במיוחד דבריו על 'תמיהות על סדר מלים', שם, עמ' 200—202). וראה עוד מה שהערת ברוח זו בעניין נושאי התפקידים המוזכרים בתפילת 'יקום פורקן', בהערות לפרק 'הישיבה הבבלי' — מבנה וסדרים — בתקופת הגאונים, העומד לצאת לאור בתוך חולדות יהודי בבל ומורשתם, בהוצאת 'מרכז מורשת יהדות בבל'.

זרעים

- 774 פ"א ז:ד, איזו היא עוללת כל שאין לה לא כתף ולא נטף. מלאכת שלמה, שם; תורתן של ראשונים, ח"ב, עמ' 41.
- 775 דמאי ז:ח, חבית אחת מעשר. פ"י ר"י בן מלכיצדק, שם ד"ה חבית.
- 776 כלאים ט:ח, שוע וטווי ונוז. תג"ה, מט; תורתן של ראשונים, ח"ב, עמ' 49.
- וראה לעיל יו"ד (הל' כלאים) 375.

שבת

- 777 יד ע"ב, שלמה תיקן עירובין וידים. אוצה"ג, כג; פ"י ר' נתן אב הישיבה, עירובין פ"א.
- 778 שם, מגדל עוז, עירובין א:ד.
- 779 יז ע"א, אם אתה מקניטני גזרני טומאה אף על המסיקה. אוצה"ג, כד; עניינות, עמ' 109.
- 780 כח ע"ב, אלא הא דתני רב יוסף ולא הוכשר למלאכת שמים אלא עור בהמה טהורה בלבד למאי הלכתא. אוצה"ג, צה.
- 781 לג ע"א, שלשת מיני דרקון הן. אוצה"ג, קד (וראה שם בהערות לוין) [ק].
- 782 לד ע"ב, ואזדו לטעמייהו דאיתמר שיעור בין השמשות... רבה אמר... ג' חלקי מיל... ורב יוסף אמר... שני חלקים. אוצה"ג, קיא. ועי' גנזי קדם, ה, עמ' 37 וכו'.
- 783 מט ע"ב, הם זרעו ואתם לא תזרעו. אוצה"ג, קנו.
- 784 נד ע"ב, מתני רב חביבא בכולי סדר מועד כל כי האי זוגא חילופי ר' יוחנן מעייל ר' יונתן. במרכזים, עמ' 80 (תג"א, תש"ב, עמ' 101).
- 785 סב ע"ב, מגדיף בה ר' אבהו. תג"ה, ה, כה; ערוך, ג, קצא) [ק].
- 786 עד ע"ב, האי מאן דשדא סוכתא לאתונא חייב משום מבשל. אוצה"ג, רכה (תג"ה, סב, 27) [ק].
- 787 פ"ע"ב, אנדיפא. אוצה"ג, רנו (תג"ה, רכה) [ק].
- 787 א פה ע"א וכו'. אמר רב ערוגה בחורבה שנינו (וכו'). אוצה"ג, ער (תג"ה, תכה). ראה עניינות, עמ' 91 [ק].
- 788 צו ע"א, שתי גוזטראות זו כנגד זו ברה"ר. גנזי קדם, ה, עמ' 125. ראה רב נסים גאון, עמ' 101, וראה עוד אוצה"ג, חלק הפי, רז.
- 789 צח ע"א וכו'. עגלות תחתיהן וביניהן וצדיהן רשות הרבים... דארא תתא... באטבי. אוצה"ג, רפב.
- 790 צח ע"ב, דשפי להו כי טידיז (!). אוצה"ג, רפג (תג"ה כו) [ק].
- 791 קד ע"א, מנצפך. אוצה"ג, רצא.
- 792 קו ע"א, מחלוקת רבי יהודה ורבי שמעון במקלקל. ס' המפתח (גאלדנטאל, מד א); שו"ת הרמב"ם, שא (ח"ב, עמ' 559).
- 793 קח ע"א, גוברא רבא אתי ממערבא וחייש במיעיה. אוצה"ג, רצה.

- 794 קלג ע"ב (קלו ע"א-ע"ב), מהלקטין את המילה (בשר החופה את העטרה; ציצין; ידיד). אוצה"ג, שעח; ערוגת הבושם, ח"ג, 152.
795 קמד ע"ב, סוחט אדם אשכול של ענבים לקדרה ב"ט אבל לא לתוך הקערה, א"ר חסדא וכו'. אוצה"ג, תמב; ראבי"ה, ח"א, עמ' 373.

עירובין

- 796 יח ע"ב, כל אותן השנים שהיה אדם הראשון בנדוי הוליד שדין ורוחין ולילין וכו'. אוצה"ג, ל; ס' היובל לוולפסון, עמ' כ ס' כב.
797 שם, מיום שחבר בית המקדש דיו לעולם שישחמש בשתי אותיות. אוצה"ג, לא.
798 כ ע"א, חצר שראשה אחד נכנס לבין הפסין מותר לטלטל מתוכה לבין הפסין ומבין הפסין לתוכה אבל שתיים אסור... אבל עירבו מותרין. רב נסים גאון, עמ' 114.
799 כח ע"ב, כשות. אוצה"ג, נא; שם, כתובות תנא.
800 לד ע"ב, עוזרדין ושאינן עוזרדין. אוצה"ג, שבת רפט (תג"ה, ה, כז) [ק].
801 מג ע"ב, הרוצה לידע עמקו שלגיא. אוצה"ג, קג (וראה היטב קב ועלי ספר ב, [תשל"ו], עמ' 8) [ק].
802 שם, הרוצה לידע גבהו של דקל. אוצה"ג, קד. נרשם במספרות הגאונים, עמ' 227 ש' 25 ס' יא. ראה במרכזים, עמ' 119-120 [ק].
803 שם, הרוצה שלא תשרה חיה בצל קברו. אוצה"ג, קה [ק].³¹
804 מט ע"ב-נא ע"א, אם אינו מכיר או אינו בקי בהלכה ואמר שביתחי במקומי זכה לו מקומו אלפיים אמה לכל רוח וכו'. אוצה"ג, קיב. נרשם בס' היובל לוולפסון, עמ' יט ס' טו [ק].
805 נב ע"א, כיון שהחזיק בדרך קנה עירוב דברי ר' יהודה, יתר על כן אמר ר' יוסי ב"ר יהודה. ר' זכריה אנמאתי, 161א.
805 נד ע"ב, עשה מדיעים לתורה. אוצה"ג, קטו.
806 סה ע"א, שנאמר ואקבצם אל הנהר הבא אל אהוא ונחנה שם ימים שלשה. רב נסים גאון, עמ' 143.
807 עו ע"ב, כמה מרובע יותר על העיגול. ר"ח, סוכה ח ע"א.³²

פסחים

- 808 ג ע"ב, כגדי מסנקי וכדבר אחר מסנקי. גנזי קדם, ה, עמ' 66; אוצה"ג, ד.
809 ד ע"א, אכיף ימא סיסני בראתא. אוצה"ג, ו [ק].
810 י ע"ב, יבדוק בתוך המועד. תג"א, תרפ"ט, רכא (עמ' 138).
31 גוף התשובה שאוב מן המאירי בבית הבחירה. מכיוון שהמאירי כותב לגבי סוגית 'שפופרת': 'ראיתי לכתוב לשון ראשונם של גאונים בהם' (מהד' הרשור, עמ' קסו), וממשיך (בפירושו לראשית הסוגיה) להביא מדברי רש"ג ורה"ג בחשובותיהם (בשני הסימנים הקדומים, עיי"ש), על-כן אף דברים אלה — המסתיימים 'והו נוסח דברי ראשונם של גאונים' — בוודאי מתשובת רש"ג ורה"ג לוקחו.
32 קשה להכריע אם פירוש הגאון היה לסוגיה הזאת או לההיא דסוכה, או שנשאל על המושג המתאים לשניהם.

- 811 י ע"ב – יא ע"א, בתוך המועד... לאחר המועד. תג"א, תרפ"ט, רכב, עמ' 139–140.
- 812 טז ע"ב וכו', הן ישא איש בשר קודש... וכו'. אוצה"ג, לו–לח.
- 813 (ח"א) יז ע"ב, מרציפין. תג"ה, שנב, ח"א [ק].³³
- 814 ל ע"א, חמץ בזמנו... חמירא דבני חילא. אוצה"ג, נו.
- 813(ב) [לה ע"א, קרמית... שיצנתא... כלניאתא. אוצה"ג, פג [ק].
- 815 לו ע"ב – לו ע"א, חלוט ואשישה. אוצה"ג, צג; רא"ש ב:יג. וראה תוספתא כפשוטה, פסחים, עמ' 503.
- 816 שם, פת מרובה... בית הלל מתירין. אוצה"ג, צד.
- 813(ג) [מב ע"א, קומניתא דאומא. אוצה"ג, קל (המצוין באות ז) [ק].
- 817 מב ע"א – ע"ב, אלו עוברין בפסח וכו'. אוצה"ג, קלג. שו"ת רשב"א, ח"א, ע.
- 818 מח ע"ב, שלוש נשים עוסקות בבצק. אוצה"ג, קנו.
- 819 נ ע"א, יקרות וקפאון. תג"ה, שנג; אוצה"ג, קע [ק].
- 820 נד ע"א, כתב ומכתב. תג"ה, כט [ק]; אוצה"ג, פסחים קעח ועמ' 153; פי' אבות לר' יוסף בן ר' יוסף נחמיאש, נד ע"א.³⁴
- 821 סח ע"א, שרקא דמעיא. אוצה"ג, חלק הפי', עג.
- 822 צד ע"א, עוביו של רקיע. אוצה"ג, ריז (וראה עניינות, עמ' 215 סי' [כח]).
- 823 קה ע"א, כשם ששבת קובעת למעשר כך קובעת לקידוש. אוצה"ג, רסט.
- 824 קז ע"ב, תרגימא. שם רצו. האשכול, ח"ב, עמ' 92.
- 825 קיא ע"א, נפתח באל ונסיים באל או נפתח בלא ונסיים בלא. אוצה"ג, שטו [ק]; גנוזי קדם, ה, עמ' 69.
- 826 קיא ע"ב, כד ומשא. אוצה"ג, שיז [ק].
- 827 קטו ע"ב, קפא. אוצה"ג, חלק הפי', פח.
- 828 קיח ע"ב, נכתבין בקולמוס א'. אוצה"ג, שנו. ראה במרכזים ובתפוצות, עמ' 119.

יומא

- 829 ד ע"ב, קול לו קול עליו. אוצה"ג, א (וראה ב).
- 830 יז ע"א, מדרמינן לחם הפנים אלחם הפנים ומשינין. אוצה"ג, ט [ק].
- 831 כ ע"ב, חירגא דיומא. אוצה"ג, יג; שם, נדרים טו [ק].
- 832 כא ע"א, רידיא. אוצה"ג, יד [ק].

33 השאלה היא לפסחים (שלא כהערת המהדיר, ואף שלא הובאה באוצה"ג), כזאת שלפניה בקונטרס (ראה לעיל, או"ח, פסחים 119) וכשאלות שלאחריה הכלולות באותו הסימן (ראה להלן, לה ע"א ומב ע"א), ובסימן שלאחריו (ראה להלן, נ ע"א), הכל לפי הסדר.

34 התשובה היא לפסחים ולא כהערת הרכבי, שהרי באותו קונטרס (ראה מה שכתבתי עליו בעלי ספר, ב [חש"ל], עמ' 7) השאלות על פירושי מקומות בתלמוד (תג"ה, כד–לו) מסודרות לפי סדר התלמוד המקובל (חוץ מלב–לג, גיטין לפני כתובות [!]) [ברם, ראה הלכות גדולות, ב, ירושלים תש"ס, עמ' טו–טז], ולד–לה שהם למעשה סימן אחד), ושאלתנו היא בין עירובין לערבי פסחים.

- 833 שם, משתחוין רוחים. מושב זקנים, עמ' רנח.
 834 כב ע"ב—כג ע"א. הפייס... אחת מוציאין שחים אין מוציאין... ת"ר ופשט ולבש. אוצה"ג, יח—יט [ק].
 835 כח ע"ב—כט ע"א, ויהא דשמשא קשי משמשא וכו'. אוצה"ג, כה [ק].
 836 לג ע"ב, עבורי דרעא אטוטפא אסור. אוצה"ג, כט; תוספות למנחות לו ע"א ד"ה וקשרתם.
 837 שם, הניחא לריש לקיש דאמר למה מטיבין וחורין ומטיבין כדי להרגיש העזרה. אוצה"ג, לא.
 838 לד ע"ב, עששיות של ברזל היו מחמין מערב יום הכיפורים. תג"א, תרפ"ט, עמ' 99, קפח, המסומן ה; אוצה"ג, כז [ק] (עי' עניינות, עמ' 124).
 839 שם, פלוסין. אוצה"ג, לד [ק].
 840 לו ע"ב, הקורא ק"ש... לא יצא. אוצה"ג, מד [ק].
 841 לט ע"ב, נמנעו אחיו הכהנים מלברך בשם. אוצה"ג, מז [ק].
 842 נא ע"ב, אמה טרקסין. אוצה"ג, נג [ק].
 843 עח ע"א, מצטנן בינוקא. אוצה"ג, עח.
 844 פג ע"א, חצר כבד. אוצה"ג, פח; האשכול, ח"ב, 98.

ביצה

- 845 ב ע"א, דקר. אוצה"ג, יו"ט קכב.
 846 ד ע"ב, אתמר שני ימים טובים ואילך. אוצה"ג, ה. לתשובה זו, כנראה, רומז הגאון באוצה"ג, ר"ה מו, לר"ה כא ע"א (ראה להלן).³⁵

סוכה

- 847 ו ע"ב—ז ע"א, היכן מעמידו. אוצה"ג, סוכה עמ' 11—12.
 848 י ע"א, קינוף. אוצה"ג, ריח.
 849 טו ע"ב—טז ע"א, קצרה... ובארוכה ושתי כרעיים. אוצה"ג, רלג.
 850 כח ע"א, שיחת דקלים. אוצה"ג, סז (עמ' 31); רשב"א, ב"ב קלד ע"א.
 851 לו ע"א, התיום. אוצה"ג, שם קא.
 852 מב ע"א, מוסיפים... מחליפין. אוצה"ג, קמ (ועיי"ש קלט).
 853 מה ע"א, אני והו. אוצה"ג, קע.
 854 מה ע"ב, בני עליה... בבר... בלא בר. אוצה"ג, סנהדרין א' קנז—קנח; שם, סוכה שה.
 855 נב ע"א, יצר הרע. אוצה"ג, קצה.

35 עיי"ש. וע"ע שם מג, לר"ה כ ע"ב (להלן), ושם מז לעניין שני ימים טובים של גלויות (להלן, עניינים שונים מס' 1105).

ראש השנה

- 856 יא ע"א, כל מעשה בראשית. אוצה"ג, ר"ה י.
 857 יד ע"א ואילך, גמרא דפיסקא 'בא' בשבט ר"ה לאילך'. אוצה"ג, יא [ק].
 858 יז ע"א, פושעי ישראל בגופן, אוצה"ג, יח. ראה עניינות, עמ' 103.
 859 שם, מעביר ראשון ראשון וכך היא המדה. אוצה"ג, כג; שו"ת הרמב"ם, רסז (ח"ב, עמ' 508, ועיי"ש הע' 9), וע"ע באוצה"ג, סו"ס כה (ובערוגת הבושם, ח"ג, עמ' 104).
 860 כ ע"ב, יכילנא לתקוני לכולה גולה וכו'. אוצה"ג, מג, ונראה שלתשובה זו רומזים השואלים באוצה"ג, יו"ט עמ' 4, לביצה ד ע"ב (ע"י לעיל).³⁶
 861 כא ע"א, דיאתיב תרין יומי תעניתא. אוצה"ג, ר"ה מו; מרמורשטיין, עמ' לג.³⁷
 לפני התשובה כתוב 'ולה איצ'א' (=ולו, כלומר לרה"ג, שהתשובה שלפניה ממנו, גם כן). ראה במצוין לעניינים שונים, מס' 1105 (קביעת מועדים).
 862 כד ע"ב, בני כנישתא דשף יתיב. אוצה"ג, נא (שערי תשובה, עא).
 863 כז ע"ב, חקקו ותקעו בו יצא. עלי ספר, ח (תש"ס), עמ' 9 [ק].
 864 כח ע"א, תקיעה בבור. אוצה"ג, סא. וראה סי' ס, ר"ן לרי"ף כאן.
 865 שם, התוקע לשיר. אוצה"ג, סו.
 866 כח ע"ב, מנבח נבוחי. אוצה"ג, סז; חיבור התשובה למאירי, עמ' 284 ועמ' 283 הע' 1.

תענית

- 867 ד ע"א, צורבא מרבנן. אוצה"ג, ד; שם, ברכות צא.
 868 ה ע"א, מאי דכת' כי שתיים רעות... עשרין וארבע. אוצה"ג, ו. ראה עניינות, עמ' 215 הע' 14.
 869 ו ע"ב, משיצא חתן לקראת כלה. אוצה"ג, יג. וראה קרית ספר, כח (תשי"ב-תשי"ג), עמ' 104.
 870 יא ע"ב, יחיד שקיבל עליו תענית. אוצה"ג, כא.
 871 יב ע"א, שלא קיבל עליו מבעוד יום וכו'. אוצה"ג, כט.
 872 שם, ייסר יאסר. אוצה"ג, כח (צ"ל גנזי קדם, ב, צד 18!).
 873 כב ע"ב, קרן אפל... כי נבא. אוצה"ג, סח; שם, נזיר קמז-קמח.
 874 כה ע"א, ר"א בן פדת דחיקא וכו'. אוצה"ג, סט. עניינות, עמ' 214 סי' כג והע' 12 [ק].
 875 כז ע"ב, בנות ישראל! יוצאות. מדרש אלציאני (כ"י ששון 80), עמ' 129. באהל דוד, ח"א, עמ' 57.

36 עיי"ש. וע"ע בסימן הבא, ובאוצה"ג, ר"ה מז, לענין שני ימים טובים של גלויות (להלן, עניינים שונים 1105). יוצא מתשובה זו שנשאל 'כמה פעמים' גם על דברי ר' נחמן, עשרים וארבעא שעא מיכסי סיהרא, ולא ידע לפרש.

37 ועיי' בסימן הקודם, ובמצוין בהערה 36 ולביצה ד ע"ב.

מגילה

- 876 ב ע"א, הואיל ומסתכנין בה. אוצה"ג, רנח.
 877 ח ע"א, מנה הכת' שתיים וקרא טמאה שלש וקרא טמאה. עלי ספר, ח (תש"ם), עמ' 11–13, סי' ג [ק].
 878 טז ע"ב, אמתה של תורה. אוצה"ג, נז–נח; בית הבחירה.
 879 יז ע"א; כ ע"ב, הלל מנא לן... מעתה ועד עולם. עלי ספר, ח (תש"ם), עמ' 13 סי' ד [ק].
 880 כה ע"א, המכנה בעריות. אוצה"ג, קסז (האשכול, עמ' 173).
 881 כח ע"ב, במאן דמתני ארבעה... ולא במאן דתאני. אוצה"ג, קפב (מתג"ה, רסב).
 וצ"ל מתשובת רש"ג! [וראה"ג] [ק] ועי' להלן חגיגה כו ע"ב.
 882 לא ע"א, עצמות היבשות... בוא גוג. אוצה"ג, רלח. נרשמה בעניינות, עמ' 216 סי' כא.
 883 לב ע"א, תגלל המטפחת ואל יגלל ספר תורה. אוצה"ג, רנו.

מועד קטן (משקין)

- 884 יב ע"א, אוזנגרי (?). שערי שמחה, ח"ב, עמ' 19. וראה תוספת ערוך השלם, יג ע"ב.
 885 יב ע"ב, לינוי. אוצה"ג, קפ; פי' מועד (כ"י ששון 1027), עמ' 54; אהל דוד, ח"ב, 713.
 886 יז ע"א, יעשה מה שלכו חפץ. אוצה"ג, מב (אשכול, ח"ב, 155); תלמידי ר' יחיאל, עמ' לט.
 887 כו ע"ב, היוצא בבגד קרוע. אוצה"ג, קמה. ראה תג"א, תש"ב, עמ' 98.
 888 כז ע"ב, שנענע ראשו. אוצה"ג, קנג.
 889 כט ע"א, ציפורי, פיטורי. אוצה"ג, קנט [ק].

חגיגה

- 890 ג ע"ב, גונדרפוס. אוצה"ג, ב (וראה בסימן הבא) [ק].
 891 ד ע"ב, ויש נספה בלא משפט. אוצה"ג, ז (וראה בסימן הקודם) [ק].
 892 ח ע"א, טופל, טופלין. אוצה"ג, ח [ק].
 893 יא ע"ב, אין דורשין בעריות וכו'. אוצה"ג, טז; קרית ספר, יח (תש"א–תש"ב), עמ' 280.
 894 יד ע"ב, ארבעה נכנסו לפרדס. אוצה"ג, כ; ערוך השלם, אבני שיש טהור. ראה תג"א, תש"ב, עמ' 198 הע' 13.
 895 טו ע"ב, מאי קא עביד הקב"ה... קלני מראשי קלני מזרועי. אוצה"ג, כד (עמ' 30), והעתקתה בחשובה שבסימן הבא (וראה עניינות, עמ' 110) [ק].
 896 שם, קלני מראשי קלני מזרועי. אוצה"ג, כה (עמ' 31). סנהדרין תתז, תתלח. עי' בסימן הקודם ובמצוין שם [ק].

- 897 שם, מגדל הפורח באויר. אוצה"ג, סנהדרין א' ריד-טו, ושם, חגיגה עמ' 32–33.³⁸
898 כו ע"ב, כלי אכסלגוס וכלי מסומס. אוצה"ג, לה [ק] (ועי' לעיל למגילה כח ע"ב).

יבמות

- 899 ד ע"א, ובמשנה תורה מאי טעמא דריש. אוצה"ג, ו.
900 ט ע"א, רבי... תורה אחת... המיוחס לר"ח, הוריות ח ע"א (בדפוס י ע"א). ראה רב נסים גאון, עמ' 265–266 הע' 127.
901 יג ע"ב, נימא לכוליה הוא דאתא. אוצה"ג, מא.
902 לג ע"ב, שנים שקידשו שתי נשים וכו'. אוצה"ג, קכג (ועי' עניינות, עמ' 213 הע' י).
903 מה ע"ב, כאשת אב מה אשת אב... אוצה"ג, רלו.
904 מט ע"ב, מכל מקום קשו קראיי אהדדי... תנאי היא. אוצה"ג, רפה.
905 פו ע"ב, ושטרים הרבים בראשיכם. אוצה"ג, תרצב.
906 קג ע"א, מאן דמסגי אלוחתא דכרעיה... מן הארכובה ולמטה... אסתורא. אוצה"ג, תפז (אות ג); שם, תצ; האשכול, ח"א, 193 (כולם כנראה מתשובת פירוש לסוגיה).
907 קט ע"ב, דעדיפנא מיניה. אוצה"ג, תקנד.
908 קיט ע"א–ע"ב, אלא א' רבא. אוצה"ג, תקעב; שם, קדושין עמ' 198 (אות ג–ד); בהרחבה בספר המאור במלחמות לקדושין פ"ב עמ' 42.

כתובות³⁹

- 909 ז ע"א, רב זביד. אוצה"ג, ל.
910 ז ע"ב, אסר לנו את הארוסות. אוצה"ג, עב–עג; שם, יבמות שפ.
911 לו ע"ב, האי שטרא ריעא. אוצה"ג, רצד.
912 נב ע"ב, כעורכי הדינין. אוצה"ג, שמח (ע"פ שטמ"ק; כצ"ל באות ב).
913 נו ע"א, מחלוקת לבסוף אבל לכתחילה... אוצה"ג, חלק הפי', קנו.
914 סב ע"ב, רוצה אשה בקב ותפלות. אוצה"ג, קעח והמצוין שם.
915 סח ע"ב, האומר אל יונו בנותיו. אוצה"ג, חלק התשו', תקטז–תקיו. מתשו' זו כנראה הגהת הרמ"ך, הל' אישות כ"י; רא"ש, כתובות ו:טו; וטור אבה"ע קיג.
916 סט ע"א, ביני חיטי. אוצה"ג, חלק הפי', רג.
917 שם ר' יוחנן לא שמיע ליה הא דרבי. תשו' מהרי"ק, ק, צד.
918 עב ע"ב, בטווה וורד כנגד פניה. אוצה"ג, תקנב (ועי' ע"ש, שבת רעג וחלק הפי' קפג, ובפי' ריב"ן על אתר).

38 א' רטו (= חגיגה עמ' 33) הוא נוסח מקביל או עיבוד של א' ריד (= חגיגה עמ' 32), או של א' ריד עם דברים אחרים.

39 עי' בנספח 2 למובאות שהן ספק מפירוש ספק מתשובות לכתובות.

- 919 עה ע"א, דשושמנא גברוה וכו'. תג"ה, לג [ק]; אוצה"ג, תקסב; שם, יבמות תקע.⁴⁰
 920 פה ע"א, א"ל בת רב חסדא. אוצה"ג, תרל.
 921 פו ע"א, דמי שטר מעליא. אוצה"ג, תרמא; שם, ב"ק רמב (ועי' לעיל חו"מ סי'
 748-749).
 922 צא ע"ב, ההוא גברא דהויה מסקי בה... דהוה ליה תרין קטיני. עלי ספר, ח (תש"ם),
 עמ' 18 סי' ט [ק].
 923 צג ע"א-ע"ב, שנים שהטילו לכיס. אוצה"ג, תשכח-תשל [ק].
 924 נשאל רב האי על התשובה הקדמת. תג"א, תש"ב, עמ' 51 סי' מד; בחלקה
 באוצה"ג, תשלא, ע"פ מספרות הגאונים, 160-161.

נדרים

- 925 לו ע"ב, מקרא סופרים ועיטור סופרים. אוצה"ג, קד (ועי"ש קו).
 926 נו ע"ב, מאי דרגש ערסא דצלא, אוצה"ג, קכה, סנהדרין שכא [ק]. נרשמה בגנזי
 קדם, ב, עמ' 44 סי' לח. והשווה מספרות הגאונים, עמ' 226, ודביר, עמ' 323.
 927 ע ע"ב, חנינא חדא זימנא וכו'. אוצה"ג, קמב.

נזיר⁴¹

- 928 כג ע"ב, גדולה עבירה לשמה. תורתן של ראשונים, ח"ב, 45, יב.

סוטה

- 929 ע ע"א, אמר שמשון לפני הקב"ה. אוצה"ג, יט; ועי"ש יז.
 930 יח סע"א, ארוסה ונשואה. אוצה"ג, לט.
 931 לו ע"ב, יצחה שכבת זרע מבין צפרני ידיו. אוצה"ג, עה; תג"א, תרפ"ז, סד ח"ב
 (ח"א הוא לסנהדרין סט ע"ב).
 932 לו ע"א, ברוך בכלל וברוך בפרט. אוצה"ג, עז.
 933 מז ע"א, יצר אשה תינוק. אוצה"ג, קלז [ק].
 934 מח ע"א, 'שאינה'... מנגח כתורא. אוצה"ג, סוף קמ; שם, ב"ק נו. ראה לעיל או"ח
 זכר לחורבן.
 935 שם, זמרא... בגלדאי. אוצה"ג, קמב; שם, גיטין יט.

גיטין⁴²

- 936 יז ע"א, מפני מה תיקנו זמן בגיטין. אוצה"ג, סה [ק].
 937 כ ע"א, כיפה ואנדוכתרי. אוצה"ג, צא; שם, שבת, חלק הפי', קח [ק].
 40 מהערת הגאון בסוף התשובה, 'בשמועה זו... והיא קידושין על חנוי', ברור כי נשאל על כתובות (ולא כהערת
 הרכבי). וראה עוד לעיל, הערה 34 לפסחים נד.
 41 על לימוד נדרים ונויר בשיבות הגאונים ראה ב"מ לוין, אוצה"ג, כרך יא, הקדמה.
 42 ע' בנספח 2 למובאות שהן ספק מפירוש ספק מחשובות פירוש לגיטין. וע"ע עניינות, עמ' 235.

- 938 לא ע"ב, ד' רוחות מנשבות. אוצה"ג, קלה.
 939 לו ע"א, דיאסקי. אוצה"ג, קעט [ק].
 940 נ ע"א, הזיק זיבורין... שפוי עדית. תג"ה, לב; אוצה"ג, רנה [ק] (ראה הע' 2 לפסחים נד).
 941 נו ע"א, ברייני. אוצה"ג, חלק הפי', קנד [ק] (ברייני — פריצים. ע"כ (!) ההמשך באוצה"ג לקוח בטעות מסימן נה ברשימה).
 942 סב ע"א, אנחותא. אוצה"ג, מילואים עמ' 60.
 943 עד ע"ב—ע"ה ע"א, התקין הלל הזקן שהיא חולש, וכו'. אוצה"ג, שצא; שו"ת הרמב"ן, ספרן של ראשונים, עמ' 91 סי' נא (!) ובהערות; טור אבה"ע קמג. ועי' תשובות חכמי פרובינציא, עמ' 189.
 944 פד ע"ב, כיצד יעשה... דילכון אמר. אוצה"ג, תנד [ק].
 945 פז ע"ב, גונדלית. אוצה"ג, תפג [ק].

קדושין

- 946 מ רע"ב, יראה את עצמו מחצה זכאי. אוצה"ג, רלו; משפטי שבועות, ח"א, עמ' מז!
 947 נב ע"ב, פרומא דשיכרא. אוצה"ג, חלק הפי' (!), פח.
 948 סב ע"ב, רבה... ראב"י... ר' יוסף. אוצה"ג, עמ' 150, המצוין באות ז.

בבא קמא

- 949 יא ע"א, יביא ארורה לבית דין. אוצה"ג, כד [קב] (השווה הסימן הבא).
 950 כנ"ל, יביא עדודה לבית דין. REJ, 76 (1923), עמ' 102 הע' 1 (השווה הסימן הקודם).
 951 יב ע"ב, נכסין שאין בהם מעילה. אוצה"ג, לו [ק] (ועיי"ש לו—לח).
 952 יז ע"א, חלוצי כתף. אוצה"ג, מט; שם, משקין, חלק הפי', ר.
 953 כב ע"ב, עבד כפות לו... ונשרף כמו פטור. ר' זכריה אגמאתי לב"ק, 27א.
 954 כד ע"ב, דקא מרמזי רמיוז. אוצה"ג, סא (נדפס תחילה בגנזי קדם, ה, עמ' 83).
 955 כח ע"א, מנין לנרצע שכלו ימיו. אוצה"ג, סח [ק].
 956 לא ע"ב, מ"ש שני דאין חייב. אוצה"ג, חלק הפי', נב—נג.
 957 לו ע"א, הא מני ר"ע היא. אוצה"ג, עז.
 958 נה סע"ב, בדיני אדם נמי מחייב. אוצה"ג, קט.
 959 סו ע"א, טלאים כדמעיקרא, דמים כשל עכשיו. אוצה"ג, פיר"ח עמ' 67.
 960 ע ע"א, א"ד שותפא שויה. אוצה"ג, קנט (ראה שם, קנח; לעיל חו"מ, הל' הרשאה, 637).
 961 צב ע"ב, בכתובים כל עוף למינו ישכון וכן אדם לדומה לו. אוצה"ג, רכו.
 962 צה ע"א, גול פרה מעוברת וילדה. אוצה"ג, רל; עניינות, עמ' 213 סי' ח [ק].
 963 קז ע"א, עירוב פרשיות. אוצה"ג, רעה. סופה ע"ש רה"ג אצל ר' זכריה אגמאתי, 49א, וראה כסף משנה להל' שכירות ב:ח.

- 964 קיב ע"א, הגוזל ומאכיל... איכא דאמרי ארישא. אוצה"ג, רעט (וראה אפשטיין המצוין שם גם בעמ' 266, אוצה"ג, עמ' 167).

בבא מציעא

- 965 כח ע"א, מידת גמיו, וכן ל ע"ב, פתכא דאופי. תג"ה, לד—לה; אוצה"ג, קטז, קיט (השייך לאות ב). שניהם סימן אחד [ק]. ראה עלי ספר, ב (תשל"ו), עמ' 7, ולעיל הערה 34 לפסחים נד.
- 966 לה ע"ב, פעמים שהבעלים משלמין כמה פרות לשוכר. אוצה"ג, קלט. בשלימותה במוריה, מרחשון תשל"ז (ז:א), עמ' ג—ה, מכה"י שהזכיר אברמסון בעניינות, עמ' 118. עיי"ש, עמ' 117 ואילך [ק].
- 967 מד ע"ב, (לא) יעשה אדם סלעים דינרי זהב. ר' זכריה אגמאטי, 95א.
- 968 מז ע"א, אקנינהו... אגב אסחפא דביתיה... ר' זכריה אגמאטי, 96א.
- 969 מז ע"ב, אסימון, מעות הניתנות בסימן לבית המרחץ. נרשמה בגאוניקה, עמ' 57 סי' ג. נדפסה שם, עמ' 153 ואילך, ובמתקופת הגאונים, עמ' 34 סי' ג [ק].
- 970 נו ע"א, ר' יונה אמר אהקדשות וכו'. ר' זכריה אגמאטי, 103א.
- 971 סח ע"ב, שכר כתף. ר' זכריה אגמאטי 115א.
- 972 ע ע"ב, כגון שכור מלכא. ר' זכריה אגמאטי, 118א.
- 973 עח ע"א, בעא לזבוני במאה ולא אשכח. תג"א, תרפ"ז, קיט.
- 974 שם, שבאת חבילה לידו. ר' זכריה אגמאטי, 123ב.
- 975 שם, מאי שנא רישא. ר' זכריה אגמאטי, 125א.
- 976 פה ע"ב, ספרו של אדם הראשון. אוצה"ג, סנהדרין תשנא.
- 977 צג ע"ב, גברי דפרמיסקא. גנזי שכתר, ב, 385.
- 978 קג ע"א, האי מאן דאמר לחבריה. ר' זכריה אגמאטי, 141א.
- 979 קד ע"א, היה דורש לשון הדיוט. גנזי קדם, ה, עמ' 100; הרמב"ן (הובא בשטמ"ק ובר"ן) וסיעתו על אתר; שו"ת הרשב"א, ח"ג, יז; ר' זכריה אגמאטי, 143א.
- ועי' תוספתא כפשוטה, נשים, עמ' 245 וכו'. ועי' לעיל חו"מ מס' 688.
- 980 קה ע"א, פריצי זיתים וענבים. רמב"ן, ד"ה פריצי.
- 981 קס ע"ב, סליק לבי קברי. ר"ת, באו"ז שמו; שטמ"ק על אתר. ראה מספרות, עמ' 223 סי' ז והע' 7.
- 982 קיב ע"א, אומן קונה בשבח כלי, בגראדא דסרבלא, ודאגריה לביטשי וכו'. עניינות, עמ' 203 והערותיו.
- 983 קטז ע"ב, נפתחה העלייה. ר' זכריה אגמאטי, 159 סע"א.
- 984 קיז ע"ב, נקיט דר' נתן בידך. ר' זכריה אגמאטי, 160 סע"ב.

בבא בתרא

- 985 יא ע"א, אין חולקין את החצר וכו'. תג"א, תרפ"ז, טו; קטע ממנו באוצה"ג, עירובין לב.

- 986 טו ע"א, איוב משל היה. דרשות על התורה לר' יהושע נ' שועיב, דברים; ש' אברמסון, בדברי פתיחה עמ' 22; ש' ליברמן בס' היובל לב"מ לוין, עמ' קה ואילך.
- 987 כו ע"א, לא שנו אלא בא"י. ר' זכריה אגמאתי, 189א.
- 988 לו ע"א, חושלא. אוצה"ג, סנהדרין תצא-תצג [ק].
- 989 לח ע"א, שעת חרום. ר' זכריה אגמאתי, 200ב.
- 990 מ ע"ב, הא מתנתא טמרתא. במרכזים, עמ' 50. ע"פ גאוניקה, עמ' 231, ור' זכריה אגמאתי, 202א [ק]. ראה לעיל חו"מ מתנה, סי' 712.
- 991 נג ע"ב, הא מילתא שמיע לי מדרב ששת. שע"צ, דג מט.
- 992 סג ע"א, טפיח. תג"ה, רכב ח"א, בקצרה שם, תכב (= אוצה"ג, שבת תעט). וראה רמב"ן ריש ד"ה האומר [ק].
- 993 סז ע"ב, העם ואת הממל. תג"ה, רכב ח"ב; גאוניקה, עמ' 71 סי' ה [ק].
- 994 סח ע"א, בר מהויניאתא. תג"ה, רכב בסוף [ק].
- 995 עה ע"ב, עתיד הקב"ה להוסיף על ירושלים. תג"ה, לו; תשוה"ג קיש, עמ' 14-15 [ק].
- 996 עח ע"ב, מקרית צדיקים שנקראו סיחון. תג"א, תש"ב, עמ' 101; במרכזים, 132.
- 997 פה ע"ב, כליו של לוקח ברשות מוכר. תג"ה, עו. רובה באוצה"ג, גיטין תכ [ק].
- 998 שם, מאה עוכלי בעוכלא. תג"א, תרפ"ט, עמ' 106 קצה [ק].
- 999 ק ע"ב ואילך, המוכר מקום לחברו. מספרות הגאונים, 135 ואילך. נרשם בראש קונטרס גם בקרית ספר, יח (תש"א-תש"ב), עמ' 280.
- 1000 קכא ע"ב, שבעה שכפלו את העולם כולו. תג"ה, רפה. נרשמה במספרות הגאונים, 225 סי' יג [ק].
- 1001 קכד ע"א, דיקלא ואלום ארעא ואסיק שירטון. תג"ה, רא. נרשמה בגאוניקה, עמ' 61. וראה עניינות, עמ' 210 הע' וע"ע בספר המאור לב"מ יד ע"ב (דף ז ע"א בדפי ועי"ג מלחמות וכתוב שם למקום).
- 1002 קלו ע"א, מכר האב מכורין עד שימות. אוצה"ג, ב"מ עו (וע"ע ריטב"א כאן ובשטמ"ק, קלו ע"ב) [ק].
- 1003 קנז ע"ב, מהדורה קמא... בתרא דרב אשי. רשב"ם, ד"ה מהדורה; או"ז, רז; נימוקי יוסף.
- 1004 קנח ע"א-ע"ב, נפל הבית עליו ועל אשתו. תג"ה, עט. ממנה ברי"ף, תחקכו, וממנו לראשוני ספרד ביבמות לח ע"א [ק].

סנהדרין

- 1005 יא ע"א, לא מפני גדיים. אוצה"ג, רג [ק].
- 1006 יב ע"א, מפני הטומאה. פי' ר' עובדיה להל' קידוש החודש ד:ו.
- 1007 יב ע"ב ואילך, אין מעברין את השנה אלא א"כ היתה תקופה חסירה וכו'. אוצה"ג, רלג (תג"ק, עט [ב]. ראה עניינות, עמ' 117-119) [ק].

- 1008 יד ע"א, לא כחל ולא שרק ולא פירכס ויעלת חן. אוצה"ג, רמט; שם, כתובות קסד [ק].
- 1009 יח ע"ב, כא ע"ב, איפסניא. אוצה"ג, רצח [ק].
- 1010 כא ע"ב, בתחלה ניתנה תורה וכו'. אוצה"ג, שלח—לט [ק]. (השווה מספרות הגאונים, עמ' 226 סי' לט והע' 85, וראה אוצה"ג, מגילה, חלק הפי', רעו).
- 1011 כב ע"א, חד סרי ולא גנב נפשיה. אוצה"ג, שמח—מט [ק].
- 1012 כה ע"א—ע"ב, מפריחי יונים, אדא, פיגמן, שור הבר. אוצה"ג, תכט—תל [ק].
- 1013 כו ע"א, אגוסטיאן. אוצה"ג, תמה—תמו [ק].
- 1014 שם וכו' ע"א, קא אזלי לעבר שנה בעסיה; כי הא דבר חמא. תג"ה, שס. אוצה"ג, תמג; תפו [ק].
- 1015 כז רע"ב, קתא דבורטיא. אוצה"ג, תצד—צה [ק].
- 1016 כח ע"ב, גיסו לכדו. אוצה"ג, תקמ.
- 1017 לב ע"ב, קול ריחיים... אור הנר. אוצה"ג, תרפד [ק].
- 1018 לח ע"ב, עגבותיו מאגמא דאקרא... שלוש מאות ממשלות שועלים. תג"ה, שסב. אוצה"ג, תשמו, תשנח ושם, סוכה סח (עמ' 31). וראה במרכזים, עמ' 128 הע' לש' 25 [ק].
- 1019 לט ע"א, ארבלא. גנזי שכטר, עמ' 425 סי' מח [ק].
- 1020 מא ע"א, מד ע"א, ארירן; סרבאלא צריפא. תג"ה, שסג. אוצה"ג, תשעא; תשן [ק].
- 1021 מו ע"ב, ארזוג(!). אוצה"ג, תתיח (וראה שם, תתיט—תתכ).
- 1022 נה ע"א, קבסתן. נרשמה במספרות הגאונים, עמ' 226 סי' מט. מהרישום שבמקבילות (מרמורשטיין, עמ' מג סי' נ, ומגנזי שכטר, עמ' 426 סי' נ), 'קבסתן כאדם' (והמילה שלאחריה מטושטשת), ברור שהכוונה לתשובה שבערוך ערך קבסתן, 'כאדם שמראה וכו' = אוצה"ג, תתסח.
- 1023 סד ע"ב, כמשוורתא דפוריא. אוצה"ג, תתקט. נרשמה בגאונים, עמ' 57 סי' ב [ק].
- 1024 סה ע"ב, הואיל וישנן באיה(!). אוצה"ג, תתקיד—תתקטז; תוס' רא"ש על אתר (עמ' קצה).
- 1025 שם וסח ע"א, בין הפרקים, המעלה בזכורו, הנשאל בגלגלת; הלכות בנטיעת קישואין. אוצה"ג, תתקז; תתקלט—תתקמא.
- 1026 סט ע"ב, אמר זעירי הכל מודים בבן ט' שנים. אוצה"ג, תתקנח—תתקנט. תתקנח מח"א של תשובת רה"ג בתג"א, תרפ"ז, סד (ח"ב הוא לסוטה לו ע"ב, לעיל). תתקנט נרשמה גם במספרות הגאונים, עמ' 226 סי' נג [ק].
- 1027 עד ע"ב, קואקי דימונקי. אוצה"ג, תתקפט—תתק"ץ [ק].
- 1028 עה ע"א—עו ע"א, בגמרא דואלו הן הנשרפין. אוצה"ג, תתקצו [ק].
- 1029 פז ע"ב, קיהה(!). אוצה"ג, א' סד. השווה מספרות הגאונים, עמ' 226 סי' סה [ק].

- 1030 פט ע"א, סגנון. אוצה"ג, א' פג. מספרות הגאונים, עמ' 226 סי' סו [ק].
- 1031 צ ע"א, הדיוטות. עלי ספר, ח (תש"ס), עמ' 15 סי' [ו] [ק].
- 1032 צד ע"ב, דשנא ופרדשנא. אוצה"ג, א' כג—קכה (וראה א' קכב) [ק].
- 1033 צה ע"א, גיל מהרג (!) אוצה"ג, א' קכו—קכז [ק].
- 1034 צו ע"ב, שואר בר שיוור (!). אוצה"ג, א' קלז—קלח [ק].
- 1035 שם, פרט פירטאתא (!). אוצה"ג, א' קלט; א' קמא [ק] (וראה א' קמ).
- 1036 צז ע"א, ששת אלפים שתה הוה העולם. אוצה"ג, א' קמט.
- 1037 צז ע"ב, בני עלייה... ראה לסוכה מה ע"ב.
- 1038 צח ע"ב, טולא דכסותא דחאמריה. אוצה"ג, שם א' קסט—קע [ק].
- 1039 ק ע"ב, דברי מוסר בן סירא וכיוצא בו. תג"ה, שח[א'] (ח"ג)—שט (ועי' בהערות) = אוצה"ג, א' קפג—קפו [ק], וראה בסימנים הבאים.
- 1040 קב ע"ב, סאבי דבהתאתא. בתוך תג"ה, שח [א']. אוצה"ג, א' קצט [ק].
- 1041 קו ע"א, מסוגני ושלטי הואי איואן לגברי נוגדי. בתוך תג"ה, שח [א']. אוצה"ג, א' רז (וראה א' רו; א' רח) [ק].
- 1042 קח ע"א, תולשאמי (!). אוצה"ג, א' רכד—רכה [ק].
- 1043 קח כ"ב, עששיות. תג"ה, שו (ח"ב). אוצה"ג, א' רכו—רכח, יומא לג [ק], ראה בסימן הבא.
- 1044 שם, ורשאנא (!). תג"ה, שו (ח"א). אוצה"ג, א' רלו; א' רמ (ועי' א' רלט) [ק] וראה בסימן הקודם.

מכות

- 1045 ג ע"א—ט ע"ב, מקומות שונים. תשובות גאונים קדמונים, צו—ק. כנראה תשובה פרשנית אחת מרה"ג למקומות שונים במסכת מכות. עי' י"נ אפשטיין, *JLG*, ט, עמ' 227, וע"ע אוצה"ג, סנהדרין קפא ובהערות.
- 1046 יג ע"א, דנין לעיני מלעינים. מוריה, ז, חוב"ח—י (כסלו תשל"ח), עמ' ד [ק].
- 1047 כ ע"ב, אחד המקיף ואחד הניקף. שם [ק].

שבועות

- 1048 ו ע"ב, חראשית (!) אכיל ליה, ועוד. קהלת שלמה, עמ' טז; ערוך, ערך חרש. נדפסו במקביל ברב שרירא גאון — מתקופת הגאונים, עמ' 35. נרשמה בגאוניקה, עמ' 57 סי' ה. וראה עניינות, עמ' 214 הע' 7.
- 1049 יב ע"ב, קרבנות צבור סכין מושכתן. קהלת שלמה, עמ' יז. ראה ערוך, ערך משך. גאוניקה ומתקופת הגאונים, שם ושם, סימן ו.
- 1050 כ ע"ב, ביום שמת (!) בו פלוני. רמב"ן וסיעתו (רשב"א, ר"ן לרי"ף) על אתר.
- 1051 מב ע"א, אין נשבעין על טענת חרש. תג"ק, צ. נרשמה בעניינות, עמ' 213 סי' ו [ק].

1052 מג ע"א—מד ע"ב, המלוה את חבירו על המשכון ואילך. מזרח ומערב, רלד. רשומה בעניינות, עמ' 212 סי' ד [ק].

1053 מה ע"ב, לא שנו אלא ששכרו בעדים. השלמה, שבועות ז:א; רמב"ן וסיעתו על אתר; מאירי.

עבודה זרה

1054 ז ע"ב, איכא ביניהו הן בלא אידן. מסכת עבודה זרה מהד' ר"ש אברמסון עמ' 144 לדף ז ע"א שורה ו. ראה רב נסים גאון, מבוא, עמ' לד.

[לדף ט ע"א, ששת אלפים שטה הוה עולם, ראה סנהדרין צז ע"א. לשתי תשובות נוספות לסוגיה זו — תג"ה, מה, והנוכר בה, ולדף יא ע"ב (תג"ה, מז), ראה במסופקות (תג"ה, מד—מז)]

1055 יד ע"א, יונה, ר' יונה. מסכת ע"ז, מהד' אברמסון, בגליון לדף יב ע"א (מועתק שם דף עז ע"א ועמ' 248).

1056 שם, תניא א"ר יהודה. שם, בגליון דף יב ע"ב (מועתק שם עמ' 154 וראה במבוא עמ' 26).

[לפרק שני ראה מה שכתבנו לעיל לדף יא ע"ב].

1057 לט ע"ב, דבש, השואלים לר"ן. שו"ת הר"ן, סי' ה.

הוריות

1058 ט ע"ב, כהן משוח שעבר ממשיחתו ונשיא שעבר מגדולתו. עלי ספר, ח (תש"ם), עמ' 15 [ז] [ק].

1059 יג ע"ב, נהי דאהני לך קמרא דאבוך. גאוניקה, עמ' 57ט, וערוך, ערך קמר (3) והמצוין שם (= אוצה"ג, שבת, חלק הפי', קי).

עדויות

1060 ב:ט, האב זוכה לבן. תג"ה, שמח ק; ליקוטים ממגילת סתרים בתוך אגרת רב שרירא גאון, הוצ' גאלדבערג, עמ' 64; הצופה לחכמת ישראל, ה (תרפ"א), עמ' 300, הוצאה מיוחדת לזכר יהודה אריה בלוי עמ' 23.

1061 ח:ד, איל קמציא ומשקה בית מיטבחיא. מוריה, יא, חוב' ז—ח (קכז—קכח) (תמוז תשמ"ב), עמ' ג.

מנחות

1062 לו ע"א, איפסיקא חדא קרנא דחוטא. גאוניקה, עמ' 254; האשכול, ח"א, עמ' 215.

1063 מ ע"א—ע"ב, כל מקום שאתה מוצא... גזירה משום טעימה... סמכינן אדיסקי. האשכול, עמ' 213.

1064 פה ע"א, אמרי ליה יוחני וממרי. נרשמה בגאוניקה, עמ' 58 סי' י. ערוך, ערך

יוחני (ממרא). נדפסה ברב שרירא גאון — מתקופת הגאונים, עמ' 38 סי' י [ק].

חולין

- 1065 יד ע"א, שאני עתיד להפריש. רמב"ן ד"ה ושמעתי (מובא ברשב"א בשמו).
 1066 יז ע"א, אברי בשר נחירה שהכניסו ישראל עמהן לארץ מהו. כפתור ופרח, פ' יא (מהדורת עדלמאן מד ע"א, לונץ עמ' רסח).
 1067 מז ע"ב, אי אית בה שורייקי חיורי טרפה. רי"ף חולין עם פי' בשפה הערבית לא' מחכמי יהדות תימן, עמ' טז.
 1068 מח ע"א, ריאה הסמוכה לדופן וכו'. תג"ה, שלא [ק]. מחשבה זו מובאות בעיטור, ח"ג, לט ע"ג, וברמב"ן לחולין מז ע"ב ד"ה ואונא (ומשם לר"ן על הרי"ף ד"ה הני) ומח ע"א ד"ה ריאה, ברשב"א, מז ע"ב ד"ה הני ומח ע"א ד"ה ולענין, בתורת הבית, ב:ג (לה ע"א ולו ע"ב), ברא"ש ג:יד ובטור וב"י יו"ד לט (וראה עוד בחשובות ליו"ד הל' טריפה).
 1069 מח ע"ב, העלתה צמחים וכו'. הלכות שחיטה לר"ש ש' גמ' (כ"י אוקספורד 793) דף 157 ע"פ שטיינשניידר, יידישע צייטשריפט 2, עמ' 305; ערוך, ערך טנר.
 1070 נד ע"א, ניטלו הכליות. ראב"ן, חולין רנו.
 1071 סד ע"ב, גיעולי ביצים... ביצים מזורות. הל' שחיטה לר"ש ש' גמ' הנ"ל, 338–339 (יידישע צייטשריפט 1, עמ' 312); הלכות פסוקות, נט; תשובה זו היא שנרשמה, כפי הנראה, במספרות הגאונים, עמ' 229 סי' טו. וראה האשכול, ח"ג, עמ' 66.
 1072 צ ע"ב, גוזמא, לשון הבאי. ערוך, ערך גוזמא; פי' ס' יצירה לר"י אלברצלוני, עמ' 28; תורתן של ראשונים, ח"ב, עמ' 44 סי' יא.
 1073 קלז ע"א, אין הכרעה שלישית מכרעת. תחילת שאלה בתג"א, תש"ב, סי' פח (עמ' 93–94). ממנה, כנראה, לקח הר"ח לפסחים כא ע"א (אוצה"ג, מ) את דברי רה"ג.

קדשים וטהרות

- 1074 ערכין ו:ג (כג ע"ב), מעצדין (קדומות). שרשים (ר' יונה), ערך עצד.
 1075 כריתות ו ע"ב, אחד עשר סממנין. תג"ה, סד [ק].
 1076 כלים א:ו, עשר קדושות. ערוך, ערך עשר; שו"ת רשב"ש, תפז.

פירושי מלים שאינם נוגעים למקום אחד בלבד

- 1077 אב-אם, זה בנה אב, יש אם למקרא ולמסורת. תשובות בכת"י ארחות חיים.⁴³
1078 גט. תשובות חכמי פרובינציה, אבה"ע מז (עמ' 142). מובאת באוצה"ג, גיטין, חלק הפי', ב (כמצוין שם בהע' 1), ובתוספות הרא"ש, תחילת גיטין. הובאה בצורה מוטעית בטור אבה"ע קה וכו' תתשכ"ז, ח"ב, ענין פ.⁴⁴
1079 ההוא סבא. אוצה"ג, ברכות כ (תג"ה, כג [ק]).
1080 מלקט, רהטני, מספריים, זוג, גנוסטר. אוצה"ג, משקין מה. כ"י T-S G2⁵, המתואר ע"י ש' אסף בתג"א, תש"ב, עמ' 98.
1081 נטילת ידים. אוצה"ג, סוטה ח; שם, ברכות רסג; ארחות חיים, נט"י א: א.⁴⁵
1082 שיננא. אוצה"ג, ב"ק מה; שם, כתובות קלז; שם, ברכות רלז.

מקורות רבניים מחוץ לתלמוד

- 1083 ספרא, שמיני, ראש פרשה ז' (א. נג ע"ג), כלי חרש, אין לי אלא כלי חרש. תג"ה, שכח [ק].
1084 ספרא, קדושים, פרק ד: יב (פט ע"א), זה ספר תולדות האדם גדול ממנו. דורש רשומות כ"י; אהל דוד, ח"ב, עמ' 661. וראה סיני, נח (תשכ"ו), עמ' כה ואילך.
1085 ויקרא רבה פ' יט סוף ב = מדרש שמואל פ"ה: ד, אם אתה עושה כף בית ובית כף

- 43 הפנה אותי לזה ד"ר מנחם בן-ששון, ותדתי לו. הרי, למשל, לשון כ"י קימברידג' (8) 514 דף 82א (ותדתי להנהלת ספריית קימברידג' על הרשות שניתנה לי לפרסם מאוסף הספריה): 'נשאל הרב האיי גאון ז"ל — זה שאו' לזה בנה אב ובמקום אחר אומ' יש אם למקרא או יש אם למסורת. והשיב ר"ל זה בנה אב שמלמדין ממנו במקום אחר כלום' מזה תלמוד לכל מקום אחר שתמצא כמו זה שתדרוש כמו שדורשין בה על כן הוצאו בלשון אב אבל יש אם למסורת אין למדין אלא לעצמו כלום' לדרוש לעצמו נכתב בזה ואין למדי' ממנו למקום אחר על כן הוצאו בלשון אם ולא בלשון אב' (והשווה אוצה"ג, סנהדרין מט והמצ"ש).
44 בגלל סדר הדברים בהלכות הרא"ש, הבינו כאילו רה"ג עוסק בשירטוט. בתוספות הרא"ש אין עניין שרטוט נזכר כלל.
45 המובא בראב"ן, חולין רעא, הוא כנראה מפירושו של רה"ג, המבוסס — כפי שרגיל אצלו — על תשובת אביו רב שריא, אוצה"ג, ברכות רסד.

אתה מחריב את העולם. גנזי קדם, ה, עמ' 95. ראה רב נסים גאון, עמ' 233 הע' 8.

1086 פירושי אדוננו מר רב סעדיה גאון (= פירושי עשר שירות. ראה רב נסים גאון, עמ' 274 הע' 200), תג"ה, סו [ק].

1087 סידור רב סעדיה גאון, עמ' שסח, כ"א פסוקים שלא מתרגמין. תג"ה, רח = אוצה"ג, מגילה קס (האשכול, המצוין שם, ח"א, עמ' 172 ועיי"ש בהערות), ושם עמ' 82-83; כ"י אלמנצי, עט [ק] (קונטרסים מס' 15, עיי"ש).

1088 אגרת רב שרירא גאון (מהד' לויך, עמ' 76), רבי היה... אומר... אנא מבנימין. תג"ה, שמט = אוצה"ג, כתובות תע [ק].

עניינים שונים (לפי אלפבית)

- 1089 אין הלכה כתלמיד במקום הרב. אוצה"ג, נדרים עה (ראה רה"ג ודרכו בהלכה, עמ' 67–69).
- 1090 ברכות המצווה על אלו מברכים. הל' שחיטה לר"ש ש'ן' גמע, 200 (יידישע צייטשריפט, 2, עמ' 305); הלכות שחיטה לר' סעדיה ש'ן' דאוד (כ"י ששון 827), עמ' 260, ראה אהל דוד, ח"א, 543.
- 1091 דברים שנאמרו בתלמוד ואין פירוש והלכה יוצא מהם, ודברים שלא היו. האשכול (אויערבאך), ח"ב, עמ' 49.
- 1092 הגדה ומדרש. האשכול, ח"א, עמ' 158; אוצה"ג, חגיגה, חלק הפי', סט ועמ' 65.
- 1093 הלכות רב יהודאי. יוחסין השלם, 205–206א; או"ז, ח"ב, פט (177) ע"ב.
- 1094 חרם סתם. עלי ספר, ח (תש"ס), עמ' 15–18 [ח].
- 1095 חשבון. אוצה"ג, ר"ה ז (עמ' 16 ועי' לקמן 1105).
- 1096 ירושלמי. האשכול, ח"א, עמ' 158–159; אוצה"ג, סנהדרין שעו.
- 1097 ישועה. טעם זקנים, עמ' 59; כוכב יצחק, 5, עמ' 73; ערוגת הבושם, ח"א, עמ' 256 ואילך, 265, 268; אוצה"ג, סוכה קצד.
- 1098 כללי המשנה. אוצה"ג, יבמות ריו [ק].
- 1099 לימוד חכמת הפילוסופיה. אוצה"ג, חגיגה עמ' 65.
- 1100 מטבעות. תג"ה, עג; הל' בכורות לרמב"ן, פ"ח סו"ס עט. וע"ע משפטי שבועות, שער א.
- 1101 מולד ועיבור. י' מאן, ס' היובל להיברו יוניון קולג', סינסינטי 1925, עמ' 241–248 (= אוצה"ג, ר"ה ט) ובמבוא, שם, עמ' 237 ואילך; במרכזים, עמ' 29 ועמ' 43 הע' 2.
- 1102 ניקוד. אוצה"ג, נדרים קיא.
- [1102א העגל. כ"י T-S Arabic 22.88 Fol. 6a].⁴⁶
- 1103 עולם הבא. ר"א אבן עזרא לדברים לב:לט.
- 1104 עופות, מלאכים, שדים ורוחות. אוצה"ג, גיטין, חלק הפי', קטז.
- 1105 קביעת מועדים. אוצה"ג, ר"ה מז (מגנזי קדם ד, עמ' 35–36). עיין מרמורשטיין, עמ' לה. ועי' עוד לעיל 1095, 1101, ובפי' לר"ה כ ע"ב וכא ע"א, וביצה ד ע"ב. לפני תשובה זו ולפני פניה בכתב היד (= לעיל לר"ה כא ע"א [מס' 861]) כתוב 'ולה איצ'א'

- (“ולו גם כן”), כלומר, לרה"ג, שממנו התשובה הראשונה שבכה"י שם; ראה תג"א, תרפ"ט, עמ' 214, גנזי קדם, שם, עמ' 33, במרכזים, עמ' 122 והע' 70, ורב האי גאון ודרכו בהלכה, עמ' 258.
- 1106 רב, רבי, מר ורבן. ערוך, ערך אביי; אוצה"ג, סנהדרין רמא; חיבור יפה מן הישועה, עמ' מו; תוס' הרא"ש, סוף מס' הוריות; מסכת עבודה זרה, מהדורת ש' אברמסון, סה"ע"א (וראה ההערות בעמ' 244); עיי"ג גנזי קדם, ה, עמ' 75 הע' ג.
- 1107 רבה ורבא. מסכת עבודה זרה (לעיל מס' 1106), עמ' 128 ועמ' קיז.
- 1108 שכר מעשים טובים והעברת זכויות. אוצה"ג, חגיגה כג (עמ' 28) וסנהדרין שצה. רשומה בתג"א, תש"ב, עמ' 184 נז (ועיי"ש הע' 5).
- 1109-1110 שם המפורש. אוצה"ג, חגיגה כא. שתי שאלות נוספות הוזכרו שם. אחת, שאלה קודמת לאותו חוג שואלים (חוגו של ר' יוסף ב"ר ברכיה), ואחת ל'צדיק הזקן רבינו' (ר' יעקב ב"ר נסים).⁴⁷
- 1111 תיקון דרבנן לקולא. אוצה"ג, משקין לה (ור' רה"ג ודרכו בהלכה, עמ' 81-82).
- 1112 תפילה במקדש ראשון. אוצה"ג, ברכות רג [ק']

47 השואלים מביאים מדברי התשובות לשתי שאלות נוספות שנשאלו לגאון בעניין זה. בעמ' 16: 'שאלנו מאדוננו על אדות השם... והשיב כי כל אלה וכיוצא בהם...'. הגאון חזר על מה שהשיב באותה תשובה בראש תשובה זאת (עמ' 18): 'והשבנו: כי אלו וכיוצא בהם...'. ועוד מוזכרים השואלים תשובה נוספת שרה"ג כנראה הזכיר להם בתשובתו הקודמת (עמ' 17): 'ולענין השם שאמר אדונינו שפירש אותו לצדיק הזקן רבינו נ"ע ואמר כי מי שידעו...'. בסוף השאלה (עמ' 18) מוזכרים השואלים עוד, 'ולענין הכישוף שאמר אדוננו אינו אלא בהקטרות...'. אך אפשר שזה לקוח מאחת משתי השאלות הנזכרות כבר (כדברי המהדיר בהע' ב). תשובתנו נרמזה בתג"א, תש"ב, עמ' 181 סי' יט-כח (וראה הערות המהדיר). אפשר שדברי ראב"ע (לשמות כח: ו) ומה שענה הרמב"ן (שם פסוק ל) מכוונים לאחת מתשובות אלו.

ייחוסן של תשובות שונות

א. 'גאון' סתם ברי"ף, בר"ח וברמב"ן
הנחנו לאורך המחקר כי 'גאון' סתם המוזכר בראשונים הנ"ל הוא רה"ג.⁴⁸ והרי הנימוקים לכך.

הרי"ף. כבר קבע בעל קורא הדורות (ה ע"א) כי, כאשר מזכיר הרי"ף 'הגאון' או 'וכ"כ הגאון', כוונתו לרה"ג. הוכחתו היא מהגהות מיימוניות להל' ברכות פ"ה אות ו: 'וכן פר"י אלפס בשם הגאון (לפנינו ברי"ף — ברכות קעז — "והכין חזינא לגאון") דהוא רב האי".⁴⁹ בעקבותיו הלכו בעל יד מלאכי (כללי הרי"ף סעיף יד),⁵⁰ ר' אברהם אליגרי (לב ש"ח, מט ע"א—ע"ב),⁵¹ והחיד"א (שם הגדולים, מערכת גדולים, אות ג קונטרס אחרון — 'גאון'). וכך חזר וקבע ב"מ לוי' (גנוזי קדם, ב, עמ' 30); 'וסתם "גאון" באלפסי הלא הנו רב האי גאון' (ואף י"נ אפשטיין, שהביא את הדברים בביקורתו [דביר, ב, 330], לא חלק על קביעה זו).

אכן, במקומות רבים שבהם מזכיר הרי"ף 'גאון' סתם, אפשר להוכיח שהכוונה לרה"ג, עי', למשל, ברי"ף, ב"ב סי' תשפז: 'חזינא לגאון' שהוא ממקח וממכר, שער לה (ונשאו ונתנו בו הראשונים); מכות סי' אלף סב: 'וחזינא לגאון' הלקוח ממזרח ומערב, ג (ועי' בהמשך פרק זה); וסנהדרין סי' אלף ובס' המאור שם. וע"ע, למשל, אוצה"ג, ברכות קמד והע' ט; שם, חלק הפי', קלה ועמ' 47 הע' א; שם, רכו והע' טז; גיטין טו הלקוח משם יח; נדרים פה והערה ו; סוטה קיב והע' ה (ועיי"ג תענית לו והע' ז).
הר"ח. כתב ב"מ לוי' (גנוזי קדם, ה, עמ' 95), 'רב האי גאון... הוא "הגאון" סתם בר"ח'

48 ברור שאין כוונתנו לאותם מקרים שראשונים אלה שאבו ממקורות אחרים, לא ישירים. במקרים אלה יש להתחשב בשימושו של המחבר המקורי, שדבריו הועתקו לפעמים כמות שהם או בשינויים קלים בלבד. למשל, בחידושי הרמב"ן לחולין צח ע"א, אם הוא שאב את דבריו מן הערוך, ערך דקל א', אזי אין הוכחה שהגאון הוא רה"ג. נוסף על מקרים כאלה, רק במקומות בחדשים, יוצאים מן הכלל, 'גאון' סתם בראשונים אלה אינו מכון לרה"ג, ובהם לא השתמשנו בכלל.

49 הרבה ראשונים הביאו פסק זה בשם רה"ג. עי' אוצה"ג, ברכות, חלק הפי', רכה, רכו—כח, והמצוין שם.

50 הרב במבוגר, בהערותיו לפקודת הלוי לתענית, עמ' ח (מדפי הספר), מביא ראייה ליד מלאכי בכך שהרא"ה מביא בשם 'שדר רב האי גאון', מה שהרי"ף מביא מ'גאון' סתם (= אוצה"ג שם לו).

51 דווקא הדוגמה שהוא הביא — מן הרי"ף לסנהדרין כד, סי' תתקפט — מהווה אחד המקומות היוצאים מן הכלל, שבו אין 'גאון' סתם ברי"ף — רה"ג. שהרי יש לנו עדות מפורשת מר"י אלמנדי (למקום) כי הגאון הוא רב צמח, ואילו רב האי הוא דווקא אחד מן הרבואתא אחרוני החולקים (אפשר שרב האי הנו בין הרבואתא ברי"ף אף במקום אחר בסנהדרין, והוא בסימן תתקצד — עי' אוצה"ג, תסג).

(ועי' אפשטיין הנ"ל). וראה דברי ש' אברמסון: 'וחלק מהתשובה הובאה ברכנו חננאל לכ"מ דף נ, ע"ב בשם "גאון" (והוא רב האי) (במרכזים, עמ' 54); וכתב עוד: 'פר"ח זצ"ל כתב רבינו הגאון זצ"ל (כלומר רב האי גאון) (בהביאו את דברי האו"ז — לשוננו, לו [תשל"ב], עמ' 145). ועוד במקומות רבים בר"ח ברור ש'גאון' סתם הנו רה"ג.⁵² עי', למשל, באו"ז, ע"ז קמב: 'ובפר"ח זצ"ל כתב רבינו גאון זצ"ל שאמר, 'והוא רב האי המובא שם ערב שבת, ב [ד]. ועי' פי' ר"ח לב"מ מח סע"א: 'זה פירוש הגאון ז"ל', הלקוח ממקח וממכר, שער מא, ובדבריו המובאים אצל ר' זכריה אגמאתי, 28א: 'רבינו הגאון בס' שבועות'. וע"ע אוצה"ג, תענית קיב (הלקוח משם, קיא); שם, סח והערה ב; שם, יומא כט; שם, סוכה, חלק הפי', רלג. וע"ע שם, תענית לו (מחידושי הגאונים לתענית) והערה ז; הרי סימנים לו ולו הם למעשה המשך התשובה שבחידושי הגאונים לתענית, המובאת שם בסימן לד.⁵³

אפשר להקשות על דברינו ממה שהובא באוצה"ג לכתובות, חלק הפי', יז. בר"ח (כ"י) כתוב פי' גאון, ואילו תוס' הרא"ש מביא 'ור"ח פי' בשם רב אחא גאון. נראה שידע הרא"ש (ממסורת או ממקור אחר) שהכוונה כאן לרב אחא. אם כן, 'גאון' סתם בר"ח אינו תמיד רה"ג, וקשה לשיטתנו. אפשר שלפנינו מקרה יוצא מן הכלל. ואולי חל שיבוש באחד המקומות, ואצל ר"ח היה כתוב במפורש 'רב אחא',⁵⁴ או שבתוס' הרא"ש לא היה כתוב 'רב אחא'. ייתכן גם כי הרא"ש החליט על דעת עצמו שהכוונה היא לרב אחא, ואם כן, נוכל רק לומר שלתפיסתו אין רה"ג 'גאון' סתם אצל ר"ח. על כל פנים, אנו נשארים בקושיה אך לא בתיובתא.

52 הר"ח הביאו אף בשם 'רבותינו הגאונים', עי' רב נסים גאון, עמ' 6 הע' 9 (וע"ע אוצה"ג, פסחים כה והע' יא).

53 רבות התלבטנו בכוונת 'גאון' סתם בחידושי הגאונים לתענית הנ"ל. בקטעים מהחידושים שנדפסו באוצה"ג, תענית, מוזכר 'גאון' סתם 33 פעמים, ב-22 סימנים שונים (באוצה"ג: ה, ז, ט, יא, יב, יט, כו, כט, לד-לו, מג, סא, סב, סח, סט, ע, עא, עג, צה, קיב, קכו, קנב). ב-8 מהן הכוונה לרה"ג, ב-4 סימנים שונים (כט [ע"פ כותרת במקבילה], לד-לו, סח [שניהם ע"פ מובאות בראשונים], קיב [הלקוח מקיא]). במקום אחד (סי' צה) הכוונה היא לרש"ג ורה"ג (ע"פ הקונטרס), ובאחד (סימן סט) לרש"ג ו/או רה"ג (ע"פ רשימה — עי' ס' היובל לוולפסון, עמ' כ, סי' כג והע' 12).

לעומת זאת, לא מצאנו אף 'גאון' סתם שהצלחנו לזהותו כגאון אחר זולתי רה"ג ו/או רש"ג. אף לא הצלחנו לגלות בגוף החידושים חומר שמקורו בוודאי מגאון אחר זולתי רש"ג ורה"ג. אלא שבגוף החידושים כלל לא מוזכר שם של גאון, וע"כ מלאכת הזיהוי קשה היא.

היו חוקרים שאכן הניחו, כנראה, ש'גאון' סתם בחיבור זה הוא רה"ג. עי' למשל ש' אסף בתג"א, תרפ"ט, עמ' 126: 'וסתם גאון הוא רב האי' (בכת"י חידושי הגאונים לתענית), ב"מ לוין בהע' י לסי' כו הנ"ל: 'ו"גאון' זה הוא רב האי. למרות כל זאת אין אנו סבורים שהדבר הוכח כל צרכו (מספר התשובות שבהן הצלחנו לזהות 'גאון' סתם הוא קטן יחסית). העדפנו להניח את העניין בגדר 'אפשר' ולא התייחסנו אל המובא בשם 'גאון' סתם בחידושים הנ"ל כאל תשובת רה"ג.

התלבטנו אף בדבר 'גאון' סתם ברשב"א (ובעיקר בחידושי לש"ס; אע"פ שפעמים רבות הכוונה לרה"ג — וכדרכו של הרמב"ן, ראה להלן — הרי שלפעמים אין הדבר כן). משום כך גם באשר לרשב"א לא התייחסנו אל המובא בשם 'גאון' סתם כאל תשובת רה"ג.

54 וראה דברינו על 'שיבושים שר' אחאי הפך לרב האי' להלן, בפרק 'תשובות מיוחדות לרה"ג ואינן לו'.

הרמב"ן. מדברי הרמב"ן עצמו בכמה מקומות מתברר ש'גאון' סתם אצלו הוא רה"ג. למשל, אוצה"ג, ב"ק שכ: 'רבינו הגאון הוא רבינו האי ז"ל היה אומר'. התואר 'הגאון' אביהם של ישראל, נמצא בכמה מקומות בכתביו.⁵⁵ ועוד: 'רבינו הגאון בס' המקח' מוזכר בחידושים לגיטין נב ע"ב (סוד"ה אפטרופוס), ב"ב לו (ד"ה הא דאמרינן), שם סג (ד"ה אמאי), שם צג ע"ב (ד"ה הא דתנן), ובאוצה"ג, נדרים קכא.

ועי' בחידושו, ב"מ קיב ע"א: 'בתשובה לרבנו הגאון' והיא לרה"ג (אוצה"ג, גיטין מו); ב"ב ה ע"א (ד"ה הקובע): 'הגאון ז"ל בתשובה' והיא אצל ר' זכריה אגמאתי 171א, ע"ש רב האי; ב"ב קג ע"ב, אשר עליו כתב ש' אברמסון (תרביץ, יט [תש"ח], עמ' 195): 'הביאו... (הרמב"ן ועוד) גירסת רבנו הגאון (רב האי במקח וממכר)'. וראה במלחמות ה', ב"מ פ"ד (כו ע"א בדפוסים), שהרמב"ן מזכיר 'גאון', 'הגאון' פעמים מספר בדיונו בדברי רה"ג, המובאים על שמו — במפורש — ברי"ף ובס' המאור (שם); עליהם מוסכים דברי הרמב"ן. ובמלחמות ה', קידושין פ"ב (כא ע"ב בדפוסים), 'רבינו הגאון', זהה לרה"ג בס' המאור שם. ועי' באוצה"ג, ברכות, חלק הפי', קסז ועמ' 54 הע' ז (ועי' שם סנהדרין חסג והערה 3).

וע"ע: אוצה"ג, כתובות רז: 'וזה הפי' לרבי' האיי גאון ז"ל... זה נוסח דברי גאון ז"ל; לקוטות לסנהדרין (כו ע"ג בדפוסים): 'בתשובותיו של רבינו האי גאון ז"ל... סיוע קצת לדברי הגאון'; בחידושו לב"ב סג (ד"ה האומר): 'ראיתי לרבינו האי גאון ז"ל... דברי הגאון ז"ל; ובמלחמות ה', ב"מ פ"א (ז ע"א בדפוסים): 'כתב רבינו האי... דברי הגאון'. עד כאן באשר לחידושו וספר מלחמות ה'. בחיבוריו האחרים, מאידך גיסא, אין הכוונה ב'גאון' סתם לרה"ג דווקא; עי', למשל, תורת האדם כח סע"ד: 'לגאון והספד נהגים'; ושם נ ע"ב: 'והכי אמר גאון מנהגנו להרחיק'. שתי המובאות הן מתשובת רב נטרנאי (שערי שמה, ח"ב, עמ' מד).

המונח 'גאונים' מתכוון אף הוא לפעמים לרה"ג או לרש"ג ורה"ג. עי' למשל אוצה"ג, שבת רפב (עמ' 191 והע' ג) ושפח (והע' ה); שם, חלק הפי', צ ומח; ושם, פסחים כה והע' יב (וע"ע שם, שבת, חלק הפי', צג). אך אין הכוונה תמיד אליהם. למשל, בחידושו לקידושין סה ע"א: 'הסכימו הגאונים', אין זו דעתם של רש"ג ורה"ג באוצה"ג קידושין שנו.

ב. קונטרסים

במאמרי 'לצורתם המקורית של חמשה קונטרסי תשובות (דרג)', עלי ספר, ב (תשל"ו), עמ' 5–6, תיארתי תיאור מפורט את דרך משלוח השאלות ותשובות של הגאונים בקונטרסים. הסברתי שהפרטים הידועים אודות הקונטרס או אודות אחת התשובות שבו (כגון שם המשיב, שם השואל ומקומו, תאריך) נכונים, ממילא, לגבי כל שאר התשובות שהיו חלק מהקונטרס המקורי. כלומר, מספיק לקבוע שתשובה מסוימת שייכת לקונטרס מאת רב האי גאון כדי לקבוע את בעלותו של רב האי על אותה תשובה. כמורכב עמדנו על הרשימות (או המפתחות) שנעשו מקונטרסים כאלה. במאמר הנ"ל (עמ' 7–16) עסקתי בחמישה קונטרסים לרה"ג (או לרש"ג ולרה"ג). ואלו הם:

55 ראה דבריו של ש' אברמסון בכללי התלמוד בדברי הרמב"ן, עמ' 13–14.

1. קונטרס מרב שרירא ורב האי לרב בהלול וחבריו.⁵⁶ אליו משתייכים: תג"ה, טז-לו (להוציא כב, כה, כח); רי"ף, ב"מ תקכו (= ר' זכריה אגמאתי, 139א); מרמורשטיין, עמ' נג-נה (= גאוניקה, עמ' 208-209, ותג"א, תש"ב, עמ' 82-83).
2. קונטרס מרב האי לקאבס. אליו משתייכים: תג"ה, נט-סז; תג"א, תרפ"ט, עמ' 105-107; סיני, ע"ה (תשל"ד), עמ' יט; גאוניקה, עמ' 284-285; גנזי קדם, א, 1-4; שם, ה, עמ' 33 ואילך; שערי צדק, ד ב לא, ודו כט.
3. קונטרס מר' שרירא ור' האי לר' יעקב ב"ר נסים. אליו משתייכים: תג"ה, רל-רסד (להוציא רלב, רסג); גאוניקה, עמ' 62-63; רי"ף, שבועות אלף קנח (= ר' זכריה אגמאתי 128, רע"א); שערי צדק, ג ב טו.
4. קונטרס מרב האי לקאבס. אליו משתייכים: תג"ה, שטו-שכח; תג"א, תרפ"ט, 101-104; ר' זכריה אגמאתי, 304ב; גאוניקה, עמ' 56 (וראה אוצה"ג, יום טוב עמ' 39 הע' ו-ז).
5. קונטרס 'הדר עם הנכרי בחצר' מרב האיי לקירואן. אליו משתייכים: מרמורשטיין, עמ' מה-מו (= גנזי שכטר, עמ' 427-431); גנזי שכטר, עמ' 49-68; אוצה"ג, יו"ט ה; עניינות, עמ' 205-207.⁵⁷

והרי קונטרסים נוספים מרה"ג (או מרש"ג ורה"ג):

6. קונטרס מרב שרירא ורב האיי לקירואן. קטע ממנו, עם מבוא, פירסמתי בעלי ספר, (תש"ם), עמ' 5-19.
7. תג"ה, לז-מג (המסומנות שם א-ז). בכותרת שלפני סימן לז כתוב: 'שאלות אלו ששאלו אחינו תלמידי חכמ' שבמדינות תלמסאן מארץ מבוא השמש'. שם המשיב לא נרשם שם, אולם כבר הרכבי ציין (עמ' 347-349, עיי"ש) ששני הסימנים הראשונים נמצאים יחד גם בתורתן של ראשונים, ח"ב, עמ' 31 ואילך, ובמזרח ומערב, קלג והערה א'-קלו (וע"ע בגאוניקה, עמ' 287). שם הכותרת מליאה⁵⁸ (וכמוה אף השאלה הראשונה), ובמפורש מוזכר שהמשיב הוא רה"ג.⁵⁹
- סימן מג נמצא על שם רב האי גאון אצל ר' זכריה אגמאתי, 171א, ובארמית בעיטור, ח"א, כג ע"א, על שם רב האי. לגביה מציין ש' אברמסון (ס' היובל

56 ואגב קונטרס זה, הזכרנו עוד קונטרסים לתלמידי בית-מדרשו של ר' יעקב ב"ר נסים מקירואן (שם, עמ' 15).

57 לגבי קונטרס זה, וכל הקונטרסים לקירואן, עי' עכשיו מ' בן-ששון, חברה והנהגה בקהילות-ישראל באפריקה-הצפונית בימי הביניים, קירואן 800-1057, חיבור לשם קבלת תואר 'דוקטור לפילוסופיה', ירושלים, ניסן תשמ"ג.

58 מסתבר ששינוי ללשון יחיד ('שאלה זו') מכיוון שלא העתיקו את כל הקבוצה. במזרח ומערב המלה 'יצאור' לא שונתה.

59 לפי התאריכים שבסימן לח, יוצא שעד שגדלו הנערים ובאו לדין, רש"ג כבר לא היה בחיים.

לוולפסון, 'עמ' יד, הע' 23): 'תשובה' ג הרכבי סי' מג מתשובות רש"ג ורב האיי לתלמסאן (עיי' ראש סי' לו). הוזה אומר: אף סימן מג מאותו הקונטרס הוא; דהיינו, כל התשובות (לז-מג) מקבוצה אחת הן. נראה שאף גינצבורג הניח שכל התשובות האלו מקובץ אחד הן, ועל-כן ציין (גאוניקה, עמ' 135) שסימנים מא-ב (שנדפסו שם, עמ' 139-140, בסדר הפוך) יוחסו לרה"ג. זו ודאי גם הנחת אסף (קרית ספר, כט [תשי"ג-תשי"ד], עמ' 64), המייחס את סי' מב לרה"ג.

8. תג"א, תש"ב, עמ' 102-103; 60-62, סיני, ס' יובל, עמ' תיב-תיז + תג"א, תרפ"ט, עמ' 117-118 סי' יט, מוריה ז:א (עג), מרחשון תשל"ז, עמ' ג. תג"ק, עט (ב), ותג"ה, תלד-תלה, תלט.

הקונטרס הוא מרש"ג ורה"ג לקירואן, לר' יהודה בן ר' יוסף ריש כלא. אברמסון דן דיון מפורט בקונטרס בסיני, ס' יובל, עמ' תג ואילך ובסיני, נו (תשכ"ה), עמ' שטו-שיז (עיי"ש היטב).⁶⁰ הפתיחה לקונטרס (בצורה מקוצרת מאד) ושני הסימנים הראשונים שבו נמצאים אמנם בקבוצה שבתג"ה, תלד-תמב, ואחריה אף בא סיום לקונטרס, אולם 'ספק הוא אם זוהי חתימת הקונטרס שהתחיל בסימן תלד' (במרכזים, עמ' 79). אף-על-פי שאפשר שכל הקונטרס כולו נשלח לרב יהודה ראש כלה' (סיני, ס' יובל, עמ' תו), הרי אין לכך הוכחה מכרעת.

הקבוצה האחרת (תג"א, תש"ב, וסיני, ס' יובל), נראית מקורית ומתאימה לרשימה מכ"י אדלר ולקטע מכ"י קמברידג' שאברמסון דן בהם בסיני הנ"ל. ואלו מסקנותיו (שם, עמ' שיז): הקונטרס שבתג"ה אינו מקורי. רשימת כ"י אדלר מתאימה לקבוצה תג"א, תש"ב — סיני, ס' יובל. אפשר שכל הרשימה התאימה לקונטרס. ממילא תג"א, תרפ"ט, ותג"ק הנ"ל הן מהקונטרס. על-פי מסקנות אלו, יש לקבוע לגבי הקבוצה שבתג"ה: חוץ משני הסימנים הראשונים הנ"ל וסימנים תלד-ה, תלט, הנמצאים בכ"י קמברידג' הנ"ל, אפשר לייחס לרה"ג רק אותן התשובות מתוך הקבוצה שיש עדות עצמאית לבעלותן (עי' סיני, ס' יובל, עמ' תד ואילך).

9. רשימת גאוניקה, עמ' 60. הרשימה היא מסוג הרשימות מקונטרסים. אין היא המשך של הקונטרס מבצרה בעמ' 71 (ש' אברמסון, ס' היובל לוולפסון, עמ' יז הע' 1), אלא מקונטרס אחר. אנו מכירים שתי קבוצות נוספות מתוך השאלות האלו, אך הרשימה שלנו מלאה יותר משתייהן. סימנים ט-יא באים יחד, בסדר הזה, בתג"א, תש"ב, עמ' 44-146, ועמ' 104-105 (עי' המבואות לקטעים), והם מסומנים [ו]-ח (דהיינו, בנקודה המקבילה הכילה הקבוצה ההיא פחות סימנים מהרשימה שלנו). משם ראינו נוספת שהתשובות הן מקבוצה אחת, כי סימן י פותח 'שוב שאלה', וגם בראש סימן יא 'שוב שא[לה]'. תג"ה, קפא-קפב (!כצ"ל) לוקטו מסימנים ט, יג שברשימתנו. באשר לבעלות על התשובות: כפי שציין אסף (שם, עמ' 103), על סימן י עדות האשכול שהוא לרה"ג. בסימנים יג-יד נשאל המשיב על ספר שבועות שחיבר,

60 = עניינות, עמ' 117 ואילך, 177 ואילך. וע"ע י' ליפשיץ במוריה הנ"ל, והשווה שם, גליון ח-י, כסלו תשל"ח, עמ' ד-ה.

- והכוונה לס' משפטי שבועות לרה"ג (עי' ההערות בשערי צדק המצוין שם בגאניקה ובתג"ה הנ"ל). אם-כן, קרוב לוודאי שהרשימה כולה היא מקונטרס של רה"ג (ועי' בהערות בגאניקה ובמבואות אסף הנ"ל לזיהוי התשובות).
10. תג"ה, שמה-שנ. לפני סי' שמה באה כותרת: 'שאלות מר רב יעקב בר מר רב נסים ממדינת קירואן', ואחרי סי' שנ התאריך: 'שבט ש"ב'. בין סימן שמו לסימן שמו היתה תשובה אחרת, והיא נדפסה יחד אתן בגנזי קדם, ב, עמ' 18-19.⁶¹ והנה, אותה התשובה נדפסה שוב מכ"י אחר בתג"א, תרפ"ט, עמ' 127 (ועי' המבוא לקטע), עם כותרת: 'תשובה לרבנו שרירא גאון ובנו רבנו האי אב... למר יעקב בר נסים קירואני שנת ש"ב'. מכיוון שהסימנים האמצעיים שבקבוצה באו יחד במקום אחד, ועל הסימן האמצעי נמצאה כותרת (בכ"י אחר) המתאימה למה שכתוב לפני הסימן הראשון ואחרי האחרון (בתג"ה), הרי אפשר להניח שכל התשובות שבקבוצה זו הן אמנם מאותו הקונטרס. כך הניח אברמסון (רב נסים גאון, מבוא, עמ' יח, עיי"ש), וקבע כי 'קבוצת התשובות שבתשובות-הגאונים הרכבי, סי' שמה-שנ, [נשלחה] בשנת (אלף) שב (לשטרות) לר' יעקב ב"ר נסים.
11. תג"ה, סח-פא. 'ברור שכל הקונטרס הוא מתשובותיו של רב האי לרב יוסף' (אברמסון, במרכזים, עמ' 46). 'ברור שהקונטרס כולו הוא לרב האי' (שם, עמ' 55; ועי' שם הדין המפורט בקונטרס, עמ' 46-55).
12. מספרות הגאונים, עמ' 225-227 (והוא הקונטרס הרביעי אצל מרמורשטיין, עמ' לט ואילך = גנזי קדם, ב, עמ' 43-44, וגנזי שכטר, ב, עמ' 425-427). תג"ה, רפב-שט, הם מתוך הקבוצה הזאת ומקבילים לסימנים א, ד, יג, יו, יז, כא, כב, כד, כז, כח, ל, לג, מ, מא-ג, נז, ס-סט.⁶² הקבוצה היא 'לאבו יעקב אלאנדלסי גואב (תשובות) אדונינו שרירא ואב בנו ז"ל' (מספרות, עמ' 225); רק סימן שב וראש סימן שח (בתג"ה) אינם ברשימה. אין לדעת בבירור אם הן היו בקבוצה והושמטו ברשימות, או נוספו לקבוצה שבתג"ה. על כל פנים, לעת עתה אי אפשר לקבוע בוודאות שהן מקבוצה זו.
13. 'אלדרג אלתאסע' (הקונטרס התשיעי), ס' היובל לוולפסון, עמ' יח-כא (= עניינות, עמ' 211-215). הקונטרס הוא משל 'שרירא] גאון והאיי אב ז"ל' (ע"פ גנזי שכטר ומרמורשטיין המצוין שם בהע' א), ועי' עליו שם, עמ' יז-ח.
14. 'אדרג אלרבע' (הקונטרס הרביעי), גאניקה, עמ' 57-58. 'שאלות מרב משולם... לרבנו שרירא גאון והאיי אב ז"ל'; ב"מ לוין, מתקופת הגאונים, רב שרירא, יפו תרע"ו, עמ' 32 ואילך, הביא את התשובות הידועות.
15. 'אלדרג אלתאסע' (הקונטרס התשיעי), גאניקה, עמ' 69. התשובה הראשונה של הקונטרס נרשמה אף בתג"ה, רז, ונראה שסימן רח (שם) היא התשובה האחרונה שלו.

61 עי' דברי לוין במבוא לקטע בעניין הרישום. ואולי אפשר ללמוד מהמשך הרישום כי בין סי' שמו(ד) לסי' שמש(ט) היו חשיבות נוספות.

62 סימן סט (במספרות) כולל כנראה כל מה שפירשו בסוגיית בן סירא, מאמצע סימן שח(א) (בתג"ה) עד סוף סימן שט.

- הקונטרס הוא משל 'רבנו האי גאון' ל'רב יהודה ריש סידרא בריה דמר רב יוסף'; כל תשובותיו הן בערבית. ע"י במרכזים, עמ' 80–81.
16. 'אלדרג אלתאני עשר' (הקונטרס השנים-עשר), גאוניקה, עמ' 71 (תג"ה רכא-רכב). 'שאלות לרבנו האי... מן אלכצרה', בעניינים שונים במסכת ב"ב. ועי' י"נ אפשטיין, במבוא לפי' רה"ג לטהרות, עמ' 25.
17. גאוניקה, עמ' 67. 'שאלות מר יעקב בן מרב נסים לרבנו שרירא גאון והאיי אב'. ועי' רב נסים גאון, מבוא, עמ' יח והערה 16.
18. גאוניקה, עמ' 230–231. בקטע זה דן אברמסון (במרכזים, עמ' 49–52, וסיכום בעמ' 55), ומסיק שקטע זה הוא קונטרס המכיל תשובות מרה"ג. יש להוסיף כי אפשר שהמובא על שם רב האי בעיטור (אוצה"ג, גיטין שפג וע"ע שפד) לקוח מסימן [ד].
19. מספרות הגאונים, עמ' 227 ש' 19 (מ'הקונטרס השלישי), למצרים לר' אלחנן ב"ר שמריה, מרש"ג ורה"ג. הקונטרס: 'מצינו בספר יהושע'; ראה עליו במרכזים, עמ' 119–121.
20. מספרות הגאונים, עמ' 229 ש' 49 ('הקונטרס השני'), והוא קונטרס לר' יוסף מן רב האי. כל תשובותיו הן בערבית. לתשובות ראה הערותיו של אסף. יש להוסיף שהשביעית היא התשובה שנדפסה בעברית באוצה"ג, שבת יב.⁶³ תשובה טו (בעניין גיעולי ביצים) היא כנראה זו שבהלכות שחיטה לר"ש ש'ן גמע, 338 (ובנוסח ארמי מקוצר בהלכות פסוקות, נט).
21. תג"ה, שכט-שלה + תג"א, תרפ"ט, עמ' 98–101. התשובות הן חלק מקונטרס שנשלח מרב האי להזקן אבי אלפצ'ל בן ברכיה מקירואן בשנת א' שלג לשטרות (1022); קונטרס זה הכיל כ"ד תשובות. הקונטרס נחקר על-ידי אברמסון בעניינות, עמ' 119 ואילך.⁶⁴ סימן שלה בא על-שם רב האי בס' השטרות לברצלוני, עמ' 18 (= תג"א, תרפ"ז, עמ' קכז; וראה עניינות, עמ' 213 הע' ו). אפשר שתג"ה, שלג (א), הנה התשובה שהוזכרה — ולא הועתקה — בשטמ"ק, ב"ב קלו ע"ב.
22. תג"ה, שנא-שסט. שאלות בני קאבס לפני גאון מר רב שרירא והאיי אב בנו. עי' על התשובות שבו דברי אברמסון, במרכזים, עמ' 101 (המתייחס אליו כאל קונטרס). מקוריותו של הקונטרס ושלמותו הוטלו בספק מתוך דבריו של י"נ אפשטיין (דביר, ב, עמ' 323), המציין כי תג"ה, שנו-שנח נרשמו בקונטרס אחר, גנזי קדם, ב, עמ' 44 סימנים לח, מ (לעיל מס' 12). אלא שסימן לח (= תג"ה שנו) חסר בנוסח הטוב של הרשימה שבמספרות, עמ' 226, ואילו לגבי סימן מ אין ודאות שהכוונה אכן לתג"ה, שנו. לפי שעה, אפוא, אין להוציא סימנים אלא מחזקתם כחלק מהקונטרס, ולא את כל הקבוצה כולה מחזקת היותה חלק מקונטרס מקורי.

63 אלא שאסף לא השלים נכון ויש להשלים [ראם], [ראד], [רגב], או שורש שמשמעותו רצון ולא חיובה. אסף הוטעה גם מפני שהתרגום באוצה"ג שונה קצת מהתרגום שהוא השתמש בו.

64 עי' במיוחד בדבריו באשר לשאלה, אם חלק מקונטרס אחד או משני קונטרסים, לפנינו. וראה גם רב נסים גאון, עמ' 260 הע' 88, ואוצה"ג, ב"ק עמ' 11 הע' ט.

ג. קבוצות

כאמור לעיל, נוסף על הקבוצות שברור לכל מעיין שקבוצות הנה (זאת היתה הדרך המקובלת לקבוצת תשובות גאונים לדפוס לפני גילוי הגניזה), יש לעיין מספר קבוצות שאינן נראות לעין מיד כקבוצות. ברם, כבר עמד עליהן אברמסון (רב נסים גאון, מבוא) וזיהה אותן כקבוצות של תשובות מרב האי. ואלו הן:

1. תג"ה, רכג-רכו. קבוצת תשובות לקירואן, לר' נסים בן יעקב (רב נסים גאון, מבוא, עמ' כט).
2. תג"ה, רכו-רכט. קבוצת תשובות לראש הקהילה בקירואן, ר' אברהם ב"ר נתן (רב נסים גאון, מבוא, עמ' כט).
3. שערי צדק, דה ד-ח. 'הכל לרב האי' (רב נסים גאון, מבוא, עמ' לא).

ד. קונטרסים וקבוצות (מסופקים, מיוחסים בטעות או ללא יסוד)

1. תג"ה, מד-מו. סי' מד-מו מסומנים 'א-ג', וסי' מז — 'ד-יא'. לפני סימן מד באה כותרת: 'שאלות מר' משה בן מר' יצחק המערבי וכו'. בסוף סימן מז באה חתימה ותאריך: 'שבט שנת א'ש"ד' (993). בסימן מה מובאת תשובה אחרת שהגאון השיב למצרים בשנת ש"א (990). סימנים מז-מו עוסקים שניהם בפירושי מלים ועניינים שונים במסכת עבודה זרה. אפשר שהם למעשה המשך אחד. גם סימן מה הוא מענייני מסכת עבודה זרה, אך הוא עוסק בעניין מסוים ואינו מאותו הסוג. אין עדות עצמאית לאף אחד מהסימנים לגבי הגאון המשיב. סימן מד מובא בערוך, ערך חלון (אוצה"ג, סוטה קז, ובשמו במחזור ויטרי, 104) בשם גאונים סתם. הרכבי, בהערותיו בסוף הקובץ (עמ' 350), מעלה דברים אלה לגבי סי' מה: 'לפי הפרט הזה (התאריך 990 — צ"ג) האיגרת הקדמת הנזכרת בתשובה תוכל להיות מרש"ג או מרש"ג ומבנו רה"ג ביחד', ואילו את הסימנים מז-מו הוא מזהה עם שרח אלפאט (פירוש מילים) עבודה זרה, ששלח רה"ג לר' אלחנן ב"ר שמריה, ושמביא ר"ש ש' גמע בהל' שחיטה שלו. הרכבי סבור שהמובא שם (24-43א) מכוון לסימן מז (עמ' 23). למרות שאין דברי הרכבי מוכרחים, אי אפשר לסותרם ואפשריים הם. באשר לתאריך שבסימן מה, היום אנו יודעים שבשנים ההן כיהן ר' צמח ב"ר יצחק כגאון בסורא. ברם, אין לנו תשובות ממנו, ועל-כן מסתבר שהמשיב הוא רב שרירא גאון, שבוודאי היו לו קשרים גם עם מצרים. לגבי סימנים מז-מו, דברי ר"ש ש' גמע הם, כמובן, בערבית, והוא רק מביא בשם רב האי שהמלים אינן ידועות. שאר המובאות באותו חיבור מפירוש המלים אינן בשני הסימנים שלנו. בכלל, אין אנו יודעים מה באמת טיבו ושפתו של חיבורו הנ"ל של רב האי. הסיום של סימן מז הוא מנוסח סיום של קונטרס תשובות, ומסתבר אפוא (על-פי התאריך) שסי' מז-מו הם תשובה של רב שרירא למקומות במסכת עבודה זרה. אך אפשר שהיא תשובה משותפת לו ולרה"ג. בוודאי אין כל הוכחה שסימן מד קשור לסימנים מה-מו, כחלק מקונטרס מקורי, ואם סימנים מז-מו הם אכן לר' אלחנן (וסימן מד הוא לר' משה), אז בוודאי אינו קשור

אליהם. ממילא אין לנו כל הוכחה שסימן מד הוא מרש"ג ורה"ג, ואף לא שסימן מה הוא לר' משה ב"ר יצחק.

אף-על-פי שאין הוכחות של ממש, קיבלו חוקרים חשובים את דבריו של הרכבי. אסף, בתקופת, 'עמ' קמא סעיף 6, מקבל את הזיהוי של סימנים מז-מז כפירוש המלים שנכתב כתשובה לר' אלחנן, והוא סבור שזהו כל החיבור. הוא מתעלם מהמובאות בהל' שחיטה שאינן בסימנים אלה. אברמסון כותב: 'בתשובות הגאונים הרכבי סי' מה נשאלו הגאונים ר"ש ור"ה, מר' משה בן מר' יצחק המערבי' (במרכזים, 'עמ' 122). כלומר, הוא סבור שהכותרת מוסכת גם על סימן מה, וממילא רואה הוא גם את סימן מד וגם את סימן מה כתשובות משותפות לרש"ג ורה"ג. בהמשך דבריו שם, למרות שאינו כותב זאת מפורשות, הוא מקבל את הקשר בין סימן מז-מז לפירוש המלים לעז"ה הנ"ל, ומסיק: 'אין ספק שהתשובות נשלחו מרב שרירא ורב האי'.

2. ספר הפרדס (מהד' עהרענרייך), 'עמ' קט. שם: 'אלו שאלות שנשאלו מלפני רבינו האיי גאון ראש ישיבה ורבינו שרירא גאון ראש ישיבה'. ע"פ כותרת זאת ייחסו להם חוקרים שונים את התשובות עד סוף הקבוצה ('עמ' קכ שם). אך כבר העיר אסף לנכון: 'הכתובת על גבי קבוצת התשובות שבפרדס... אינה מעידה אלא על התשובות הראשונות שהן לרב האיי ולרב שרירא... אבל אח"כ נמצא שם תשובות לגאונים שונים' (קריית ספר, יח [תש"א-תש"ב], 'עמ' 326, במאמר ביקורת על מחקרים של אפטוביצר). על-כן, אין לייחס לרה"ג אלא אותן תשובות בהמשך שיש עליהן עדות מפורשת שהן שלו (עדות שלא הושפעה מן הכותרת שבפרדס).

3. קהלת שלמה, פרק ב ('עמ' ב-יד, סימנים ג-ז). למרות סידורו של המהדיר ודברי אסף (מספרות, 'עמ' 152, עיי"ש), אין כל הוכחה שהכותרת 'מן מסאיל מדינה קאבס לרבנו האיי זק"ל', מוסכת על כל התשובות. לפי שעה אין כל עדות שהן לרה"ג.

4. תג"ק, ע ואילך. 'בראש סימן ע כתוב: "שאלתא דשאל מ"ר נסים מן קדם מ"ר האיי ריש מתיבתא ז' צ' וק' לב'..."', ואין ספק שהכתובת אינה מוסכת על כל התשובות הבאות אחרי סימן ע' (רב נסים גאון, מבוא, 'עמ' ל, עיי"ש; והשווה תקופת, 'עמ' קלח הע' 3).

5. תג"ה, מח-נח. לסימנים מט ונה עדות עצמאית שהם לרה"ג (תורתן של ראשונים, ח"ב, 'עמ' 49 והעיטור, ח"ב, כה ע"ב). למרות שסימנים נא, נד, נו מופיעים ברשימה מספרות, 'עמ' 116-117, אין שום הוכחה שכל הקבוצה היא מהקונטרס לרב צלח; השווה דברי אברמסון, רב נסים גאון, מבוא, 'עמ' ל.

6. תג"ה, שעב ואילך. 'בראש סימן שעב כתוב: שאלות מן בני "קירואן" ונראה קרוב לודאי שאין כל התשובות שלאחר מכן לקירואן' (אברמסון, במרכזים, 'עמ' 43 הע' 2, עי' דבריו שם, והשווה דבריו בסיני, עה [תשל"ד], 'עמ' י, ומאן, *Texts and Studies*, 'עמ' 575). ונופלות קביעותיו של אסף במספר מקומות בתקופת.

7. תג"ה, שלו-שלח; תג"ה, שלט-שמד. כותרת לפני סימן שלו: 'אילין דשדר מ' ר' אברהם בר רב משה בר גאמע ממדינת קאבס באתר מערבא משם סאבא חשיבא מנהגא מ' ר' משה רבה בר מ' ר' גאמע נפקן לקדמנא וכול'. כותרת לפני סימן שלט: 'אילין

דשאלו בני קאבס וכול'. תחילת שאילאתא'. בסוף סימן שמד: י"ד תש"ו, וסיומת: 'ואתה יקירנו אהובינו החביב עלינו מ' ר' אברהם הח' בר מר רב משה הרב יאמצכם אלהינו ויסך בעדכם ויגן עליכם שאתה מוסר עצמך לשאוב תורה...'. סיומת כזאת גם בגנוזי קדם, ב, עמ' 21 (אחרי תשובה אחרת): 'ואתה יקירנו אהובנו החביב עלינו מ' ר' אברהם החכם בן מ' ר' משה הרב יאמצכם אלהינו ויסך בעדכם ויגן עליכם שאתה...'. (וכאן נגמר הדף). לפי כל זה הניח י"נ אפשטיין (דביר, ב, עמ' 323) כי הקבוצה [בתג"ה] קטועה, והתשובה בגנוזי קדם היא הי"ד מתשובות רה"ג לקאבס, לר' אברהם ב"ר משה (וראה עוד ב"מ לוי, גנוזי קדם, שם, עמ' 20). אף-על-פי שדבריו אפשריים, ואף-על-פי שסימנים שלט (ח"א וח"ב), שמא, שמד, מקבילים לתשובות שבקבוצה לרה"ג בחמדה גנוזה, סי' קלד-קלט (ולסי' שמג עדות עצמאית שהיא לרה"ג), הרי אין שם המשיב מוזכר כלל בתג"ה, ואין הוכחה ברורה שחלק מקונטרס שלם לרה"ג לפנינו (עם התשובה שבגנוזי קדם). על אחת כמה וכמה אמורים הדברים לגבי סימנים שלו-שלח.

8. תג"א, תש"ב, עמ' 180. הכותרת: 'אלו התשובות מכאן ולהבא כולם רבינו האי ז"ל'. אך כבר כתב אסף במבואו לקטע: 'כמה מן הרישומות שברשימה זו מיוחדות בקובצי תשובות הגאונים ושאר מקורות לגאונים אחרים'. ממילא, אף-על-פי שחלק גדול מהתשובות הן אכן לרה"ג, אין להכריע על בעלות לפי רשימה זו בלבד.
9. גאוניקה, עמ' 9-15. ראה שם, עמ' 7-9, ואוצה"ג, פסחים לד. והשווה להלן גנוזי קדם, ה, 66-69. העובדה שתשובה אחת מובאת בערוך בשם הגאון אינה יכולה, כמובן, לשמש יסוד לייחס אותה ואת הקבוצה כולה לרה"ג.
10. גאוניקה, עמ' 45-47. גינצבורג במבוא לקטע (עמ' 43) כותב על חמש תשובות לרב האי. חלקן בוודאי לרה"ג, אך לא מקונטרס מקורי, שהרי הראשונה נשלחה לרב נסים (אוצה"ג, שבת שכ) והובאה לסג' למאסה (ראה רב נסים גאון, עמ' 239-240). ממילא אין שום ודאות לגבי הבעלות על הנותרות.
11. הפלס, ב, עמ' 71-77 סי' ט-י (חדשים גם ישנים, ירושלים תש"ל, עמ' 349-355). חוץ מסימנים י-יא, אין הוכחה לייחס אף אחת מהתשובות לרה"ג, אף-על-פי שחלק מהן יוחסו לו על-ידי חוקרים. לגבי סימן טו ראה אוצה"ג, ברכות שה והע' ג, שלוין מייחסה לרה"ג, אף-על-פי שאפטוביצר בהע' 12 לראבי"ה 110 (המצוין שם הע' ו) כבר הרגיש שזה לגאון אחר כי זה שונה מפירה"ג.
12. מספרות הגאונים, עמ' 145-146. אין אפשרות להכריע אם סימנים ב, ג הם המשך של א, או שהתשובות מלוקטות ממקומות שונים.
13. גנוזי קדם, ה, עמ' 66-69. בעמ' 66: 'לרבינו שרירא ורבנו האי ז"ל'. בעמ' 69 באה התשובה הידועה מתג"ה, ל (מקונטרס לרש"ג ורה"ג; עי' לעיל), ואחריה: 'להמא איצ"א' (להם גם כן). בעמ' 68 באה תשובה לרב שרירא; אחריה חסר דף ואין אנו יודעים מה הכיל. על-כן, אי אפשר לייחס בוודאות יותר מהתשובות בעלות הכותרות המפורשות.
14. גנוזי קדם, ה, 55-62. אין עדות שסימנים אלה ([נד]-סד) מקונטרס שלם.

15. גנזי קדם, ה, עמ' 95–96. לזין מכנה את הקטע '[ז']' תשובות קצרות לרב האי גאון', בגלל שתי פיסקות, אחת שהובאה בשם 'פי' הגאון' בערוך, ואחת בשם 'אמר הגאון' אצל ר"ח. אלא שלא תמיד 'גאון' סתם בערוך הוא רה"ג (והפירוש יכול להיות פירוש מקובל אצל גאונים שונים), ואילו בפיסקה אצל ר"ח אמנם הפסק מתאים אך אין 'מובאה'. האמת היא שרק תשובה אחת בקבוצה היא בוודאי לרה"ג (ולרש"ג לאנשי המערב), ראה ברשימה לעיל, מקורות רבניים, ויקרא רבה. ואילו ההמשך הוא תשובה ארוכה אחת למקומות שונים במסכת מועד קטן. נוסף על הנזכר לעיל, החלק הראשון מתאים לפסק של ר"ח (כפי שהעיר לזין, עמ' 95 הע' ג); ברם, ההמשך, בעניין מנוחה בעטיפת הראש, עומד בניגוד לדעת רה"ג ומסורת גאונים (ראה תג"א, תרפ"ו, פד). על-כן, קשה לעת עתה לקבל את הקביעה שכל אלו תשובות רה"ג.
16. גנזי קדם, ה, עמ' 105–107. ראה אוצה"ג קדושין שלח וההערות; תג"א, תש"ב, 184 נט, אך השווה לדבריו הזהירים של לוינגר, *HUCA*, 23, ח"א (1950–1951), עמ' 477–478. וראה להלן דברינו על 'פירושי הגאונים לגיטין וקדושין' (סימן 27).
17. גנזי קדם, עמ' 110–123 (ותג"א, תש"ב, עמ' 89 סי' פו). ראה עניינות, עמ' 99.
18. תג"ה, תיט ואילך. ראה עניינות, עמ' 91.
19. תג"ה, תלד–תמב. ראה לעיל, קונטרסים 8.
20. תג"א, תרפ"ט, עמ' 75–95. אסף (שם, עמ' 94) סבור שתשובות אלו הן לרש"ג ורה"ג. ברם, כפי שמרגיש אסף עצמו, הדימיון היחיד הוא בפסק של רש"ג, וזוהו אין ראה. ואפילו סימן קפד (עמ' 96) אינו דומה למובא בשם רה"ג (בשט"מ"ק, כנראה מפירושו) אלא בכך שהכוונה לבעל דין (בעל דבר; והועמדו במקבילות באוצה"ג, כתובות ריח).
21. תג"א, תש"ב, עמ' 40–46, סימנים כט–מא (המסומנים תכט–תמא בכה"י, והמשכו בגאונים'קה, עמ' 291). אסף כותב במבוא לקטע (עמ' 38): 'את סופה של התשובה בסי' תל"ה אנו מוצאים בג"ג [= גאונים'קה] 282 ואף שם אנו מוצאים אחריה את התשובה הבאה בסי' תל"ו והן מתשובות רב האי ששלחו לרב יהודה בר יוסף ריש כלה מקירואן, כמו שנראה מדברי הברכה הבאים בסיומן שם עמ' 283, ומכאן שהתשובות שלפנינו, אף שלפי הנראה כולן הן לרב האי, לוקטו ע"י המסדר ממקורות שונים'. אך האמת היא שהשאלה נשאלת אף לגבי שני הסימנים הנ"ל, האם הם מאותה קבוצה, ועל סמך מה שאפשר לקבוע את רה"ג כמשיב.
22. תג"א, תש"ב, עמ' 55–58. אין בסיס של ממש לדברי אסף (עמ' 55): 'קרוב בעיני שהתשובות שבקטע זה הן לרב האי'.
23. תג"א, תש"ב, עמ' 99–100. דברי אסף (בעמ' 98) 'התשובות הן כנראה לרב האי' נכתבו ללא יסוד של ממש.
24. גנזי קדם, ה, עמ' 36 ואילך. יש עדות רק על התשובה הפרשנית לשבת, כפי שמציין לזין, ואין הוכחה על כל הקבוצה.
25. תג"ה, סי' רט–ריט. יש תשובות בקבוצה המיוחסות לרש"ג, לרה"ג ולשניהם. ברם, אין ודאות שקונטרס מקורי לפנינו.

26. גנזי קדם, ד, עמ' 102 ואילך. אין כל יסוד לקביעת המהדיר — בסוף המבוא לקטע — ש'כל (!) שאר התשובות לרב האי ולרש"ג הן.
27. התשובות שמהן לוקטו 'פירושי הגאונים לגיטין וקדושין' שפירסם ש' לוינגר, *HUCA*, 23, ח"א (1950–1951), והמשכו בקהלת שלמה, עמ' לח סי' מא–מג.
- לפי דעת אסף במאמר הביקורת שלו (קרית ספר, כט [תשי"ג–תשי"ד], עמ' 64–65) כולן לרש"ג ורה"ג (כגון קהלת שלמה, עמ' לח, תג"ה, תיא). אך האמת היא שאין כל הוכחה כי הפירושים הנ"ל אינם ליקוטים מדברי גאונים שונים (כפי שאמנם סבר לוינגר).
28. תשובות הגאונים קיש, עמ' 11–15. ספק רב אם תשובות אלו כולן מקונטרס מקורי הן, או אם הן אפילו מהוות קבוצה שלימה לרה"ג. השווה פיה"ג לטהרות, מבוא, עמ' 158.

קבוצות שהן באמת לרב שרירא גאון

29. תג"ה, סי' תכו–תלג. ראה עניינות, עמ' 91 ואילך. וראה עוד שם, עמ' 92 הע' 2, לקבוצת התשובות בנושא שבועת אלמנה שלא עזב לה כל כתובתה (כגון תג"א, תש"ב, עמ' 81).
30. שערי צדק, דד מג–מו. ראה הנרשם לעיל במס' 29.
31. קונטרס לפאס (כ"י אדלר בספריית סמינר שכטר בניו יורק, 2607). קונטרס מתשובות רב שרירא גאון, ראה עניינות, עמ' 102 ואילך.

נספח 1: ספרים

ספרים בהלכה

רה"ג חיבר ספרים בהלכה,⁶⁵ בלשון הערבית, אשר לא הגיעו אלינו שלימים בלשונם המקורית. רובם מוכרים רק מציטטות או מהזכרות. ע"י עליהם באופן כללי תקופת הגאונים וספרותה, עמ' רא-רב וגאניקה, ח"א, עמ' 174–176. בספריו ישנם רמזים לחיבורים אחרים שלו. אולם, לא תמיד ברור מהרמז אם הכוונה לספרים שכבר חיבר או לספרים שהיה בדעתו לחבר (ומובן שבמקרה השני אין אנו יכולים לדעת אם אכן חיברם). אפשר שמובאות על-שם רב האי מקורן בחיבורים אלה. ואלה הם ספרי רה"ג בהלכה אשר אמנם לא הגיעו אלינו, אולם קיימות עדויות ברורות על חיבורם, וישנן מובאות מהם:

כתאב אלשפעה

ספר בדיני מצרנות. מובאות ממנו הובאו בראשונים, והוא נזכר אף על-ידי ראשונים אחרים וברשימת ספרים. ע"י תקופת, עמ' רא; מאן, *Texts and Studies*, עמ' 655 והע' 182; ר' זכריה אגמאתי לב"מ קח ע"ב, 151. אפשר שאף מובאות אלו הן מכתאב אלשפעה: ר' זכריה אגמאתי לב"מ קח ע"א, 147ב (ועי' רא"ש, ב"מ ט: כא; העיטור, ח"ב, סה ע"א — ע"י להלן); קח סע"א, 148ב; קח ע"ב, 150 רע"ב;⁶⁶ שם, שם באמצע העמוד (=העיטור, שם, סו ע"ב באמצע — ע"י להלן); שם, 151א. העיטור, ח"ב, סה ע"א (ע"י לעיל לר' זכריה אגמאתי, 147ב); סו ע"א; סו ע"ב (באמצע, ע"י לעיל לר' זכריה אגמאתי, 150ב באמצע); סו ע"ד (למעלה). הרמ"ך בשטמ"ק, ב"מ קח ע"א ד"ה האי מאן; קח ע"ב ד"ה וז"ל הרמ"ך לענין פסק.

אדב אלקצ'א

'מוסר הדיינים' — בנוהגי ונוהלי הדיינים, ודינים שהדיין חייב לדעת אותם. אף הוא מובא ומוזכר בראשונים וברשימות ספרים. ע"י אסף, תקופת, עמ' רב (ובמצוין שם; וע"ע הצופה לחכמת ישראל, ט [תרפ"ה], עמ' 76 ואילך; תשובות ר' אברהם בן הרמב"ם, עמ' 169 ופריימן שם, הע' 30; אוצה"ג, ב"ק צ, רפב, רצ והע' ה, פח [=פי' ר' יהונתן לב"ק, עמ' 140 והע' 476]), רשימת ספרים, קרית ספר, יח (תש"א-תש"ב), עמ' 274 והע' 26; ופרופ' אברמסון, סיני, נו (תשכ"ה), עמ' שיד.

65 נראה שראשונים קראו לכל ספריו בהלכה בשם 'שערים'. אין שם זה מיוחד לחיבור מסוים (ועי' עניינות עמ' 139).

66 ספק אם אינה מבוססת על תג"א, תש"ב, עמ' 29–30, כמובאה בע"א שם.

אפשר שאף מובאות אלו הן מאדב אלקצ'א: אוצה"ג, סנהדרין מב (ר"י אלמדרי); תש (כנ"ל); קמב (טור); קמד (עיטור); תרעד (כנ"ל ור"י אלברצלוני); תרכח (בעל המאור ומאירי); תרצא (ר"ח); תתקלח (ריב"ש); כפתור ופרח, פ' יב (עדלמאן נא ע"א, פעמיים).

הלכות שחיטה

חיבור בדיני שחיטה שכלל אף הלכות טריפות. הוא נזכר על-ידי אחד מחכמי יהדות תימן בפירושו בשפה הערבית לרי"ף חולין (הוצאת קאפח, עמ' יט = אסף, הכינוס העולמי למדעי היהדות, כרך א, ירושלים תשי"ב, עמ' 391), וגם ברשימת ספרים ובספר קראי. עי' אברמסון, קרית ספר, כו (תש"י), עמ' 83 ועמ' 86 הע' 40. ואלו הן מובאות שאפשר שהן מהלכות שחיטה: ר' ירוחם, טו:ה:י (קכו ע"ג); הלכות שחיטה לר"ש ש'ן גמע, 33 ב' (יידישע צייטשריפט, 1, עמ' 305 הע' 4); הראב"ן, חולין רע (קטו ע"ב) = ראבי"ה, תתרפט ב' (מבוא, שם, עמ' 225);⁶⁷ תשובות ופסקים מאת חכמי אשכנז וצרפת, עמ' 16.⁶⁸

עניינים באיסור והיתר

קשה למעשה לעמוד בדיוק על טיבו והיקפו של החיבור הזה. ממובאות בראשונים נראה שהוא הקיף דיני הגעלה, חמץ ועוד. עי' עליו תקופת, עמ' רב. וע"ע במקח וממכר, ריש שער נה (ועי"ג בהצופה לחכמת ישראל, ז [תרפ"ג], עמ' 284). והרי מובאות שאפשר שהן מהחיבור הזה: אוצה"ג, פסחים סו (ועי"ש סד); שם, קט (= ערוגת הבושם, ח"ד, עמ' 56) והע' ט (= תוס' למנחות סט ע"א ד"ה דבלע, ור"ש משנן לאוהלות יא: ז ד"ה כדי); אוצה"ג, יו"ט עג (= ראבי"ה, ח"ג, עמ' 417 והע' 15; עץ החיים, ח"ב, עמ' לח), נראה שמכאן הובא להגהות מיימוניות להל' מאכלות אסורות ח:ו.

הלכות תפילין

ספק רב אם זהו ספר ממש או חיבור קצר בהלכות תפילין (אולי כעין תשובה רחבה). עי' גאוניקה, עמ' 175; גנזי קדם, ג, עמ' 72–75;⁶⁹ ד, עמ' 10 (וע"ע אוצה"ג, סנהדרין א' עא–ג, א' עו–ז והע' 65, 68, וא' פא). אפשר שאף המובאה הבאה יסודה בחיבור זה: ר"י אבוהב המצוין בתג"א, תש"ב, עמ' 5 (ועי"ש).

67 ספק אם אינה מהתשובה המובאת שם ('א' = ראב"ן שם רסט).
68 קשה לדעת בדיוק על מה מוסב 'וכן בשערי רב האי'. אם הכוונה להפרש שבין סירכה אונא לחברתה לסירכה אונא באומא, הרי שהדבר מנוגד לדעת רה"ג (שאינן הפרש ביניהם) הידועה לנו הן מחיבור זה (פי' לרי"ף חולין הנ"ל) והן מתשובה (הל' שחיטה לר"ש ש'ן גמע, 126; יידישע צייטשריפט, 2, עמ' 305). ואם הכוונה לבדיקה — אמנם מצאנו כדוגמתה לרה"ג (תג"ה, שלא), אולם למעשה אין הגאון מוסיף הרבה על הנמצא בגמרא (חולין מח ע"א).
69 מובאה המקבילה לחלקו נמצאת ברמב"ן, אוהל דוד, עמ' 687.

חיבור בענייני גיטין

אפשר שהיה בדעתו של רה"ג לחבר חיבור (לפי דבריו ורמזיו) בענייני גיטין. אולם אין העדויות על כוונותיו ברורות, ולא הגיעו אלינו קטעים ומובאות ודאיים ממנו. עי' אסף, הצופה לחכמת ישראל, ז' (תרפ"ג), 284–285. ועי' דברינו על פי' גיטין (עמ' 100 ואילך). אם אכן נתגשמה כוונתו לחבר חיבור זה, אזי אפשר שחלק מהמובאות שצינו להן שם מקורן באמת בחיבור הנ"ל. ועי' עניינות, עמ' 235.

ספרים שאינם בענייני הלכה

אל חאוי

הוא הנקרא בתרגום 'ספר הכולל' או 'המאסף' ואולי אף 'האגרון'.⁷⁰ הספר הוא מילון תלמודי מקראי. סידורו מיוחד, כי הוא מעין מילון קונקורדנציוני. קטעים ממנו פורסמו, ויותר מהם שקוע בדברי הראשונים ובכ"י. עי' י' אפרת, השילוח ל (תרע"ד), עמ' 556–557. וע"ע קרית ספר, י (תרצ"ג–תרצ"ד), עמ' 542–545; קרית ספר, לח (תשכ"ג), עמ' 551; יידישע צייטשריפט, 4, עמ' 157, REJ, 76 (1923), עמ' 102 הע' 1; אהל דוד, עמ' 57–58, 411, 498, 1109; ערוגת הבושם, ח"א, עמ' 86; פי' שה"ש לר"י י' עקנין, עמ' 492–493; ש' אברמסון, ס' ילון, עמ' 64–65; לשוננו, מא (תשל"ז), עמ' 108 ואילך.

והרי מובאות נוספות שאפשר שאף הן לקוחות מאל חאוי:⁷¹ אביונות (אטד, בין) — ראב"ע לתהילים נח:י; אבש (באש) — שרשים לרד"ק, ערך באש; אחל (אשר) — שם, ערך אחל; אילים — מדרש אלציאני, אהל דוד עמ' 57 הנ"ל; אפילו — אוצה"ג, ר"ה עמ' 13 הע' ז; אש (אוש, איש, אשש) — ראב"ע לישעיהו מו:ח = ר' משה י' עזרא ערוגת הבושם, אהל דוד עמ' 411 הנ"ל; בלע — ראב"ע לאיוב לו:כ = שרשים לרד"ק, ערך בלע; גדש — ראב"ע, שם, כא:ל = שרשים לרד"ק, ערך גדש; גז (גוש, גז, גזו) — אוצה"ג, פסחים, חלק הפי', לא; דם (דמה; דמך) — רד"ק ליחזקאל יט:י = שרשים, ערך דמה; חגג — שרשים לרד"ק, ערך חגג; חמד — רד"ק, שם, ערך חמד; מרי — התג'נים לר"י בן בלעם, ערך מרי; נחל — אוצה"ג, ב"ק, חלק הפי', קנט (= רד"ק לתהילים ה:א); סגר — השרשים לר' יונה, ערך סגר; סד — ראב"ע לאיוב יג:כו; פס — אוצה"ג, כתובות, חלק הפי', שג; קז (קזא, קזו) — אוצה"ג, שבת, חלק הפי', מד; שאיה — עי' ש' אברמסון, קרית ספר, כא (תש"ה), עמ' 240; שקד (סקד) — אוצה"ג, ב"ק, חלק הפי', לח.

70 עי' אסף, קרית ספר, יט (תש"ב–תש"ג), עמ' 231.

71 אפשר שחלק מהן שאוב, אליבא דאמת, מתשובות פירוש ופירושים למסכתות מן התלמוד ולמקרא. מאידך גיסא, אפשר שמובאות, אשר הנחנו כי הן מא' הנ"ל, הן באמת מאל חאוי (ועי' בדברינו על הפירושים, הע' 79–105).

נספח 2 : פירושים

רה"ג חיבר פירושים למסכתות שונות, ובהם הוא הכניס אף מתשובותיו הפרשניות, ומתשובותיו הפרשניות של רש"ג, למקומות שאותם הוא פירש.⁷² כל מובאה על-שם רה"ג שאופיה הוא קטע מפירוש למסכת, וידוע לנו כי אכן חיבר פירוש לאותה מסכת (ולא צוין כי המובאה היא מתשובה) — הנחנו כי היא אמנם מפירושו למסכת, ולא התייחסנו אליה כאל תשובה. ישנן מסכתות שלגביהן קיים ספק אם אמנם חיבר להן פירוש. את המובאות בעלות אופי פרשני לאותן המסכתות לא כללנו ברשימת התשובות. ואלו הן המסכתות אשר רב האי בודאי חיבר להן פירוש.

ברכות

עי' י"נ אפשטיין, הצופה לחכמת ישראל, ז (תרפ"ג), עמ' 95–96; הנ"ל, *REJ*, 64 (1912), עמ' 210 והע' 2; עמ' 213 והע' 4; ועמ' 214 והע' 4; גאוניקה, א, עמ' 171; פוזנסקי *JQR* (N.S.), 3 (1912–1913), עמ' 410; מאן, *Texts and Studies*, עמ' 573 ואילך;⁷³ אסף, תקופת הגאונים וספרותה, עמ' קלט–קמ; אברמסון, במרכזים, עמ' 82; סיני, ס (תשל"ז), עמ' ו. וע"ע כל המובאות באוצה"ג, ברכות,⁷⁴ בס' הנר לברכות (עי' במבוא שם, עמ' יב והע' 14–15), ובקטעים במאן, שם, ובמקבילותיהם. על אלה יש להוסיף את המובאות הבאות, שאפשר שהן מפירושו למס' ברכות (ברשימות הבאות לא נציין למקבילות חדשות למצוין כבר; הרשימות ערוכות לפי דפי המסכתות):
ב ע"ב — גנזי קדם, ה, עמ' 128.
ח ע"א (ספק ל ע"ב) — השגות הרמ"ך להל' תפילה ח:ג.
ח ע"א (לעולם ישלים) — כ"י אלמנצי, א, סי' קסא (הילדסהיימר, עמ' 40; בסתם בס' העתים, עמ' 244, ותחילתו על-שם רב האי בשערי תשובה, לפני סימן סג).
יג ע"א — אוצה"ג, ר"ה עג.
כה ע"א — האשכול, א, עמ' 19.
כה ע"ב–כו ע"א — האשכול, עמ' 155.
מ ע"א (טול ברוך פי' טול פרוסה) — כ"י אלמנצי, ב, בתוך סימן נ (הילדסהיימר, עמ' 42).

72 עי' במחקרים המצוינים לכל מסכת ומסכת.

73 ועי' רב נסים גאון, עמ' 216 הע' 5.

74 נראה שדרכו במפתח, בערך 'רב האי', לציין לכל הקטעים והמובאות אשר הם לדעתו מפירוש רה"ג לברכות.

מ"ע"ב — פי' ר' נתן אב הישיבה, ברכות רפ"ה.
 מג"ע"ב — תשובות הראב"י אב"ד, פב.
 מג"ס"ב — ארחות חיים, קדוש היום, ט.
 מח"ע"א — רא"ש ז:כ = שבלי הלקט, עמ' 9 סי' ט (וע"ע אוצה"ג, ברכות, חלק הפי', רכה-ט).
 מט"ע"א — רמב"ן במלחמות (לו"ע"א), ד"ה אמר הכותב וכן הוא באמת.⁷⁵
 מט"ע"ב — ספר המנהגות, ספרן של ראשונים, עמ' 164.⁷⁶
 ס"ע"ב — שערי תשובה, סי' שכז.

שבת

עי' דרנבורג, *Opusculi et traités d'Abou-l-Walid*, המבוא, עמ' CVI הע' 1;
 אפשטיין, *REJ* (לעיל למסכת ברכות), עמ' 210 והע' 3; עמ' 213–214 והע' 1 (בעמ' 214);
 הנ"ל, הצופה לחכמת ישראל (לעיל למס' ברכות), עמ' 96; תרביץ, טז (תש"ה),
 עמ' 74 הע' 11; גאוניקה, א, עמ' 171; מבוא לאוצה"ג, שבת; אסף, תקופת, עמ'
 קמא-ב; רשימת ספרים, קרית ספר, לח (תשכ"ג), עמ' 555 ש' 51–52;⁷⁷ א' הורביץ,
 הדרום, מז (תשל"ח), עמ' מט. וע"ע כל המובאות באוצה"ג, שבת, בשני החלקים,
 העשויות להיות מפירושו זה (ולא כולן מצוינות במפתח).

על אלה יש להוסיף את המובאות הבאות, שאפשר שהן מפירושו למס' שבת:
 ג"ע"א — פי' רב נתן אב הישיבה, שבת פ"י.

ט"ע"ב — תשובות הראב"י אב"ד, לו.

יא"ע"א — עי' רב נסים גאון, עמ' 24.

יב"ע"ב — רב נסים גאון, עמ' 20 (עי' אוצה"ג, חלק הפי', כז).

יח"ע"ב — כ"י אלמנצי, א, סי' עא (ובערב שבת סמוך לחשכה אין ראוי למכור כלום
 לגוי... ולא כהילדסהיימר, עמ' 39).

לו"ע"ב-לו"ע"ב — ר"נ לרי"ף, שבת רצד ד"ה והאי; המיוחס לריטב"א, לו"ע"ב ד"ה
 ומכאן וד"ה ואף; השגות הרמ"ך להל' שבת ג:ד; ארחות חיים, שבת, סא; שו"ת
 הריב"ש, סי' שפח. ועי' ספר המאור, רפ"ג (וע"ע אוצה"ג, חלק הפי', נט, שהוא
 כנראה מפי' רש"י-ג"ה"ג לשבת, שיסודו כאן הוא תשובה רש"ג. ועי' דברינו בראש הפרק,
 וכן תקופת, עמ' קמב).

מ"ע"ב — עי' להלן, גיטין נז ע"א (לראב"ע איוב ו:י).

מ"ע"ב — הפירוש למכת מרדות שאחרי סי' טו בשערי תשובה, ואשר על-פי עדות כה"י

75. בהנחה שב'גאון' סתם כאן הכוונה היא לרה"ג, כמו בחידושי.

76. אפשר גם שהפירוש הוא לדף כ ע"ב המצוין שם בהע' 8, או למקום אחר בג' שאכלו, כגון מח ע"א המצוין
 שם בהע' 6 או מה ע"א. ואולי המובאה היא בכלל מתשובה.

77. עי' להלן, עמ' 103 לפירושי מלים.

(המוזכר באיי הים, שם) הינו לרה"ג (ושמא הוא מפ" מלים לחולין קמא ע"ב).
 מא ע"א — פי' ר' נתן אב הישיבה, פ"ג.
 נ סע"ב — חי' הריטב"א (רייכמאן), ד"ה הטומן (וע' אוצה"ג, חלק הפי', ועירובין,
 חלק הפי', פט).
 נא ע"א — אוצה"ג, שבת, חלק הפי', עמ' 77 הע' יב = רד"ק לשופטים שם.
 סה ע"א — פי' ר' נתן אב הישיבה, סופ"ו.
 סו-עג — גנזי קדם, ה, עמ' 13 ואילך.
 קז ע"א-ע"ב — ריא"ז בשלטי הגבורים, רפי"ד, ובפסקים, עמ' רה (אם אין דברי
 הריא"ז מיוסדים על אוצה"ג, חלק הפי', רמב).
 קט ע"א — פי' ר' פרחיה בן נסים בקרית ספר, כג (תש"ו), עמ' 234, ובתוך ס' סיעתא
 דשמיא, ירושלים תש"ל.
 קטז ע"א — אוצה"ג, שבת (חלק התשובות) שיב, הפסקה הראשונה (שכנראה רק היא
 מן הגאון).
 קכב ע"ב — פי' ר' נתן אב הישיבה, פ' יז (!).
 קכו ע"ב-קכו ע"א — פי' ר' פרחיה בן נסים, שם.
 קלה ע"ב — עי' להלן לכתובות ח סע"א (ועי' ערוך השלם, ז, עמ' רלו הע' 14).
 קמו ע"א — פי' ר' נתן אב הישיבה, פ' כב.
 קנא ע"ע — שם פ' כג.

חגיגה

עי' פוזננסקי, *JQR* (לעיל למס' ברכות), עמ' 411; אסף, תקופת, עמ' קמא; ש"ד
 גויטיין, קרית ספר, לא (תשט"ז), עמ' 368-370. וע"ע כל המובאות באוצה"ג, חגיגה,
 בשני החלקים, העשויות להיות מפירוש זה.

נדרים

דברי ש' אברמסון: 'מפירושי נדרים לא הגיע אלינו, לפי שעה, דבר' (במרכזים, עמ'
 124, ביחס למובא שם, עמ' 129 ש' 31).

עבודה זרה

עי' אסף, תקופת, עמ' קמא; ש' אברמסון, בהערותיו למס' ע"ז, עמ' 190 לש' יג,
 במרכזים, עמ' 122, 124, ו-129 ש' 31 (וכל המצוין שם).
 אפשר שאף המובאות הבאות הן מפירושו לע"ז:
 לג ע"ב — אוצה"ג, כתובות תקצו.
 לח ע"ב — ר' ירוחם טו:ה:כו (נראה שלפסק זה התכוון הרי"ף, סי' א' רמו בשם גאון;
 ומן הרי"ף שאבו הרמב"ן על אתר, והרא"ש ב:לד).
 מג ע"ב — הרמב"ן ד"ה ואנדרטא.
 עה ע"א — או"ז, ע"ז רמח.

בבא בתרא — שלושת הפרקים הראשונים

עי' אפשטיין, *REJ* (לעיל למס' ברכות), עמ' 210 ואילך, תרביץ, ה (תרצ"ד), עמ' 49–45; מאן, *Texts and Studies*, עמ' 568 ואילך; אברמסון, תרביץ, יט (תש"ח), עמ' 192–194, סיני, יב (תש"ג), עמ' נח (ובהערותיו שמזכירן שם), סיני, כה (תש"ט), עמ' רנט ואילך.

אף מובאות אלו אפשר שהן מפירושו זה:

ב ע"ב — עי' תג"א, תש"ב, עמ' 207 הע' 5.

ד ע"א — אוצה"ג, משקין, חלק הפי', קסד.

ח ע"א — ערוך, ערך כר [יא] (ערוך השלם, ד, עמ' 312 ע"ב).⁷⁸

כ ע"ב — עי' אברמסון, תרביץ, יח (תש"ז), עמ' 206

כז ע"ב — העיטור, ב, סד ע"ג למעלה (ספק מדף ס ע"א).

כט ע"ב — עליות דרבינו יונה, עמ' קיח (ועי' מקח וממכר, שער מ).

ל ע"א — רי"ף, סי' תרפג (= רשב"ם ד"ה א"ל).

ל ע"ב — עליות דר' יונה, עמ' קלה (ועי' מקח וממכר, שם).

לב רע"ב — עליות דר' יונה, עמ' קמד.

לג ע"א — שם, עמ' קנ.

מ ע"ב-מא ע"א — תשובות חכמי פרובינציא, חו"מ סי' לט-מ.

מא ע"ב — ר' זכריה אגמאתי, 205א (ועי' מקח וממכר, שם).

מב ע"א — עי' להלן לכתובות ח סע"א.

מה ע"א — ר' זכריה אגמאתי, 210ב בגיליון (ועי' מקח וממכר, סוף שער כח).

מח ע"ב-מט ע"א — ר' זכריה אגמאתי, 215ב.

נב ע"א — שם, 218א.

נה ע"א — שם, 223א, והשלמתו בנימוקי יוסף לרי"ף (דף כט ע"ב) ד"ה אנדיסקי.

נו ע"ב — ר' זכריה אגמאתי, 224ב בגיליון.

נט ע"א — שם, 229א = שטמ"ק לנח ע"ב סוד"ה א"ר זירא.

ס ע"א — עי' לעיל לכו ע"ב.

חולין — פירוש מלים

עי' אסף, תקופת, עמ' קמב; במרכזים, עמ' 121 (ובהערות).

אפשר שמובאות אלו הן מפירוש מלים לחולין:⁷⁹

ג ע"א (או ד ע"א) — שירת ישראל, עמ' נח = מחברת הערוך, ב, סע"ד וערך שגע (לדברי רה"ג אלה מתכוון, כנראה, היוחסין השלם, 203א).

78 אם מקור הערוך כאן הוא אמנם הר"ח, מסתבר כי הגאון המוזכר הוא אכן רה"ג (רש"ג) בפירושו.

79 אלא שיש לזכור תמיד לגבי שחזור פירושי מלים כי אפשר שהמקור הוא באל חאוי (עי' לעיל, עמ' 93) או מתוך תשובה או תשובת פירוש למקומות בודדים.

יח ע"ב⁸⁰ — אוצה"ג, סנהדרין רמז; שם, ברכות, חלק הפי", ח.⁸¹
 יט ע"א — הערוך, ערך חלק (האחרון).
 לא ע"ב — עי' פי' הגאונים לטהרות, עמ' 120 הע' 6 ובמבוא, שם, עמ' 19.
 מב ע"א — הלכות שחיטה לר"ש ש'ן גמע, 113ב (מובא ביידישע צייטשריפט, 1, עמ' 314 הע' 22).
 נ ע"ב — ראבי"ה, תתרכפ (המבוא, עמ' 225).
 קה רע"ב — עי' להלן לגיטין נז ע"א.
 קמא ע"ב — עי' לעיל לשבת מ ע"ב.

והרי המסכתות שלגביהן קיים ספק אם חיבר להן רה"ג פירוש. וזה דבר הספק: מחד גיסא, אין לנו עדות מפורשת (מראשון, מרשימת ספרים או מכותרת לקטע) שחיבר להן פירוש. מאידך גיסא, ישנם רמזים שונים להימצאותם של פירושים אלה,⁸² ומובאות רבות שאפשר שהן מפירוש.

כתובות

שערי תשובה (= אוצה"ג, כתובות סג), שכותרתו היא 'לרבי' האי ז"ל, מסיים במלים: 'וכך הוא המנהג וטוב ויפה וכבר כתבנו בפי' כתובות'. על זה כתב באי היים: 'ומכאן למדנו בפי' שהיה לרבי' האי גאון פי' על מס' כתובות וכבר הובא ממנו בש"מ לכתובות'.

כרם, במקבילה במזרח ומערב, קכט (וראשיתה באוצה"ג, שם), ישנו המשך לתשובה: 'ועוד כך מנהג שכל נערה שמבקשין לקדשה...', ואילו הסיומת ('וטוב ויפה...') והכותרת הנ"ל חסירות. הוה אומר, אפשר שהתשובה שבשערי תשובה מקוטעת, וייתכן שהסיומת הנ"ל היא תוספת ואינה לגאון המשיב (אף אם הוא באמת רה"ג).

ואמנם, לוי' (אוצה"ג, שם, עמ' 21 הע' ב) מפקפק במסקנתו של בעל איי היים, וכותב: 'כנראה שפסקא זו: "וכך הוא המנהג" וכו', הוא מלשונו של ר"י הברצלוני בס' העתים האבוד שמשם נעתקו התשו' בשע[רי תשובה]...', "וכבר כתבנו בפי' כתובות", הוא לשון ופי' של הברצלוני לכתובות (ולא כמו שסבר באי היים...), או שהפסקא "וכך הוא המנהג וטוב ויפה" רק היא הוספתו של הברצלוני היא'. למעשה, כפי שרמזנו, נראה (ע"פ מזרח ומערב) כי 'כך המנהג' הוא אכן מהתשובה המקורית. אלא אפשר שהתשובה שבשערי תשובה מקוטעת, וכך המנהג' מוסב על ההמשך. ובאשר לבעלות הפירוש לכתובות, בוודאי אין טעם להעדיף את ההשערה שהברצלוני חיבר פירוש לכתובות על פני ההנחה שרה"ג חיבר כזה, שהרי מכירים אנו פירושים של רה"ג למסכתות שונות. ועוד, קיימות (כדברי בעל

80 בהנחה שפירוש מלים כולל אף פירוש שמות.

81 גם דברי האשכול וגם דברי הראב"ן אמורים לכאן.

82 אין כל יסוד, אף לא רמז של ממש, להניח שהיה פירוש למסכתות ביצה וקידושין (וע"ע גאוניקה א, עמ' 172).

איי הים) מובאות על שם רה"ג שבהחלט אפשר שהן מפירושו זה. אולם, אפשר שההערה היא של מלקט, מקצר או מסדר אנונימי. על-כל-פנים, מידי ספק לא יצאנו. זכר לפירוש רה"ג לכתובות נמצא אף בדברי הרמב"ן (אוצה"ג, כתובות ז): 'כתב ר"ח ז"ל יש מי שאומר תרי בבי קא מני... וזה הפי' לרבי' האיי גאון ז"ל ובתשובותיו מפרש יותר שאמר ולא נאמר הרי... זה נוסח דברי גאון ז"ל'. פשוטם של דברים הוא שהרמב"ן הוא המעיד כי 'יש מי שאומר' בדברי הר"ח הוא רב האי גאון (ובליקוטי פיר"ח, אוצה"ג, שם, עמ' 20, אמנם אין רה"ג מוזכר), וכי המובאה היא מפירושו של רה"ג למקום (שהרמב"ן הכירו, או שידע עליו ושיער שהר"ח שאב ממנו). ואילו בתשובותיו של הגאון (ממשיך הרמב"ן), רב האי מפרש יותר. כך נראה לפרש. ואם כן, שוב רמז לפירוש רה"ג לכתובות. אולם אפשר להידחק ולפרש אחרת. למשל, יכולים אנו לטעון שאף הר"ח הביא מתשובת רה"ג, אלא שהרמב"ן מעיר כי למעשה מפורש בה יותר מן הנוסח המקוצר שהביא הר"ח וממנו; או שבתשובותיו של רה"ג הידועות לרמב"ן מפורש יותר מאשר בתשובה (או בקטע מתוכה) שהביא הר"ח; או שאולי הניגוד אינו בין תשובותיו לפירושו, כי אם בין תשובה לאחד החיבורים שאולי דברי הר"ח לקוחים ממנו — כגון אדב אלקצ'א או ספר השטרות וכדו'. ברם, כפי שאמרנו, פירושים אלה דחוקים הם, ואילו פשוטם של דברים נראה כפי שכתבנו תחילה. על-כל-פנים, מידי ספק עוד לא יצאנו (ועי' מבוא לאוצה"ג, כתובות, עמ' ב ואילך).

ואלו הן מובאות אשר אפשר שהן מפירושו רה"ג⁸³ לכתובות (אם אמנם היה כזה):

ד ע"א — אוצה"ג, כתובות יד.⁸⁴

ה ע"א — אוצה"ג, שם, פיר"ח ז.

ז ע"ב — אוצה"ג, שם, חלק התשר', סג הנ"ל; ועי' הע' 14.

ח סע"א — אוצה"ג, שם, צח, הוזה עם חלק הפי', רמ.⁸⁵

ט ע"ב — אוצה"ג, שם, חלק התשר', קיד.

י ע"א — אוצה"ג, שם, חלק הפי', כ = פיר"ח, עמ' 7.

יד ע"א — אוצה"ג, שם, חלק הפי' לא = קידושין תיג.

יד ע"ב — אוצה"ג, כתובות, חלק הפי', לב = הלכות הנגיד, סי' מב.

יז ע"ב — אוצה"ג, שם, פיר"ח, עמ' 17 והע' ט.

יז ע"ב — אוצה"ג, שם, באמצע העמוד (= חלק הפי', מו; מט⁸⁶).

יט ע"ב — אוצה"ג, שם, חלק התשר', קצט.⁸⁷

83 היות ולא מצאנו רמז לייחוס הפירוש לרש"ג, על כן הנחנו כי המובאות על-שם שניהם הן מתשובות. הנחנו גם כי הפירוש, אם נכתב, נכתב עברית ככל הפירושים הרחבים למסכתות (להוציא שרח אל פאט, עי' להלן). על-כן לא ייחסנו מובאות בערבית לפירוש.

84 ואפשר שהכתוב באוצה"ג סג הנ"ל רומז להמשך סוגיה זו, 'פירסה אשתו נדה'.

85 מקור הדברים יכול להיות בפירוש לאחת המקבילות או למקום שרב נקרא ר' אבא.

86 אך עי' בדעת אסף על המובא בעיטור (הצופה לחכמת ישראל, ו [תרפ"ב], עמ' 294) ובמקח וממכר, שער לא.

87 ראה לעיל, הע' 78.

- שם — אוצה"ג, שם, קצו.
 כ"ע"א — אוצה"ג, שם, ריד; רז הנידון לעיל (= חלק הפי', סא).
 כ"רע"ב — אוצה"ג, שם, חלק התשו', ריח המובא באות ו.⁸⁸
 לו"רע"ב — אוצה"ג, שם, פיר"ח כז (= עמ' 111 הע' א).
 נא"ע"ב — אוצה"ג, שם, חלק הפי', קלג.
 נה"ע"א — אוצה"ג, שם, חלק התשובות, תח.
 סו"ע"א — חידושי הרשב"א, ד"ה בעי.
 סו"ע"א-ע"ב — אוצה"ג, שם, תצח-ט.
 סו"ע"ב — אוצה"ג, שם, תקב; חלק הפי', קצ.
 סו"ע"ב — אוצה"ג, שם, קצב.
 סח"ע"א — הרי"ף סי' שב, על-פי נוסח כפתור ופרח, פ' מד (עדלמאן, עמ' 93).
 סח"ע"א — אוצה"ג, כתובות תקט.
 סט"ע"ב — אוצה"ג, שם, תקלח.
 סט"ע"ב — אוצה"ג, שם, תקלט.
 עג"ע"ב — אוצה"ג, שם, תקנז-ח.
 פא"ע"א — עי' הע' 85.
 פה"ע"א — אוצה"ג, שם, תרלא.⁸⁹
 צג"ע"א — אוצה"ג, שם, חלק הפי', רעג = ב"ק, חלק התשו', יז⁹⁰ (וע"ע ב"מ, חלק הפי', מב).
 צג"ע"א-ע"ב — אוצה"ג, כתובות תשכב.
 קד"ע"ב — אוצה"ג, שם, חלק הפי', רפז.
 קיא"ע"ב — ערוגת הבושם, א, עמ' 267.

גיטין

במבוא לאוצה"ג (גטין עמ' ז) העיר ב"מ לוי' על 'פירושו או 'חבורו' של רב האי גאון לגטין שהוא מזכירו כמה פעמים בספרו המקח והממכר (ראה לקמן). הכוונה לשער יג (פעמיים) ושער לא. בשער יג (אוצה"ג, עמ' 20): 'אבל צריך אתה לידע שיהא באותו ענין שפיר' בסוף המביא גט במסכת גיטין כגון שידוע...'. ושוב (שם עמ' 26): 'והכל כמו שפיר' בסוף המביא גט ושם תמצא זה השער מפורט ושום שכל'. בכי"ב (אסף, הצופה לחכמת ישראל, ז' [תרפ"ג], עמ' 285) במקום זה: 'וראוי לתלמידים להבין ולשמור אלה הדברים שמאד נתקשו בעיני הראשונים' (וכך בליקוטים; מובא באוצה"ג, שם), ובשער לא סוף ע"א (אוצה"ג, שם, עמ' 58 הע' ב): 'ואע"פ שלא נסתלק האונס כמו שאפרט בחבור גטין' (בכי"ב אסף, הצופה הנ"ל, עמ' 284: 'והוא מבורר בספר גירושין'). מכל המובא קשה

88 בהנחה שאין המובא שם באות ג מקור הדברים, היות וחסר הנימוק של יראת חטא.

89 אך ייתכן שמקור הדברים הוא באר"ב אלקצ'א (עי' לעיל, עמ' 92).

90 אך עי' אסף (לעיל הע' 86, עמ' 291).

להסיק יותר משתי הדיעות. האחת, כי לדעת הגאון, הרוצה להבין היטב את דבריו בשער יג, יעיין היטב בדברי הגמרא בסוף המביא גט. והשנייה (משער לא), כי רב האי התכוון לחבר חיבור בענייני גיטין-גירושין, וכנראה הכוונה לחיבור הלכתי על דיני גיטין.

ברם, מידי ספק לא יצאנו. שהרי נשאל ר' יהודה ב"ר נתן הנביא (תשובות חכמי פרובינציה, עמ' 189) על 'מה שפסק רבי' האיי ז"ל כלישנא קמא' (בסוגית נחינה בעל כרחו — בניגוד לידוע לנו משמו, עיי"ש הע' 56 ואוצה"ג, גיטין שצא), והשיב: 'אנא הא דרבי' האיי לא אשכחינן, ומטיבותיך לאחזויי לך היכן נכתב, אם בספר החדושים או במקום אחר, אי זו מקומו...'. אפשר לטעון כי יוצא מכאן שהמשיב ידע על חידושי רה"ג לגיטין.⁹¹ אולם, אפשר גם לפרש שהוא לא ידע על חיבור כזה אך סבר שמא הוא קיים; או שטעה וחשב שפירוש המלים של רש"ג לפ' מי שאחזו⁹² הוא פירוש עניינים לרש"ג ורה"ג. ואלו הן מובאות אשר אפשר שהן מפירוש רה"ג לגיטין (אם אמנם היה כזה):

ו"ע"א — אוצה"ג, גיטין, חלק הפי', יז.⁹³

י"ע"ב — פי' רב נתן אב הישיבה, לגיטין פרק א.

יג-יד — אוצה"ג, גיטין, עמ' 20, 26 הנדונים לעיל (עיי"ש).

כז ע"ב — כח ע"א — אוצה"ג, שם, קכג.

לז ע"ב — אוצה"ג, שם, קצב.

לח ע"ב — עי' כתובות ח סע"א.

מב ע"א — אוצה"ג, גיטין, חלק הפי', קח.⁹⁴

מד ע"א — אוצה"ג, שם, חלק התשרי, רכה.

נב ע"א — אוצה"ג, שם, רסב.

נה ע"ב — פי' ר' נתן אב הישיבה לביכורים ב:ג.⁹⁵

נו ע"א — ראב"ע לאיוב ו:י.⁹⁶

נט ע"א — אוצה"ג, גיטין, חלק הפי', קכט, ועי' ליקוטי ר"ח קסג.⁹⁷

ס ע"ב — אוצה"ג, שם, חלק הפי', קלב.⁹⁸

91 אין נראה שהכוונה לס' החידושים של חכם(ים) אחר(ים) שדברי רה"ג מובאים בו.

92 עי' עליו אצל י"נ אפשטיין, גנוזי קדם, ה, עמ' 1 ואילך; *REJ*, 64 (1912), עמ' 210–211; וע"ע במרכזים, עמ' 126.

93 ועי' אפשטיין (לעיל הע' 92), עמ' 211 הע' 1.

94 על פי הדימיון לסימן קז נראה שאף זה לרה"ג, כנראה מפירושו לאחד (או יותר) מן המקומות המוזכרים בערוך השלם, א, רסד ע"א.

95 ספק מפירושו לשם (עי' להלן עמ' 103). פירוש זה שונה מהפירוש במקח וממכר (אוצה"ג, גיטין סי' רפב).

96 'ראיתי רב האיי ז"ל שפירש ואסלדה לשון הגבהה' לקוח, אולי, מפירושו כאן ל'לובן ביצה סולד מן האור'. אולם, אליבא דאמת, נראה יותר שמקורו באל ח או י (עי' לעיל, עמ' 93) או בפירושו ל'יד סולדת' (שבת מ ע"ב; חולין קה רע"ב — עי' לעיל במקומם).

97 ראה לעיל הע' 78.

98 ראה לעיל הע' 93.

עד ע"ב – עה ע"א – תשו' חכמי פרובינציה, עמ' 189 הנידון לעיל (ועי' דברינו שם).
פה ע"ב – תשובת הרב ר' מרדכי ב"ר יצחק, בסוף ס' המכתם לפסחים, סוכה ומו"ק, ניו
יורק תשי"ט, עמ' רמב.
פו ע"ב – אוצה"ג, גיטין, חלק התשו', תעה.

פירושי מלים לשבת, עירובין, זרעים וטהרות

ברשימת ספרים שפירסם ר' גוטהייל בספר הזכרון לישראל אברהםס (*Jewish Studies in Memory of Israel Abrahams*), עמ' 156, נמצא (אני מעתיק על-פי הפקסימיליה שם):⁹⁹

יג כראסה אחדתהם

רק בכט רבנו נסים ז"ל

פיהא תשובת שאלות

לרבנו האיי ואלפאט שבת

ועירובין וזרעים וטהרות

היות ודרכו של הרושם להתחיל עניין חדש בשורה חדשה, על כן מסתבר שאף אלפאט
([פירוש] מלים) שבת ועירובין וזרעים וטהרות הם כולם לרה"ג (או לרה"ג ורש"ג¹⁰⁰). אין זו
הוכחה חותכת, והדברים נשארים בגדר ספק. נדון בכל קבוצה בפני עצמה.

פירושי מלים לזרעים וטהרות

בחג"א, תש"ב, עמ' 172 ואילך: 'קטע מפירוש מלים של רב שרירא לסדרי טהרות
וזרעים'. פירוש זרעים הוא בוודאי תשובה על שאלה. כך מוכח מעמ' 174: 'והדא שרח מא
סאלתם מן אלפאט זרעים' (וזהו פירוש המלים ששאלתם מזרעים, עמ' 178). מסתבר שהוא
הדין לפירוש טהרות שבקטע. קשה לקבוע מה היה היקפו של הפירוש הזה. האם נשאל רש"ג
על הסדרים כולם, על חלקים גדולים מהם, או על דברים בודדים בלבד? (עי' דברי אסף
במבוא לקטע; י"נ אפשטיין, תרביץ, טז [תש"ו], עמ' 73; ש' אברמסון, לשוננו, יט
[תשי"ד], עמ' 50). אין שום ראיה שרה"ג השתתף בפירוש (או שייחסוהו גם אליו)
ושלפירוש זה התכוונה הרשימה הנ"ל.¹⁰¹

עדות על פירוש של רה"ג למשנת זרעים נמצאת באשכול (ח"ב, עמ' 48): 'וכתב רבינו
האיי גאון ז"ל בלשון ערב הני חיבות דכתבינא לעיל במשנת כלאים'. אף כאן, קשה לקבוע
אם המובאה היא מתשובה למקומות בודדים בלבד, או אם היא קטע מחיבור מקיף יותר (אולי
פירוש לס' זרעים כולו?). מובאות מסוג זה בדברי הראשונים הן סימוכין (ואולי חזקים
ביותר) לדיעה שרה"ג אמנם חיבר פירוש לזרעים וטהרות¹⁰² (עי' למשל אצל אפשטיין,

99 ועי' במבוא של ש' אברמסון למס' ע"ז שהוציא, עמ' 26.

100 עי' אברמסון, שם, הע' 1.

101 ראה לעיל הע' 100.

102 ראה לעיל הע' 79.

תרביץ, טז [תש"ו], עמ' 74, ומבואו לפירוש הגאונים לטהרות, ¹⁰³ עמ' 153–154).
 על-כל-פנים, אין ללמוד מכל זה על כוונת הרשימה הנ"ל.
 והרי מובאות על שם רה"ג אשר אפשר שהן מפירוש מלים לזרעים וטהרות (אם אמנם
 חיבר כזה):

זרעים

כלאים ט:ז; ט — האשכול, ב, עמ' 48 הנ"ל (ועי' דברינו שם).
 מע"ש ב:ט — ערוך, ערך אספרי (אפשטיין, פיה"ג לטהרות, מבוא, עמ' 154).
 ביכורים ב:ג — פי' ר' נתן אב הישיבה למקום (ועי' לעיל לגיטין נה ע"ב).

טהרות

כלים ב:א — פירוש ר' הלל לספרא, שמיני, פרשתא ז (ח"א, פב ע"ב; אפשטיין,
 פיה"ג לטהרות, שם).
 כלים יג:ג — השרשים (לר' יונה), עמ' 172 (אפשטיין, תרביץ, טז [תש"ו], עמ' 73).
 כלים יג:ה — השרשים (לר' יונה), עמ' 103 בהערה לש' 19.
 כלים כג:ה — שם, עמ' 222 (אפשטיין הנ"ל, עמ' 73).
 מקואות ה:ו — עי' לעיל לחולין לא ע"ב.
 נידה ט:ח — פי' הגאונים לטהרות, עמ' 116 הע' 8 (אוצה"ג, שבת, חלק הפי',
 קכח).
 עוקצין ג:ב — עי' אפשטיין הנ"ל, עמ' 73 (ועמ' 74); *REJ*, 64 (1912), עמ' 211 הע' 1;
 וש' אברמסון, דברי פתיחה לדרשות על התורה לר' יהושע אבן שועיב, עמ' 22, לדף נה
 ע"ב.

שבת

פירוש מלים לשבת (או לפרקים ממס' שבת) לרש"ג נזכר בס' השרשים לר' יונה
 (ערכים אמר, דכף, עצד, צחר; וע"ע הערכים ספל ושחר). מסתבר (אף כי אין זה מוכרח) כי
 הוא הבחין היטב בין פירושי המלים לבין הפירוש הרחב לרה"ג (ורש"ג) למס' שבת (עי'
 דיונונו לעיל, עמ' 95). אין לנו כל ראיה שפירושי מלים אלה יוחסו אף לרה"ג או שאליהם
 כוונת הרשימה הנ"ל.

חוץ מר' יונה הנ"ל אין הראשונים מבחינים במובאותיהם בין הפירוש הרחב לפירושי
 המלים, ואף למעיין קשה להבחין בכך. הילכך, אף במקומות שכונסו הפירושים (כגון
 באוצה"ג, שבת) — הובאו יחדיו. גם אנו לא ניסינו להפריד, והבאנו את הכול במסגרת
 דיונונו בפירוש הרחב (שם).

103 במבואו זה ובמבוא העברי לתשלום הפירוש (תרביץ, שם, עמ' 71 ואילך) הוכיח אפשטיין שאין רב האי
 המחבר של פירוש הגאונים לטהרות. לא ראינו צורך לחזור ולדון בשאלה.

עירובין

ע"י ש' אברמסון, רב נסים גאון, עמ' 126 הע' 1.

במספרות הגאונים עמ' 225: 'פיה איצא אלפט עירובין מן מסאיל (בו גם-כן פירוש מלים לערובין מן שאלות — הע' 46) לאבו יעקוב אלאנדלסי לרב' שרי' גא' ז"ל'. אף כאן קשה לדעת מה היה היקף התשובה. האם רש"ג פירש את כל המסכת לבקשת השואל, או שמא אין כאן אלא פירוש למלים בודדות מתוך המסכת? גם כאן, אין כל ראייה שפירוש מלים זה יוחס אף לרה"ג ושאליו כוונת הרשימה הנ"ל.

ב"מ לוי (במבוא לאוצה"ג, עירובין, עמ' 2) מניח בוודאות כי רה"ג חיבר פירוש (רחב) למס' עירובין. הוא מסתמך על קטע מכ"י (שם, חלק הפי', ב) שמייחסו לרה"ג, ועל דברי הערוך (שם כ): 'זה פי' הגאון בערובין'. אליבא דאמת, אין ראיותיו ראיות ואין כל יסוד איתן לקבוע שרה"ג חיבר פירוש רחב לעירובין. בנוגע לקטע מכה"י, כבר פיקפק אברמסון (שם, עמ' 104) בייחוס לרה"ג. ובאשר למובאה מהערוך: מהשוואה פשוטה מתברר כי מקור דברי הערוך הוא הר"ח (כנרמו שם בהע' א). אין ביטחון שהכוונה לרה"ג ובוודאי אין ללמוד מכאן על פירוש רה"ג למס' עירובין. משמעות המלים 'זה פי' הגאון בערובין' היא, כפי הנראה, שפירוש הגאון נאמר למסכת עירובין (בוודאי בתשובת פירוש לסוגיה) ולא לסוגיה המקבילה ביומא (יא ע"ב). ואמנם, במקבילה ביומא, גירסת הר"ח (לפנינו שם) שונה, ואין להניח שלשם הביא את פירוש הגאון. אלא דווקא בפירושו בעירובין הביא את דברי הגאון, שנאמרו אף שם (בתשובה) למסכת עירובין.

ועוד לאוצה"ג עירובין: ההערה בסי' קיב, עמ' 45: 'ומי שאין לו אלא ד' אמות והוצרך לנקבו כבר פירשנו למעלה מאי דיני... אינה רומזת, כמובן, לפירוש הגאון. הערה זו היא ככל הנראה מדברי ר"י הברצלוני, שממנו הובאה התשובה הזו באוצה"ג, וכוונתו למה שפירש הוא, בס' העתים, סי' לא, עמ' 47-48 (ואפשר להידחק ולטעון שהיא הערה לדברי הגמרא מא ע"ב).

ואלו הן מובאות אשר אפשר שהן מפירוש מלים של רה"ג לעירובין (אם אמנם היה כזה):

יא ע"א — אוצה"ג, עירובין, חלק הפי', טו.

יד ע"ב — אוצה"ג, שם, כא.

כא ע"א — רב נסים גאון, עמ' 122 (= ר' זכריה אגמאתי לעירובין, 150א).

כו ע"ב — אוצה"ג, שם, לט.

כח ע"א — רב נסים גאון, עמ' 126 והע' 1.

לד ע"ב — שם, עמ' 127.

לו ע"א — שם, עמ' 129 = אוצה"ג, שם, עמ' 22 (ומילואים אחרונים לעירובין שבסוף

פסחים) = יומא, הפי', קפא = גיטין, הפי', סד; סו = רמב"ן (וסיעתו) לחולין יד ע"א.

נע"ב — ע"י לעיל לכתובות ח סע"א.

נד ע"א — רב נסים גאון, עמ' 137.

נח ע"ב — אוצה"ג, עירובין, קיט. 104

סב ע"א — רב נסים גאון, עמ' 141 והע' המסומנת בכוכב = אוצה"ג, שם, חלק הפי' פב.

פח ע"ב — אוצה"ג, שם, צו.

קב ע"א — אוצה"ג, שם, קיב; רב נסים גאון, עמ' 147.

פירוש המקרא

עי' מאן, *Texts and Studies*, עמ' 660 ש' 18 והע' 340, ודבריו בעמ' 644. כבר שטיינשניידר פיקפק במהימנות כה"י (*Die arabische Literatur der Juden*, עמ' 101). ועי' פוזנסקי, *JQR* (N.S.) 3 (1912–1913), עמ' 411. ע"ע ברשימת הספרים שפירסם אסף, קרית ספר, יח (תש"א–תש"ב), עמ' 278, והערה 33.

אפשר, אם-כן, שרה"ג חיבר פירוש למקרא כולו או לחלק ממנו. מובאות אלו אפשר שהן מפירושו לספרי המקרא (אם אמנם חיבר כאלה):¹⁰⁵

דברים כ:י — דרשות על התורה לר' יהושע אבן שועיב, קראקא, פה ע"ד.

הושע ג:ב — רש"י, שם, פסוק ג.

105 חלק מהמובאות שייחסנו לאל חאוי (עי' לעיל עמ' 93), וכמה מפירושי המלים שהנחנו כי לקוחים הם מפירושו לתלמוד, ייתכן שבאמת מקורם בפירושו למקרא.

נספח 3 : תשובות המיוחסות לרה"ג ואינן לו (בוודאי או מספק)

במבוא לרשימת התשובות הזכרנו את הקשיים והמכשולים שבזיהוי מדויק של מחברי התשובות. טעויות בייחוס תשובות מופרות מראשית הספרות הרבנית. כבר הראשונים העירו שדבר זה לא יצא מפלוני, לפעמים על-פי ידיעה ולפעמים על-פי שיקול הדעת, ומכאן תשובות מיוחסות לרה"ג ואינן לו,¹⁰⁶ או כאלו שספק אם הן ממנו.¹⁰⁷

לדוגמה, בתג"ה, סו"ס קנו, כותב הרי"ף לשואלים (ע"פ תרגומו של המהדיר): 'ואודות התשובה שאתם מייחסים אותה לרב האי גאון זצ"ל אצלי רחוק הוא שתהיה ממנו כי איננה מחוורת בטעמה ואין לנו צורך לבאר זאת'. כאן נראה שהרי"ף אמר את הדברים על-פי שיקול דעתו, ולא שהיו לו ידיעות ברורות על הטעות בייחוס. ואולי רב האי החזיק בכל זאת בדיעה כזאת. ראה, למשל, ברשימת התשובות אבה"ע מס' 504 ובמצוין שם.

אכן, ישנם מקומות שכל המצוי בספרות נוטה לטעון שאין הדיעה המיוחסת לחכם פלוני מתאימה לו, אף-על-פי שאי-אפשר להוכיח זאת ממש. למשל, בס' מישורים, ט:ג (לא ע"ב), בעניין אונאת דינר, נמצא: 'רבינו האיי כתב וקצת מהגדולים כי אונאתו פונדיון לדינ' שהיא א' מי"ב' (כר"י במשנה, ב"מ ד:ה). והנה, לא מצאנו (לעת עתה) בספרות, שהובאה שיטה כזאת בשם רה"ג זולתי כאן. והרי ידוע שאין זה שכיח שיימצא אצל ר' ירוחם חומר מקורי חדש שאינו במקורות אחרים. ועוד, הפסק הזה סותר מה שנמצא במקח וממכר, סוף שער מא: 'כדגר' כמה תהא סלע חסרה ולא יהא בה אונאה ר' מאיר אומר סלע ארבע

106 בשם זה נקרא מאמרו של א' אפטוביצר ז"ל בתרביץ א, ספר ד (תר"ץ), עמ' 63 ואילך. במאמר חשוב זה הבלית אפטוביצר את בעית 'ייחוס טעות' (וראה עוד מאמרו 'תשובות מיוחסות לר' חנניה ואינן לו', מאמרים לזכרון רצ"פ חיות, עמ' מט). ברם, קשה לקבל את כל קניימדיה שלו, הן בקביעת בעלות והן בביטול ייחוס. למרבה האירוניה, יש שהוא עצמו מייחס תשובות לרה"ג ללא יסוד איתן. לא טרחנו לרשום את כולן. אפטוביצר עצמו הרגיש בכך, לפחות לגבי אי-הדיוק בייחוס בין רש"ג לרה"ג (ראה הערותיו 18 ו-29 לח"א). ויש שאין ראיה לייחס את התשובה אפילו לאחד מהם (ראה, למשל, דבריו על מזרח ומערב, ט = תג"ה, נא, בהע' 8 עמ' 82, והשווה דבריו בקבוצות מסופקות). מאידך גיסא, הוא מבטל את ייחוסו של רה"ג על תשובות בגלל 'סתירה'. והרי לפעמים אפשר ל'תרוץ' את ה'סתירות'. ואף אם הסתירה קיימת, אין בה לבטל את הייחוס של התשובה, שהרי חכם שהשיב על שאלות במשך למעלה מיוכל שנים — אין זה מן הנמנע שפילו סתירות בחשובותיו. לפעמים רק נדמה שיש סתירה, שהרי הנסיבות והפרטים אינם זהים בכל תשובה, וחלק גדול מהתשובות מכיון למקרים מסוימים ומיוחדים שהגאון נשאל אודותם, ואין דומה אחד למשנהו. ועוד, קורה שגאון חוזר בו, בדבר שאינו עקרוני ובעל מסורת ארוכה. ובוודאי יש להבחין היטב בין דעת האב לדעת הבן לפני שמחליטים על סתירה וביטול בעלות (וע"ע איי הים לשערי תשובה, סי' קלו, הנזכר בהע' הנ"ל).

107 הכוונה היא גם לתשובות השייכות לקונטרסים שספק אם הם משל רה"ג, או שספק אם התשובות הנידונות היו בקונטרס המקורי שהוא משל רה"ג (וראה, למשל, לעיל ברשימת הקונטרסים מס' 2, 8).

איסרים איסר לדינר ומפרשינן רבה אמר פחתה אסר אסר לדינר אסור וסתמ' כר' מאיר... ואף-על-פי שישנן סתירות וחזרות אצל רה"ג, נראה שכאן בגלל איזושהו שיבוש, שמקורו אינו ברור, יוחסה לרב האי גאון שיטה שאיננה לו.

בדוגמה שהבאנו אין לנו הוכחה שישנו שיבוש, כי אם השערה בלבד. ואף אם צודקים אנו שישנו שיבוש, בוודאי לא השכלנו להבין כיצד חל. מאידך גיסא, ישנם מקומות בהם השיבוש ברור, וגם הסיבות לשיבוש נראות לעין. נפתח את עיקר הדיון בשיבושים שאפשר להתחקות על שורשי התהוותם.

דברים המיוחסים לרה"ג בגלל שיבושים בשמות (כגון ר' יהודאי, ר' הילאי וכדו').

כתב ש' אברמסון כי 'השיבוש "רב יהודאי" — רב האיי" ... מצוי הוא בכמה ראשונים' (סיני, עה [תשל"ד], עמ' יג). הערה זו מסכמת את דיונו במסורת אצל חכמי אשכנז שפסק רב האי גאון כמר בר רב אשי במיפך שבועה (ראה תוספות, שבועות מא ע"א ד"ה ולמה, סנהדרין כט ע"ב ד"ה מר, יומא פג ע"א ד"ה מר, או"ז, סנהדרין נד, שבועות עמ' 19, פסקי הרא"ש לשבועות שם, תשובות מהר"ם, בלאך, עמ' 32 מגיליון, ורבינובין, סי' ק). וכתב אברמסון (הנ"ל) שהדברים שאובים מס' הלכות גדולות, שלדעת הצרפתים חיברוהו ר' יהודאי ו' נשתבשו הדברים וכתבום על שם רב האיי".

והרי דוגמאות לשיבוש ר' האי במקום ר' יהודאי:

1. ארחות חיים, ב, עמ' 138: 'ורבינו האיי גאון ז"ל כתב בתשובה טבילת נדה מן התורה ק"ו ממגעה' (מובא באוצה"ג, חגיגה יג, עמ' 9 הע' ד). ואף-על-פי שכן נמצא גם בסמ"ג (ל"ת קיא, לו סע"ב): 'ורב היי גאון פירש שלמדנו טבילה לנדה מן התורה בק"ו ממגעה' (וממנו לעץ חיים, ב, עמ' רפט), נראה בכל-זאת שצ"ל ר' יהודאי, כבמקבילות באוצה"ג שם.
2. וכן המצוין באוצה"ג, שבת תטו (עמ' 137 הע' א), בעניין ב"ד שמל במקום שאין אב, המובא מן הרא"ש (ור' ירוחם) בשם רב האי, נראה שצ"ל רב יהודאי כבמקבילות.
3. מרדכי הגדול, תוספת לר"ה (כ"י ששון), אהל דוד, א, עמ' 179: 'ובלקח טוב כתוב שיש בחשובת רב האיי גאון דאסור להתענות בר"ה מפני שנקרא חג'. צ"ל רב יהודאי כבמקבילות, הובאו באוצה"ג, יו"ט לט ובהערות.
4. שיבוש רב יהודאי — רב האי הנו ההסבר המתקבל ביותר על הדעת לתופעה שהעלה ב"מ לוין בספר המתיבות, עמ' 3, שמזרח ומערב, נו, על-שם רב האי גאון, מקביל לקטע שפירסם י"נ אפשטיין (*JQR* [N.S.] 4 [1913–1914], עמ' 430) מהמקור הארמי של הלכות פסוקות. אף שאפשר לטעון טיעונים שונים (כגון שקטע אפשטיין אינו אלא ליקוט; או שרה"ג השתמש בהלכות פסוקות, וכדומה), אף-על-פי-כן, מחוורתא כדשנינן מעיקרא: ששיבוש רב יהודאי — רב האי לפנינו.
5. שיבוש רב יהודאי — רב האי, הוא כנראה גם הסיבה לייחוס גזירת כונתא לרב האיי. כבר הרגיש בזה אפטוביצר במבוא לראבי"ה, עמ' 225–226, והשיבוש נמצא גם

אצל הראב"ן, חולין רפב ושיא, ובאסופות, בדיקות כו. בוודאי שהשיבוש התחזק, הואיל שגם לרה"ג תשובה האוסרת (לעיל, רשימת התשובות, יו"ד 284).

6. רא"ש, מגילה ג, סו"ס ה: 'תקיננו עכשיו שיקרא המפטיר... עניינא דיומא... כך השיב רבינו תם ז"ל והרב (! צ"ל: להרב) רבינו משולם ז"ל וכן פסקו רב עמרם ורב האי גאון ז"ל'. אף-על-פי שבכל כתבי היד של הרא"ש שבדקתי אמנם כתוב רב האי, נראה שצ"ל כפי שנמצא בגוף תשובת רבינו תם (ס' הישר, עמ' 81): ומכח הלכות ומנהג ר' עמרם ורב יהודאי גאון נהגו כן, ור' ירוחם (ב:ג, כ ע"ד): 'כך כתב רב עמרם ורב יהודאי (!) וכן השיב ר"ת לרבינו משולם'. או כפי שנמצא באבודרהם (עמ' קעב): 'וכתב רב עמרם בעל הלכות גדולות (!)... וכן השיב ר"ת לרבינו משולם'.

כלומר, ייתכן גם שיבוש בה"ג (= בעל הלכות גדולות) לרה"ג.

וכך קרה, כנראה, במנהגים לר"א קלוזנער, מהד' עהרענרייך, לג ע"ב: 'ורב האי גאון כתוב (!) כל חמירא דאיכ' (= אוצה"ג, פסחים טו). נראה שצ"ל: ובה"ג כתוב. שהרי אף ראשון אינו מביאו בשם רה"ג ואילו בה"ג הדברים נמצאים (וכן בהלכות פסוקות ובהשאלות). אכן, סידור רש"י, מחזור ויטרי ותניא מביאים את הדברים משום בה"ג (ראה ה"ג, ירושלים תשל"ב, א, עמ' 271 והע' 7).

כף העיר ש' אברמסון על דברי הב"י לטור או"ח לב (לו ע"א ד"ה וכה), המביא מארחות חיים: 'רב האי כתב דפוס של תפילין...', ואילו בארחות חיים (ציצית: כו) הדברים על שם רב הילאי, כפי שהם במקומות אחרים (ראה מילר, מפתח, עמ' 153 והע' ז). אף כאן שיבוש בשמות לפנינו.

ואכן מצויים גם שיבושים: רב האי במקום רב הילאי:

1. טור או"ח תנא ושלטי גבורים על הרי"ף כמצוין באוצה"ג, פסחים סז): 'ובתשובה לרב האי דכלי גללים...'. אך בכי"י ובדפ"ר: ר' הילאי, כבמקבילות שם (ממילא נופל זיהויו של מילר לגבי תג"ה, קצב; ראה מפתח, עמ' 226 סי' שמג).
2. וכן בשערי שמחה, ב, עמ' צט: 'אמר רב האי כוס של קדוש... צ"ל: ר' הילאי. ראה צמבר במהדורות והמקבילות באוצה"ג, פסחים שי.
3. במכריע, מו (אוצה"ג, כתובות שלח) בעניין בעל מוציא מיד לקוחות, מובאת דעת רה"ג — בדמים. ואף-על-פי שגם בהעתקה בשבלי הלקט, ב, עמ' 236 סי' קל, כתוב רב היי, נראה ששיבוש קדום לפנינו, וצ"ל ר' הלאי, כבעיטור (אוצה"ג, שם שלט).
4. אוצה"ג, פסחים קסג. כבר בעל איי הים הביא את ספרי הראשונים שהביאו מהחלק הראשון של שערי תשובה, צג, בשם רה"ג (בשערי תשובה הכותרת היא: לגאון). קרוב לוודאי שאין אלה דברי רה"ג, שהרי דעתו מובאת בהמשך בשערי תשובה, שם (ובכה"י המקבילים). אפשר שהיה לפניו ר' הלאי, כבהלכות פסוקות, קנט (המצוין שם באוצה"ג), והשם השתבש מרב הילאי לרב האי. ואולי הם הניחו ש'גאון' סתם הוא רה"ג (ראה להלן).

קיימים גם שיבושים שר' אחאי הפך לרב האי:

1. רא"ש, ביצה ה:יד: 'וכן פסק רב האי והרמב"ם ז"ל דק"ל במוקצה בשבת כרבי שמעון וביום טוב כרבי יהודה'. צ"ל: רב אחאי, כבכ"י הספריה הבריטית 539 וכ"י הספריה

- הלאומית בפריז 417. וכן יוצא מטור, או"ח סו"ס תצה, וכ"כ בשאלות וכו"פ הרמב"ם (השווה אוצה"ג, חלק הפי', עמ' 49 הע' יא).
2. באגור, סי' תתסט, בעניין קבלת תענית: 'ורב האי וגאונים אחרים כתבו שצריך לקבל עליו מאתמול'. גם כאן נראה שצ"ל ר' אחאי, כפי שהוא בשבלי הלקט, סי' ערה: 'צריך לקבלו עליו מאתמול... וכן כתב ר' אחא משבחא זצ"ל בשאלתא דויחל משה...'; וכמו-כן בתניא, סב: 'רב אחאי בעל השאלות כתב... צריך לקבולי מבעוד יום'.
3. אוצה"ג, כתובות מא: 'כתב רב אחאי דברכת אירוסין בעשרה'. ובהע' ט: 'הרא"ש, ומקוצר ברמב"ן ובטור [אבה"ע] סס"י לד' רב האי" במקום רב אחאי'. אף-על-פי שרב האי כתוב בכל כה"י של הטור ובדפוסיו, נראה שצדק לזין שבשיבוש יסודו. כן העיר על כך ש"ק מירסקי במהדורתו של השאלות, א, עמ' קח עמודה ב' של ההערות (בשם 'ההוספות לש"ש'; ¹⁰⁸ וראה עוד אוצה"ג, ברכות שח, ולעיל בסוף הפרק 'ייחוסן של תשובות שונות').
- ולבסוף: שיבוש משם שאינו של גאון, ולא מתקופת הגאונים כלל. ר' ירוחם, מישרים כט: ג (פא ע"ד): 'שאלה לרבינו האי... בשכר החתן'. התשובה מובאת בין תשובות הרמ"ה באור צדיקים, רמא (וכבר עמד על זה י' תא-שמע, קרית ספר, מד [תשכ"ט], עמ' 429). ואכן כל הסגנון אינו סגנונו של גאון. על-כן, נראה שחל שיבוש בהעתקה במישרים, שנשתבש ר' מאיר או ר' הלוי להיות ר' האי.
- אפשר ששיבוש מהלוי להאי יש בו כדי להסביר את הנמצא באוצה"ג, פסחים, חלק הפי', פה, על 'אף הן היו באותו נס', מממוקי שזבני, כ"י ב' לפירש"י: 'ל' רב האי זצ"ל'. ואילו בכ"י א': 'ל' מוריני הלוי'. וכן הוא ברשב"ם לפסחים קח ע"ב ד"ה שאף.
- חילוף אחר שקל להסבירו הוא 'רבינו האי גאון' במקום 'תלמידי רב האי גאון' ביראים עמ' קיג. השווה אוצה"ג, יום טוב נז.

קרובה לטעות שבגלל שיבוש בין שמות, היא טעות הנובעת מפיענוח מוטעה של ראשי תיבות.

נפתח דווקא בפיענוח של חוקר שטעותו מוכחת. בקרית ספר, כג (תש"ו), עמ' 325 ('מנהגי ר' חיים פליטאל'; מחקרי תפילה ופיוט, עמ' 39): 'כת' ה"ג אם חל ר"ה בג' משכימי' ממוצאי שבת'. פיענוח גולדשמידט (הערה 2): 'ר' האי גאון'. ברם, דעתו של רב האי גאון (אוצה"ג, ר"ה לב) היא שאומרים סליחות דווקא בעשי"ת, כדעתם של כל גאוני בבל ומנהגם (שם, כז-לא), ואין דיעה זאת יכולה להיות אלא לחכם אשכנזי (הואיל ובספרד החלו לומר סליחות מר"ח אלול).

במשפט החרם לרמב"ן, כפי שנדפס בארחות חיים, ב, עמ' 505: 'וכן מצינו בתשובה לרב האי גאון ז"ל שאמר וקהל שהחרים...'. ברם, הנוסח הנכון הוא כפי שנדפס בכל בו ובשו"ת הרשב"א המיוחסות, סי' רפח: 'וכן מצינו בתשובה לרבינו הגדול',

108 [הוספות לשאלת שלום? — פירושו של ר' ישעיה פיק-ברלין לשאלות, דיהנפורט תקמ"ו. העורך].

והתשובה אכן נמצאת בתשובות הרי"ף, רפא. קרוב לוודאי שהסיבה לטעות היא פיענוח לא נכון של ראשי תיבות רה"ג — רבנו הגדול — רב האי גאון. והנה בשערי תשובה, מ (ח"ב), ישנה כותרת: 'לרבינו האיי זצ"ל'. וההמשך: 'וששאלתם עיקר הנידוי היא השמתא... ומי שהחרימוהו הקהל... ד' אמות מכל צד'. כל זה הוא ממש ההמשך בתשובות הרי"ף, רפא, הנ"ל. וראשית סימן מ בשערי תשובה הוא מה שמוכא במשפט החרם על-שם רב האי, אלא שבשערי תשובה הוא על-שם רב שרירא. ואף סימן מא שם — ללא כותרת — לקוח מסוף תשובת הרי"ף, רפא, הנ"ל. נשאלת השאלה: האם יש קשר בין הייחוס המוטעה בשערי תשובה לבין זה שבמשפט החרם? האם העתקה, או העתקות, של תשובה מתשובות הרי"ף נשאה זיהוי לא נכון? או שמא הכירו את משפט החרם עם השיבוש, ובעקבותיו ייחסו בטעות את כל התשובה שממנה לקוח הקטע לרה"ג? ברם, אם כך הדבר, כיצד נסביר שדווקא מה שמיחוס במשפט החרם לרה"ג, מיוחס בשערי תשובה לרש"ג? שמא הכל מקרה הוא, וההסבר לתופעה בשערי תשובה יש למצוא בכיוון אחר, שנסתר מאתנו לעת עתה?

אכן, מצאנו עוד חילופים רב האי — הרי"ף (או אלפסי) אשר לגביהם אין יסוד ממש לומר שהסיבה היא פיענוח ראשי התיבות רה"ג, ובאמת קשה להסבירם:

1. בעיטור, א, נו ע"ב: 'תשובה לרבי' האי דנקט מלוה ולא נקט שאר חייבי לאוין.../ בכ"י ניו יורק לנכון: '...לרי"ף...', ונמצא בתוך תשובת הרי"ף שבתג"ה, פג.
2. ברא"ש לכתובות פו ע"ב (מוכא באוצה"ג, כתובות תרנד): 'ורב האי זכרוננו לברכה כתב דאירי כשלא פטרה הבעל משבועה'. ברם, בכ"י לנכון: 'ורב אלפס כתב בתשובה...', והדברים אכן בתשובת הרי"ף המוכתרת בהמשך באוצה"ג שם.

וכן יש חילופי שמות עם ראשונים אחרים שקשה להסבירם:

1. בר"ן לרי"ף, חולין קה ע"א (סי' תתמו, עמ' 74, ד"ה מפני), בין דברים שהובאו בשם הראב"ד: 'וכתב רבינו האי ז"ל דכל דבר לח שהוא מסתבך בידים מיקרי דבר מזהם'. והרי אף שיטה זאת שיטת הראב"ד היא; היא נמצאת בתמים דעים סו ובתשובות ופסקים כג, והובאה בשמו אצל הרשב"א ד"ה בשר, ועוד. ונראה לכאורה שדווקא מראשונים אלה שאב הר"ן. על-כן קשה לעמוד על השיבוש שבעקבותיו חדר שמו של רה"ג לתוך הדברים.
2. בשבלי הלקט, סי' קיג, עמ' 88: 'בשם רבינו האיי גאון זצ"ל מצאתי אסור לישאל לשכור פורני לנכרי...'. אבל בהלכות פסוקות, קכו, ובתשובות שבסוף הכל בו (לכוב, קח ע"א), הדברים בתוך תשובה לר' יוסף גאון (ר"י נ' אביתור). גם כאן קשה להסביר את החילוף בשם ובייחוס, אם לא נאמר שהרעיון באמת לקוח מתשובתו של רה"ג בעניין זה (ראה לעיל ברשימת התשובות, או"ח 66–68) ונשתרבב לתוך תשובת ר"י נ' אביתור.

ובאותו עניין. בגנזי קדם, ה, עמ' 162: 'רבינו האיי גאון ז"ל'. ואחריו התשובה שיוחסה לרב נטרונאי בתורתן של ראשונים, ב, עמ' 58, ובכ"י, או"ח רמג (כפי שהעיר המהדיר). גם כאן קשה להסביר את שאירע, אם לא נשער שהמלקט ליקט תשובה זו מקובץ

שהכיל תשובות לרה"ג — אפשר שאפילו אחת או יותר באותו נושא, כגון תורתן של ראשונים, ב, עמ' 51 ואילך — ולא שם לב שתשובה זו היא לרב נטרונאי. ועוד חילוף עם רב נטרונאי. בתשובות הרשב"א, ר"מ (ח"ז), רצב (וממנו כנראה למהרי"ק חדשים, עמ' 9): 'לרבנו האיי ז"ל. ושאלתם ישראל משומד...' והיא תשובת רב נטרונאי. ראה גנזי שכתר, ב, עמ' 122. נראה שמלקט תשובות הרשב"א או המעתיק השתבש משום מה.¹⁰⁹

ובזאת עברנו לשיבושי מעתיקים.

שערי תשובה, טו (טז; יח). לפי הכותרת שלפני סי' טו, הסימן הוא לרב האי. אך אין הדבר כן (ראה רב נסים גאון, עמ' 213), וכפי שהעיר כבר בעל איי הים על אחר. מכתבי-היד יוצא שרק הפירוש למכת מרדות הוא מפירוש רב האי (וכבר הערנו לעיל שאפשר שהוא לקוח מפירושו לשבת או פירוש המלים לחולין). מי שהעתיק את קובץ שערי תשובה רשם 'רב האי' על התשובה כולה. ממילא, גם אין יסוד לייחס לרב האי את סימנים טז (בכ"י: לגאון; ראה איי הים) או יח (וגם הכותרת באוצה"ג, ברכות קח, היא ללא יסוד) שבדפוסים שערי תשובה רשום עליהם 'עוד לו'.

והרי עוד חילופי מעתיקים שקשה להסבירם:

1. שערי תשובה, קמט: 'לרבינו האיי ז"ל... לא יאחז אדם'. אלא שבכ"י ביבנטי ואלמנצי, בערוך, ועוד, היא לר' נחשון (ראה המהדירים ואוצה"ג, ברכות קז). קשה להבין איך הגיעו בשערי תשובה לרה"ג. ממילא אין כל יסוד לייחס את שערי תשובה סי' קנא לרה"ג, כמו שחשב לוי באוצה"ג, ברכות רכא, ובלאו הכי היא סותרת את דברי רה"ג על מה שנהוג בישיבה — אוצה"ג, ברכות, חלק הפי', קמ; ועיי' עוד גנזי שכתר, ב, עמ' 512–515.
2. תשובות הגאונים ליק, ח: 'לרב האיי... שאנו רגילים ליקח ראשים של כבשים ברה"ה...'. התשובה בצורה מקוצרת מאוד, ואילו בקבצים אחרים נמצאת התשובה (הידועה היטב בשלימותה מן הראשונים) בצורה יותר רחבה על-שם רב נטרונאי. ראה אוצה"ג, ר"ה צד והמצוין שם.
3. שערי תשובה, מו. כותרת: 'לרבינו האיי ז"ל לעניין הפרשת חלה מן העיסה'. ברם, בכתבי-היד המקבילים (ראה איי הים והילדסהיימר, עמ' 42): 'לגאון ז"ל לענין...' (ושמא חשבו 'גאון' סתם לרה"ג; ראה להלן). ובשערי תשובה, קסג, החלק הראשון של התשובה (שהוא, כנראה, עיקר) נמצא על-שם ר' נטרונאי ז"ל (וראה הסיפור הנאות באוצה"ג, פסחים קמט). ואילו לחלק השני של תשובתנו ראה אוצה"ג, עירובין קטז (בתה"ג ליק, צה, הוא אמנם בין תשובות לרה"ג, אך היא גופה ללא כותרת).

ראינו למעלה מקרה של רישום שמו של רה"ג על סימן שלם, אף-על-פי שרק חלקו ממנו. בדומה לכך נוצרו כמה וכמה ייחוסים מוטעים משום שמשכו את דברי רה"ג אשר בתוך

109 וראה בהערות לא שכול, המצוינות לעיל ברשימה לאו"ח הל' ציצית, מס' 1, בדבר תשובות דומות לרה"ג לרב נטרונאי.

מובאה, מעבר לסיומם, וייחסו גם את המשך הדברים לגאון, במקום לראשון שהביא את דבריו. טעויות כאלו מצויות כבר בראשונים, וכל-שכן באחרונים ואצל חוקרים:

1. טור, יו"ד סי' שמד (רצו ע"א): 'ורבינו האי כתב דאף חוץ לד' אמות אסור בד"ת' (לפני המת). אין אלו דברי רה"ג אלא הערה (פרשנית?) שהעיר הרא"ש (ברכות ג:ו). על דברי רה"ג, 'אין אומרים... אבל מילי דעלמא אמרינן', העיר הרא"ש: 'וחוץ לארבע אמות איירי'. הטור לבדו חשבם לדברי רה"ג (ראה מעדני יו"ט על אתר והמצוין שם; אוצה"ג, ברכות, חלק הפי', זוהמצוין שם; שבלי הלקט, עמ' 340; ארחות חיים ח"ב 571).
2. ארחות חיים, תקיעת שופר, יח (אוצה"ג, ר"ה צח): 'ורבינו האיי גאון ז"ל כתב שאם הבטחתו שיתקע ויחזור...'. אף ראשון אחר אינו מביא דברים אלה בשם הגאון. אף כאן נראה שזו הערה שנמצאה אצל אחד הראשונים על תשובת רה"ג המובאת באוצה"ג, שם צו (או מובאה מתומצתת ממנה), דוגמת מבנה הדברים אצל הרא"ש (ר"ה ד:ד): 'דקדק רב האי ז"ל תוקע... ונ"ל (!) הטעם... הלכך אם הוא מובטח...'. ולא שמו לב שאין ההמשך דברי הגאון.
3. בשערי תשובה, צג (ובכתבי-היד המקבילים), בעניין ערב פסח שחל בשבת, מובאת תשובה לגאון, ואח"כ דיעות גאונים, ואח"כ דברי רב האי, דברי הרי"ף גיאת, שוב לגאון, ולבסוף דברי הרב ברצלוני (ראה אוצה"ג, פסחים קסג—וההערות). כבר ציין בעל איי הים לראשונים (שבלי הלקט, אגור וטור) שמייחסים לרה"ג את מה שהובא על שם רי"ף גיאת, והוא נשאר בספק. נראה ליישב שרי"ף גיאת הוא מקור הדברים וממנו שאבו במישרים הברצלוני ובעל העיטור (ג, קכב ע"א, וראה הע' ר' מאיר יונה קעג), ואולי עוד ראשונים. אלא שהברצלוני הטעים את האבחנה הברורה בין דברי הגאונים לבין דברי הרי"ף גיאת, וכך נהגו בקבצי תשובות הגאונים (שערי תשובה וכדו') ששאבו ממנו. אחרים לא הבחינו, וחשבו שדברי רה"ג נמשכים גם על מה שהם באמת דברי רי"ף גיאת. העיטור הבחין, ברם לא הטעים, ועל כן האגור השתבש אף הוא, אף על פי שכנראה הוא שאב את הכול מהעיטור.
4. ואצל אחרון. מראה הפנים לפסחים פ"ב ד"ה הטח: 'ובטור בסי' תמב מביא בשם רב האי גאון ז"ל שכתב מה שנהגו לגרר...'. אלא שהטור כתב 'וכתב עוד'. והכוונה לראב"ן המובא בסמוך, ולא להמשך דברי הגאון דלעיל (וראה גם בב"י ובב"ח).
5. ואצל מעתיקים. שערי תשובה לקוח מדברי רי"ף גיאת (שערי שמחה, ב, עמ' נט): 'ומנהגינו אנו מימות...'. ברם, בכ"י אלמנצי, ח"א, קצו (הילדסהיימר, עמ' 40), הכותרת: 'רבינו האי ז"ל'. נראה שבהעתקה שלפניו מרי"ף גיאת לא שם המעתיק לב לכן ש'מנהגינו וכו' הם דברי הרי"ף גיאת, ולא המשך דברי רב האי שלפני-כן (מנהגינו לומר קדיש).
6. וממעתיקים לחוקרים. שערי תשובה, קח, זוהה על-ידי אפטוביצר (מחקרים, עמ' 34) כתשובת רש"ג ורה"ג, ולדבריו הוא מופיע בסוף תשובתם בתה"ג ליק, נא, ברם, כבר הראה אלבק (אשכול, א, עמ' 105 הע' יד) כי רק מעתיק הקובץ חשבה לחלק מתשובת רש"ג ורה"ג הקודמת (עיי"ש).

7. שערי תשובה, נ, ח"ב, אינו המשך של ח"א ואינו לרה"ג (כפי שהדפיס גם באוצה"ג, תענית נח) כי אם לרב עמרם. ממילא ה'עוד לו' שבשערי תשובה, נא, מוסב על רב עמרם (ולא על רה"ג כבאוצה"ג, שם, עמ' 27 הע' ו). וכבר עמד על כך בעל איי הים. וראה גם הילדסהיימר עמ' 42.
8. שגה ש' אסף בתקופת, עמ' רכט סי' יז, במה שהביא מהעתים, עמ' 115, בעניין כללי הפסק. כי כנראה רק הפירוש ל'מן הצד' הוא משל רה"ג, ואילו המשכו הוא של הרי"ף. ואכן לוין, אוצה"ג, עירובין, חלק הפי', טו, לא פירסם את ההמשך כדברי גאונים.

טעות שכיחה בהמשכה היא למשוך את השם — או את הכותרת — שמעל לתשובה על כל התשובות הבאות אחריה, עד לסוף הקבוצה או עד להופעת שם אחר. טעות זאת היתה שכיחה בראשית ימי המחקר בתשובות הגאונים, לפני שהשכילו לעמוד על מה שמהווה קונטרס מקורי או קבוצה שלימה.¹¹⁰ אך גם חוקרים מאוחרים יותר נכשלו בכך: גאוניקה, עמ' 37 (סי' 33 ואילך). גינצבורג (שם, עמ' 19) חשב, כנראה, שהייחוס לרב האי נמשך על כך מה שאחריו. ובעקבותיו מעד לוין, כגון באוצה"ג, גיטין ריח.

שערי תשובה, סי' סח (= שם, סי' רצח). אפטוביצר, מחקרים, עמ' 161 והע' 7א, מייחסה לרה"ג, כנראה על סמך הכותרת בתשובה הקודמת, אף-על-פי שכל הראשונים המביאים את הדברים אינם נוקבים בשם גאון (שלא כדברי בעל איי הים בפתח דבריו).

שערי תשובה, סי' רמא. באוצה"ג, שבת רפ, יוחסה לרה"ג על-פי הכותרת של סי' רמ שלפניה.

תג"ה, תכד. ראה מילר, מפתח, עמ' 47, והשווה עניינות, עמ' 91.

שערי צדק, ד ג יג. בגנזי שכטר, עמ' 429, הערה לשורה 11, נמשך אחר דברי מילר המצוין שם.

קרוב לטעות זאת לכלול בקבוצה של תשובות יותר ממה ששייך לאותה קבוצה.

למשל, אוצה"ג, ב"מ כט (= שערי צדק ד ה ט), מיוחס לרה"ג למרות שאין סימוכין שהיא כלולה בקבוצה המסתיימת בד ה ח. ראה לעיל, בפרק על הקבוצות.

110 ואפילו במקום שכתוב 'ועוד לו', כבר ציינו במבוא לרשימה כי לפני שמוזהים על-פי ציון 'ועוד לו', חייבים לוודא שגם בקובץ המקורי מוסב ה'ועוד לו' על הגאון שהוא מוסב עליו בקובץ המלוקט. מרובות הערותיו של בעל איי הים על מקומות שאי-אפשר לסמוך על 'ועוד לו' בקבצים המלוקטים כדי לזהות את הגאון המשיב. ראה, למשל, בעל איי הים לשערי תשובה, כה-כו (וראה האשכול, א, עמ' 40). וראה עוד, למשל, שערי תשובה, נד ואוצה"ג, ברכות קעב. וזה בניגוד לדברי רה"ג שם, חלק הפי', עמ' 37. ונראה שזו פיסקה מהלכות גדולות, הל' קידוש והבדלה (יג ע"ג). ממילא, אף סי' נה אינה מיוחסת לרה"ג. שלא כגנזי שכטר, עמ' 106 הע' לש' 6. וראה עוד ברב נסים גאון, עמ' 213, לגבי תה"ג ליק, יד, ושערי תשובה, טו, יח שעסקנו בהם לעיל. וה"ה לתה"ג ליק, טו, שבכ"י אלמנצי סי' כד הוא לגאון. וכבר העירו בהערות שבתשובות גאונים קדמונים, סי' קי, שהוא לר' קלונימוס (דהיינו בתוך קבוצה שכותרתה לר' קלונימוס). לשונה בשני אלה אינה מתאימה לגאוני בבל.

שערי תשובה, כז. באוצה"ג, סוטה קמח: 'בתשוב' רב האי. אמנם, התשובות הקודמות ('עוד לו') הן קבוצה לרה"ג, אך אין זאת נכללת עמהן. סוג טעות אחר בהמשכה נובע מהקושי בקביעת רציפותו של כתב-יד. פעמים נראה שעמוד אחד הוא המשכו של עמוד אחר, או שתשובה הנמצאת בעמוד השני היא המשך של זו שבעמוד הקודם, אף כאשר באמת אינו כן. למשל, בגנזי שכטר, עמ' 290–291, ספק רב אם עמ' 291 הוא המשך התשובה שבעמ' 290. מאידך גיסא, יש מקומות שבהם אי-אפשר להכריע שאין הדפים המשך אחד, אך גם אי-אפשר לקבוע שהם אכן המשך אחד. דוגמאות: תג"א, תש"ב, עמ' 143–144 (סי' קלג), שבינו לבין מה שנדפס אחריו חסר דף. מה שאחריו בוודאי מקונטרס מקורי (גאוניקה, עמ' 60). ברם, ספק רב אם גם הדף הראשון הזה הוא חלק מאותו קונטרס מקורי (מהסימנים החסרים ברשימה שבגאוניקה הנ"ל), אף-על-פי שהדבר ייתכן. תג"א, תש"ב, עמ' 132–133 סי' קטו. הסימן שלאחריו מלוקט מקונטרס של רש"ג ורה"ג (רשומו אינו מקורי; ראה עניינות, עמ' 210 הע' 36). ספק אם הוא הדין לסימן זה, או שהליקוטים הם ממקורות שונים.

ישנם שיבושים בגלל שייחסו לרה"ג דיעות שונות משלו כעניינים שאמנם עסק בהם. פעמים ייחסו לו את דיעות השואלים, או את דיעותיהם של גאונים אחרים, של חולקים או דיעות אחרות שאינן תואמות את דיעותיו האמיתיות של רה"ג באותו עניין. וכבר הראינו דוגמאות כאלו לעיל, בהערות לרשימת התשובות: הערה 18 לאבה"ע 570, והערה 14 ליר"ד 264.

1. בשבלי הלקט הקצר, מג (מודפס באוצה"ג, ברכות רעז), מובא שרה"ג מחייב ברכה אחרונה לכל מין ומין. קשה לקבל עדות זאת מול הראשונים (המצוינים באוצה"ג, שם) המביאים שדעתו כוללל יחד, ומול הראשונים (ושבלי הלקט השלם) המביאים ברכה על כל מין ומין בשם הגאונים אך לא בשם רה"ג. נראה שבגלל אי-דיוק במסורת יוחסה לרה"ג בשבלי הלקט הקצר דווקא הדיעה הפוכה מזו המיוחסת לו על-ידי יתר הראשונים.

2. הפרדס, עמ' עח (אוצה"ג, יבמות קעב): 'ואמר גאון אחד שכך דין היבמה שאינה [רוצה] להתייבם... (כלומר, דינה כמורדת)... ואני אכריע את דברי הראשון שהוא רבינו האיי זצ"ל שפסק כדן מורדת...'. ואילו בשאלה לר"י מגאש (אוצה"ג, שם, עמ' 78 הע' ב) סי' קלט, מובאת דעת רש"ג ורה"ג כי 'אין כותבין אגרת מרד על שומרת יבם'. אישור לדעת רש"ג, בתשובתו, אוצה"ג, שם קעג, ובה הוא מסיים: 'ואנחנו הכין עבדינן מעשים בכל יום'. קשה להניח שרב האי חזר בו מדעתו, ואף ממה שנעשה בישיבה, ובמיוחד שזו היתה, כפי שיוצא מהידוע לנו, דעתם של רוב הגאונים. ועוד, הרי המנהג העיקרי שלהם היה לחלוץ ולא לייבם כלל (אוצה"ג, שם קעט), וממילא לא היה מקום לאיגרת מרד. על-כן נראה שיש שיבוש בספר הפרדס בייחוס הדיעה לרב האי גאון.

3. המסורת שרב האי פוסק נגד רב ששת שאמר הילך פטור (אוצה"ג, ב"מ טו; וראה גם הגהות מיימוניות להל' טוען ונטען פ"א אות ז), עומדת בניגוד לדעתו במשפטי שבועות, בתשובות ובמובאות על שמו ברי"ף ועוד (ראה שם יג–יד), ונראה שבשיבוש יסודה.

וראה עוד מה שכתבתי בסיני, עט (תשל"ו), עמ' רלב, אודות השיטה המיוחסת לרה"ג בעניין בית-כנסת שרובם כוהנים, בס' האסופות (כ"י מונטיפיורי). וראה עוד לעיל בדיון על החילוף ר' יהודאי — רה"ג (מס' 5).

יש שהשיבוש מועט יותר, דהיינו לא שמייחסים לרה"ג דיעה המנוגדת ממש לדעתו, אלא שלא דייקו בדעתו וייחסו לו דיעה הקרובה לדעתו, או שהביאו את דבריו מחוץ להקשרם, ובכך סולפו דבריו:

אוצה"ג, פסחים מא. מהמצוין באות ו יוצא שרה"ג התיר 'טרייקא'. ברם, מהחומר המקביל ברור שהוא התיר 'טרייקא' וכדומה לרפואה בלבד.

אוצה"ג, שם עמ' 28 והע' ד. כפי שהעיר לוין, 'צריך לתקן (!) בשאר ספרי רש"י שכתבו שאין צריך להגעיל יורה גדולה בסוף.

עוד העיר לוין (שם, עמ' 125 הע' ג) לשיבוש בטור, או"ח סו"ס תעג, שדברי רה"ג (ורב צמח ורב עמרם) הובאו במקום לא נכון. דעתם היא שאין מברכים על ההלל בליל הסדר.

כל המובא באוצה"ג, שם שח, מוכיח על השיבוש שבמובאה באגור, תתו, שיש לברך ברכה אחרונה על כל כוס וכוס מארבע כוסות, וכבר עמד על כך צמבר בהערותיו לרי"ף גיאת המצוין שם באוצה"ג (ובסי' תתו באגור הדברים מדויקים יותר).

ישנם ייחסי טעות שצמחו משום שהניחו ש'גאון' סתם (או גאונים) הוא רה"ג, אף כשאינו כן. לא את כולם ניתן לגלות, והרי דוגמאות שנתגלו:

תג"א, תרפ"ז, סי' מט: 'כתב רב האי, הא דאמ' רב יהודה...'. ובכ"י שממנו נדפס האשכול (ח"ב, עמ' 66): 'והגאון כתב בהלכותיו בהא דאמר רב...'. והשלים אלבק: 'והגאון [ר' יצחק] כתב...'. והעיר בהע' ה: 'כצ"ל, והוא הרי"ף בסי' אלף רעז. ובכת"י חיד"א (בתשובה"ג אסף, סי' מט) הועתק כל זה מכאן...'. ולפי שכתוב בכ"י 'הגאון' חשב המלקט שהוא הגאון סתם, דהיינו רב האי, והוסיף כן בטעות.

וכך יש להסביר את הקטע במאור עינים שדן בו הרמ"מ כשר, תורה שלמה, יג, עמ' כה הע' 4. אין צריך לומר כי 'אולי היתה הגירסא: רב האי גאון', אלא שחשב ש'גאונים' סתם הוא לרה"ג.

מזרח ומערב, רכו ואילך, ובהע' א שם: 'התשובות הבאות... בתוך החשו' האלה נמצאו חשו' המובאות במקום אחר בשם הגאונים... וא"כ נראה שהן מר' האי'. כמובן, אין לכך כל יסוד (לגבי סי' רכו נמשך אחרי זה גם אסף בתקופת, עמ' רלה סי' לו).

באוצה"ג, יבמות, פיר"ח עג, קט, קובע לוין שדברי הר"ח לקוחים מרש"ג ורה"ג משום שכבית הבחירה הם מיוחסים לגאוני הראשונים, דהיינו רש"ג ורה"ג. ברם, האמת היא ש'גאוני הראשונים' מתייחס לר"ח, וכך אף רשום ב'פתח דבר' לבית הבחירה, יבמות, מהדורת אלבק, עמ' 6.

באוצה"ג, פסחים כ (עמ' 7) הע' ד, מובן ש'גאון' מכוון לרס"ג כבמקבילה. וראה עוד מה שכתבנו אצל שיבוש רב הילאי — רב האי (מס' 4).

ואלו התשובות אשר אין הוכחה ברורה שהן לרה"ג, אך יש סיבה מספקת לחשוב שמא הן לרה"ג (ולרוב אכן יוחסו לרה"ג ע"י חכמים).¹¹¹

- א. ספק בגלל ייחוסים כפולים
- א. ייחוסים שונים אצל ראשונים וקבצים שונים.
1. אוצה"ג, משקין יב. מיוחסת לרה"ג בארחות חיים, חו"מ יד, המצוין שם בהע' א.
2. אוצה"ג שבת, תסז והע' ג.
3. תורתן של ראשונים, א, עמ' 48 סי' ט. הכותרת: 'רב האי'. ברם, החלק השני מיוחס במקום אחר לרב דוסא, ראה אוצה"ג, נדרים כד,¹¹² ואילו החלק הראשון אינו נראה שהוא לגאון, לא לפי העניין (שבועה דאורייתא נתבטלה) ולא לפי הסגנון.
- ב. ספק בגלל ייחוסים שונים של הסימן באותו קובץ.
1. הלכות פסוקות, קלא. ראה הערות המהדיר, המקבילות המצוינות שם (תשובות גאונים ליק עא אינו מיוחס לרש"ג), אוצה"ג, שבת י, שם קפה והמצוין שם (חל שיבוש דמינכר בהערה), קהלת שלמה, עמ' לב סי' לג. וע"ע תרביץ, שנה א ספר ד (תר"ץ), עמ' 81, ותג"א, תרפ"ט, עמ' 62.
2. הלכות פסוקות, פט.
- ב. ספק משום אי-וודאות בנוסח של ראשון
- א. אי-בהירות בנוסח. שערי שמחה, א, עמ' מה: 'ובתשובה אחרת אמר אם שכח שליח צבור בהמלך הקדוש...'. לוי' הבין (אוצה"ג, ברכות ע הע' ח) שהכוונה לרה"ג שלפניו. ברם, ראשונים וחכמים אחרים לא הבינו כך. ראה המצוין שם אצל לוי': ארחות חיים בהע' ז, וחיבור התשובה למאירי, עמ' 262 ובהערות.
- ב. ספק בגלל שינויי גירסה בראשון.
- תשובת ראב"י, ספרן של ראשונים, סו"ס לג, עמ' 37 (שו"ת הראב"י אב"ד, מהד' קאפח, סו"ס קמא, עמ' קכב): 'דאכלי בנכותא וכל הגאונים בתראי אתרו (במקבילה בתרומות, מו: ד:י: אסרו דבר זה) כגון רב שרירא ורב האי ורב חננאל וה"ר יצחק אלפאסי אע"פ כן...'. ואילו בס' התרומות (שם): 'רבי' שרירא גאון ז"ל ורי"ף ז"ל אף על פי... אבל רב האי לא נזכר. כלומר, אי-אפשר לייחס דיעה זו לרה"ג בוודאות (וכל-שכן שאין לקבוע על-פי זה את בעלותו על שערי צדק דב יב, כפי שקבע אסף שם בהערותיו, וקאפח שם החוזר על הערותיו של אסף; וראה להלן ג 6).

- ג. ספק משום שלרה"ג שיטה דומה לזו שבתשובה
1. תג"א, תש"ב, עמ' 53 סי' מה (= אוצה"ג, ב"מ צא), היא בשיטה אחת עם הידוע לנו

¹¹¹ לא כללנו בדרך כלל את התשובות שלגביהן החכמים המזהים עצמם העלו את הזהוי בתורת ספק.

¹¹² הייחוס לר' חנוך בהלכות פסוקות, קיז (המצוין שם אות ג), הוא משום שהמתקין דילג על הערבית.

- לרה"ג בעניין זה. ראה אוצה"ג, שם צ-צו, ור' זכריה אגמאתי, 70.
2. ספר הפרדס, עמ' קיג ('אות רצט'). התשובה נמצאת בקבוצה, שהראשונות שבה הן לרש"ג ולרה"ג (ראה לעיל), והשיטה שאינו יכול לומר שטרך בידך מאי בעי, היא אמנם שיטה המיוחסת לרש"ג ורה"ג בכתוב שם סוף ב"ב. וראה עוד שערי צדק, א א יד; מזרח ומערב, צח ועוד.
3. גנזי שכטר, ב, עמ' 163. ראה הקדמת המהדיר ותוספת בירור במאמר הביקורת של אסף, קרית ספר, ו (תרפ"ט-תר"ץ), עמ' 332 (ואף אם נקבע שסימן II הוא לרה"ג אין הכרח שהוא כרוך אחרי סימן I).
4. תג"ה, תד (= אוצה"ג, ברכות רפז). ר' שם רלו שצוין שם, ותקופת, עמ' טו הע' 7.
5. תג"ה, פב. ראה אוצה"ג, ג, גיטין לא; סנהדרין עמ' קצג הע' 30-31, תקופת, עמ' רלד סי' לג; עמ' רלט; עמ' שח הע' 71.
6. שערי צדק, ד ב יב. ראה תג"א, תש"ב, עמ' 19 (וראה לעיל, סוף ב).
7. מזרח ומערב, ב. ראה שם הע' א לשיטה דומה בתרומות (רשימת חו"מ 589). וראה עניינות, עמ' 229-230 והע' 6.

ד. ספק משום שנמצאות בין תשובות אחרות שהן בוודאי לרה"ג

1. תג"א, תרפ"ז, מו.
2. אוצה"ג, ב"מ צח (קידושין שנו). אף-על-פי שהכתרת בחמדה גנוזה מוסבת בדרך כלל לפחות על התשובות הראשונות שבקבוצה, מכל מקום, עניין כתובה שבתשובה זאת מנוגד לתפיסת רש"ג ורה"ג בעניין. ראה אוצה"ג, כתובות שצו (תג"ה, יח) וארחות חיים, ב, עמ' 95-96.

ה. 'גאון' סתם אצל ראשון שאפשר שהכוונה לרה"ג

מדובר בדברים הראויים לרה"ג.

מגילת סתרים, רב נסים גאון, עמ' 295, ועיי"ש עמ' 294.

1. ייחוס שהוא בגדר אפשר על-פי ההקשר הספרותי או הענייני כלומר, אפשר שזו תשובה הרשומה בקונטרס או ברשימה של קונטרס תשובות לרה"ג; או שידוע שרה"ג נשאל בעניין זה, ואפשר שזאת התשובה שהשיב.
1. תג"א, תש"ב, עמ' 24 סי' יח. אפשר שתחילתה בתג"ה, שלו.
2. שם, עמ' 33 סי' כז. ראה קרית ספר, כט (תשי"ג-תשי"ד), עמ' 64 (וראה לעיל בקבוצות מיוחסות, 20).
3. שערי צדק, ד ז לו. ראה מספרות, עמ' 226 סי' מז, ודברי ליכרמן בתרביץ, ה (תרצ"ד), עמ' 400. אלא שברשימה במספרות חסרה המלה 'משום', והרי בכל התשובות שברשימה, המוכרות לנו (מתג"ה, עי' בהערות), דייק רושם הרשימה בכל מלה ומלה.
4. אוצה"ג, גיטין תמז-מח (לגנזי קדם, ה, עמ' 111; ראה שם הע' ו). ראה עניינות, עמ' 206 והע' 5.

ז. ספק בגלל אי בהירות ברשימה

גאוניקה, עמ' 61 סי' ב (= תג"ה, רכ). האם 'לרבנו האי גאון ז"ל' הרשום בין אות 'א' לרישום השאלה (= תג"ה, קצט) מוסב גם על סימן ב (אשר לכאורה אינה מאותו קונטרס; ברם, יש דימיון ביניהן בכותרות)?

ח. תשובות שיוחסו לרה"ג בגלל צירופי סיכות; ברם, הקביעה עדיין מסופקת

1. תג"א, תרפ"ז, קי. ראה הערת המהדיר, וראה גם רה"ג ודרכו בהלכה, עמ' 169.
2. גאוניקה, עמ' 262, שתי התשובות הראשונות (הנראות כבאות יחד). עיי"ש עמ' 258, אבל השווה אוצה"ג, ברכות עמ' 126.

תשובות אשר ספק לגביהן אם הן לרש"ג או לרה"ג¹¹³

כפי שהוסבר במקומות אחרים,¹¹⁴ היה זה כנראה רה"ג שסידר את הפירוש לברכות שנקרא על-שם רש"ג או על-שם רש"ג ורה"ג. בין היתר, השתמש רה"ג בתשובות וקבען בתוך הפירוש. מתוך אותן תשובות ישנן כאלו שהיתה לרב האי יד בחיבורן, ויש כאלו שחוברו על-ידי רב שריא לבדו. ממילא, כאשר אין לנו עדות על התשובות עצמן, וידיעותינו נובעות מהיותן חלק מהפירוש, מהוות הן ספק אצלנו, אם הן לרש"ג או לרה"ג. למשל, תג"ה, שצד (אוצה"ג, ברכות רפ): 'ששה דברים מרפאין את החולה', נמצא גם בפירוש לברכות (*Texts and Studies*, עמ' 588), כפי שהעיר מאן בהערה (שם). אין ספק שהתשובה הוכנסה לפירוש. ברם, תשובתו של מי היא, רש"ג או רש"ג ורה"ג? וכן לגבי תג"ה, שעג (אוצה"ג, שבת טז), לעניין 'לא ישאל... בלשון ארמית'. קטע מהתשובה הובא בס' הנר לברכות, עמ' 18, על שם רב האי. ברם, מובאה זו היא כנראה מהפירוש לברכות, המיוחס ע"י ר"ז אגמאתי לרב האי. ואילו לגבי התשובה אין לקבוע אם היא לרש"ג או (אף) לרה"ג (והדעת נוטה שהקונטרס, שנכתב בשנת 992, הוא בעיקרו לרש"ג).

ספיקות קיימים לא רק לגבי התשובות שבפירושים. למשל, תג"ה, תיא, וקהלת שלמה, עמ' לד סי' לה, בעניין אפי-אופתא, קרובות לתג"ה, לד, וכנראה יצאו מאותו המחבר (ראה אוצה"ג, ב"מ קיט-קכ). ברם, תג"ה, לד, היא מקונטרס לרש"ג ורה"ג, ועל-כן אין לקבוע מי מהם חיבר את קהלת שלמה, סי' לה, ותג"ה, תיא, הנ"ל (והשווה קרית ספר כט [תשי"ג-תשי"ד], עמ' 65).

ובתשובה שבס' המכריע, מב (אוצה"ג, כתובות קכא; ראה שם בציונים), נזכר בשאלה: 'מר בר חנניא גאון אבי ארונא! נראה, אפוא, שהתשובה לרש"ג או לרה"ג, אך קשה לקבוע לאיזה מהם. וראה במיוחד במחקרים בספרות הגאונים 'לא' אפטוביצר, עמ' 139 ואילך.

113 לא כללנו את המקומות שהיחס נקבע לכתחילה ע"י חכמים בגדר ספק.

114 ראה רב האי גאון ודרכו בהלכה, עמ' 9, ובמצוין שם בהערות, ובחיבורנו האנגלי, *The Legal Methodology of Hai Gaon*, עמ' 14 ובמצוין שם בהערות.

תג"ה, תיח. הסיומת היא בסגנונם של רש"ג ורה"ג, אך אין להכריע שהיא דווקא לרה"ג, כדעת אסף, קרית ספר כט (תשי"ג-תשי"ד) עמ' 64, ולוין בערך 'האי' במפתח לאוצה"ג, שבת, המציין לסי' שסח.

דברים שיוחסו לרה"ג אך כנראה הם לרש"ג¹¹⁵

1. שערי צדק, דגב; עניינות, עמ' 93-94. השווה שם, עמ' 202 הע' 2.
2. תג"ה, רסו, מיוחסת לרה"ג על-ידי המהדיר ואסף (קרית ספר, כט [תשי"ג-תשי"ד], עמ' 64) והיא לרש"ג; ראה עניינות, עמ' 105.
3. תג"ה, שפ (אוצה"ג, פסחים קסח), מיוחסת לרה"ג על-ידי אסף (תקופת, עמ' קיב הע' 2 ותג"א, תרפ"ז, עמ' פט הע' 14), והיא תשובת רש"ג, האשכול, ב, 161 והמקבילות המצוינות שם.
4. מגילת סתרים, תרביץ, יב (תש"א), עמ' 42. התשובה הראשונה על שטר כיס מר' יעקב ב"ג, מסתבר מבחינת הזמנים שנשאלה לרש"ג. וכנראה השנייה נשאלה למי שנשאלה הראשונה, כלומר לרש"ג.
5. בגנוזי קדם, ד, עמ' 98 הע' א, מייחס אסף את השאלה שנשאלה לגאון באשכול (אויערבאך), עמ' 3 (= אלבק, א, עמ' 4) לרב האי; והיא לרש"ג. ראה אלבק, שם, הע' יד.
6. שערי תשובה, קלז. בעל איי הים קובע שהיא לרה"ג בגלל מובאות מראשונים. ברם, אין להוציא תשובה זו מחזקת ייחוסה (בכותרת) לרב שרירא, כי המובאות הן מתשובות שונות (וראה עוד אפטוביצר, תרביץ, א, ספר ד [תר"ץ], עמ' 68 ועמ' 89 הע' 29. ולענייננו ולפי דרכנו יש 'נפקותא' אם הן לאב או לבן).

דברים הנראים כמזויפים או כמיוחסים לרה"ג בכוונה תחילה

מדובר כאן במקרים שבהם ידוע למיחס שלא רה"ג חיברם. לרוב מדובר בעניינים שב'קבלה' ואמונות ודיעות' שרצו לתלות בגאון (וראה מילר, מפתח, עמ' 58 הע' ד):

1. ראה הפרק "תשובות גאונים" מתוך גנוזי של ר' משה בוטריל, תקופת, עמ' שכג ואילך ובהערות ובמצוין שם, כגון רבינו בחיי, כי תשא (לד:ו), ס' האמונות, שער ד (! כצ"ל) פ"ז, וישורון (של קאבאק), ג, עמ' 54-57 (נד-נו) המצוינים בהע' 2.
2. כתבי יד בקבלה, עמ' 11 (כ"י 2 מס' 13).
3. פרדס רימונים, ראש שער יא; פלח רימונים, יא:יא; אוריענט, 1851, עמ' 547 וכו'.
4. עניין עלינו לשבח, איי הים מג. ראה מספרות הגאונים, עמ' 4 הע' 7.
5. למוסף שבת, אוהל דוד, ב, עמ' 896.
6. ההוספה בתשובה על הפילוסופיה ממאור עינים, אוצה"ג חגיגה עמ' 65-66, והמובא בהע' יט ממאירת עינים.

115 וראה לעיל, קונטרסים וקבוצות מסופקים ומיוחסים בטעות.

7. שערי תשובה סט. אוצה"ג יומא צה. ראה הערות לוין.
8. אוצה"ג שם רצו. וראה הערות לייטער, והמובא בשם אלבק.
9. אוצה"ג שם שלה ואילך. 'ומכאן (שלד) ואילך רוב התשו' הם המצאת המסדר' (מחוקקי יהודה עמ' 25).

דברים שיוחסו לרה"ג ללא כל יסוד של ממש¹¹⁶
נביא דברים אלה לפי קבצים.

א. אוצה"ג, סנהדרין¹¹⁷

1. תרטו (הקצרות נו): 'נשתהו ולא כתב שטר... יכתבו כך כי השטר הזה לא נכתב בזמן ששמענו העדות'. המהדיר קובע: 'התשובה היא לרב האי גאון', מתוך שהוא מציין לאוצה"ג, כתובות רו-ריד, ולראשונים המביאים את דעת רה"ג בעניין. והרי עמדתו של רה"ג היא חד-משמעית: 'הרי זה כותב לו עדותו על השטר או מעיד... ואינו חושש'. כמובן, אין כל הזכרה של רישום שהשטר לא נכתב בזמן. ממילא, התשובה הנידונה רחוקה מדעת רה"ג.
2. תתקלח. בעמ' תח הע' 61, מציין המהדיר סתירה-לכאורה בין המובא בשו"ת הריב"ש בשם רה"ג, דמוחרס אסור לדבר עמו, לבין תג"א, תרפ"ז, עמ' 91 [סימן פד], שם כתוב (כפי שהוא מעתיק): 'ועוד אמר (רה"ג) מנודה שונה ושונין לו...', אלא שמודפס שם 'ועוד אמ' [וצריך לפענח: ועוד אמ(רנו)], והכוונה למו"ק טו ע"א (כפי שמציין אסף!). ואילו הסימן עצמו, הפותח 'כתב גאון קז"ל', הוא מדברי הרי"ף (שוב כפי שציין אסף!). ואין זכר לרה"ג עד סוף הסימן בעניין עטיפת הראש.
3. תריב (תג"ה, רטו = תשובות הגאונים הקצרות, מז): 'ויש לשער שהתשובה לר' שרירא ולרב האי'. להשערה אין כל יסוד.

ב. תשובות הגאונים הקצרות

1. מז. ראה אוצה"ג, סנהדרין תריב.
2. נו. ראה לאוצה"ג, שם תרטו.
3. קפו. ראה לתג"ה, רעו.

ג. שערי צדק

1. ג א ט. ראה עניינות, עמ' 213 הע' י.

¹¹⁶ לרוב לא כללנו את התשובות המופיעות בתוך הקונטרסים והקבוצות שקבענו כמסופקים, ובמיוחד כאשר הסיבה העיקרית לייחוס היתה הימצאותן בתוך קונטרסים או קבוצות. וכן לא רשמנו לרוב את הייחוסים שנקבעו לכתחילה בגדר ספק, שם, או כנראה.

¹¹⁷ ברכה לעצמו בתחום ייחוס טעות קבע לעצמו מהדיר אוצה"ג לסנהדרין. דברים יוחסו לגאונים אף כשאי אפשר שיהיה כן. ייחוסים לא נקבעו, אף כאשר מובאות המופיעות בחיבור גופו יש בהן כדי לקבוע בעלות בוודאות. חלקים מאותה תשובה נקבעו כחשובות שונות, וכן להיפך. אף שצדק בביטול המחיצה בין פירושים לתשובות, הרי שלא השכיל לזהות את סוג החיבור. ודברים הובאו שלא לעניין. מסיבות אלו קבענו לאוצה"ג סנהדרין מקום ראשון ומיוחד, וקיבצנו יחד את המיוחס שם לרה"ג בטעות.

2. ג ב יו. ראה תג"ה, רעו.
 3. ד א ז. אפטוביצר, מחקרים, עמ' 43–44, על-פי ביטוי.
 4. ד ד כג. ראה אוצה"ג, כתובות שלד, ורב נסים גאון, מבוא, עמ' כט הע' 44.
- ד. שערי תשובה
1. ד-ו. ראה איי הים. כולם לרי"ף (תשובות רצה, רצו-רצח), וחלק מסי' ה מזויף, עי' במבוא לתג"ה, עמ' 18.
 2. סא-סב. ראה הפרדס, עב, א; האורה, הע' ה, יד; ותשובות הגאונים הקצרות, שי הע' א. השווה אוצה"ג, יבמות יב.
 3. פט. ראה לתשובות הגאונים ליק, פז.
 4. צד. ראה אוצה"ג, פסחים קלו הע' א; ולפניו גינצבורג, גאוניקה, עמ' 219 לסעיף 10. והשווה פיה"ג לטהרות, מבוא, עמ' 56.
 5. קנב. ראה סיני, יא (תש"ג), עמ' עו, ללא יסוד.
 6. קעו. נימוקיו של בעל איי הים אינם נימוקים של ממש.
 7. שטו (שטז = אוצה"ג, סוכה מד). אינה בהכרח זאת שנרמזת בשערי שמחה, א, עמ' עא, כדעת יצחק ירנן, הע' צח. ברם, ודאי שאין 'רב נטרונאי' מוסב על כל הקבוצה.
 8. שלג. ראה האשכול, א, 186 הע' ד.
- ה. תשובות גאונים קדמונים
1. פד (= אוצה"ג ב"מ ט). ראה אפשטיין המצוין שם, עמ' 285–286; אסף, הצופה לחכמת ישראל, ז (תרפ"ג), עמ' 278.
- ו. תשובות הגאונים ליק
1. כד (= מזרח ומערב, יא). יוחס לרה"ג בתג"א, תרפ"ז, יט הע' 3, ללא יסוד. דרכה שונה מתג"ה, שלב, שנרשמה על ידה (והיא אכן לרה"ג).
 2. סד. ראה תג"א, תרפ"ז, נא הע' 9.
 3. עד. ראה דבריו של מ' מרגליות בהע' 3 להלכות קצובות, עמ' 46, אות ב. השווה אוצה"ג, עירובין קס-קסא.
 4. פז. תג"א, תש"ב, עמ' 105. אפשר שהסתמך על הילדסהיימר, עמ' 40. ברם, שם משובש וצ"ל בשורה שלפניה המקבילה ל-107 'ועוד לו'. תשובות גאונים ליק, צא, היא המקבילה ל-108 (ושערי תשובה, קצו [!]), לר' האי. ואילו שערי תשובה, פט, שייכת לשורה שמתחתיה, ומקבילה ל-109 לרש"ג.
- ז. תורתן של ראשונים
1. ח"ב ר"ע עמ' 48. ראה תג"ה, עמ' 343.
- ח. תג"ה
1. קכא-כב. אפטוביצר, מאמרים לזכרון רצ"פ חיות, עמ' נח. והן לרי"ף, כמצוין אצל הרכבי.

2. קצ. גאוניקה, א, עמ' 117 הע' 1.
 3. ריב. ראה תג"א, תש"ב, עמ' 84, ואוצה"ג, כתובות תלד. ברם, השווה שם תכט (בדארא דנשי).
 4. רטו. ראה לאוצה"ג, סנהדרין תריב.
 5. רטז. אסף, קרית ספר, כט (תשי"ג-תשי"ד), עמ' 64.
 6. רסז. תג"א, תרפ"ט, עמ' 149.
 7. רעב (אוצה"ג, ב"ק ק). ראה קרית ספר, כא (תש"ה), עמ' 239, ועוד.
 8. רעד (שם קעד). ראה עניינות, עמ' 204 הע' 18 (אם התשובה מן הקונטרס אזי צ"ל לרש"ג).
 9. רעו (= שערי צדק, גבי' = תשובות הגאונים הקצרות, קפז). אוצה"ג, גיטין תט.
 10. רעח (וראה לסימן פב לעיל עמ' 000, ספיקות ג 5). ראה אוצה"ג, סנהדרין, עמ' קצג הע' 30-31, ותקופת, עמ' כ, ומבואו של הרכבי.
 11. שצ. במרכזים, עמ' 97 הע' 55.
- ט. חדשים גם ישנים
- מהד' ירושלים, עמ' 427-430 (הקדם, ב, עמ' 83-86), סי' ב-ה, מיוחסות לרה"ג שם עמ' 432 (שם עמ' 88). השערת הרכבי תלויה בתשובה ד, שאף לגביה אין שום הוכחה של ממש (עי' אוצה"ג, ברכות נא-נד, וראה אוצה"ג, ברכות מה, רמד).
- י. מזרח ומערב
1. יא. ראה לתשובות הגאונים ליק, כד.
 2. רלג. תקופת, עמ' רמא:נו.
- יא. קהלת שלמה
1. עמ' לב סי' לר. ראה לוין, התור, טז (תרפ"ו), עמ' 10 הע' 4.
 2. עמ' מב סי' מה. יוחס לרה"ג באוצה"ג, פסחים כזו הע' ד, ותג"א, תש"ב, עמ' 161 הע' 170.
- יב. גאון הגאונים
1. עמ' טו. ראה אוצה"ג, עירובין י הע' ד. ברם, הוא עצמו כתב דברים נכוחים יותר בביקורתו בגנוזי קדם, ג, עמ' 83.
- יג. גאוניקה
1. עמ' 39 סי' 38. לכך מתכוון אפטוביצר, מחקרים, עמ' 161.
 2. עמ' 123-128 (גנוזי קדם, ה, עמ' 36, עיי"ש). אין יסוד אלא לתשובה הראשונה (גנוזי קדם, ה, עמ' 37).
 3. עמ' 173 סי' נה. יוחס ללא יסוד באוצה"ג, גיטין א הע' א.
 4. עמ' 241 ש' 30. אוצה"ג, סוכה יא, תשו' ר' נחשון, שערי שמחה, א, עמ' סח. השווה אפשטיין, REJ, 64 (1912), עמ' 213.

5. עמ' 266–267. אוצה"ג, ברכות קעד, קפה.
- יד. תג"א, תרפ"ז
1. פד. ראה לאוצה"ג, סנהדרין תתקלה.
- טו. תג"א, תש"ב
1. עמ' 34 ס' כח. ראה בהקדמה לקטע.
- טז. גנזי שכטר, ב
1. עמ' 88 סעיף 6. אוצה"ג, נדרים קה; מגילה קע.
2. עמ' 112 ואילך. יוחס לרה"ג במבוא לקטע (109 ואילך), אף-על-פי שהמהדיר הרגיש כי הנאמר שם הוא בניגוד לדברי רה"ג שבמקח וממכר וכפי שהובא ברא"ש.
3. עמ' 184–185. מיוחס לרה"ג בפירושים וחיידושים לירושלמי, ב, עמ' 96 הע' 81, בגלל דברי רב נסים גאון. אמנם כן שרנ"ג משתמש בתשובה של רה"ג לסוגיה (ראה רב נסים גאון, עמ' 549 ואילך); ברם, אין ודאות שתשובה זו היא משל רה"ג.
4. עמ' 190 ס' ד. יוחס לרה"ג (שם עמ' 184), על יסוד קלוש של ביטוי אחד. וראה עוד בפירושים וחיידושים בירושלמי, א, עמ' 96.
5. עמ' 283. ראה במבוא לקטע, עמ' 280. הסגנון אינו סגנון מובהק של גאון כלל.
- יז. מרמורשטיין
1. עמ' יז. לא זוהה נכון, שם עמ' טו–טז, ואינה תשובת רה"ג כי אם זו שהשיב ר' אליהו הכהן, כפי שסידר לנכון לוי' באוצה"ג, פסחים קסו.
2. עמ' נח = תג"ה רעח. ראה לעיל.
- יח. רב נסים גאון (מגילת סתרים)
1. עמ' 259. הזיהוי (הע' 83) רחוק.